

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

A MILLENNIUM ÉVE – VÁRROM
A TISZA ALATT

BOSNYÁK ISTVÁN HATVANÉVES
BORI IMRE ÉS BÁLINT ISTVÁN ÍRÁSA

GOBBY FEHÉR GYULA, IVAN IVANJI
ÉS MILICA MIČIĆ DIMOVSKA PRÓZÁJA

HARKAI VASS ÉVA, FEKETE J. JÓZSEF,
UTASI CSABA ÉS GÁLL ERNŐ
TANULMÁNYA

KÖNYV-
SZÍNI- KRITIKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

2000

Október

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
LXIV. évfolyam

Fő- és felelős szerkesztő:
Bori Imre

A szerkesztőbizottság tagjai:
Bordás Győző
Gerold László (kritikai rovat)

Kéziratgondozás:
Buzás Márta

TARTALOM

A millennium éve – Várrom a Tisza alatt 757

Bosnyák István hatvanéves

Bosnyák István: Rekapituláció 760

Bori Imre: A filológus asztala 787

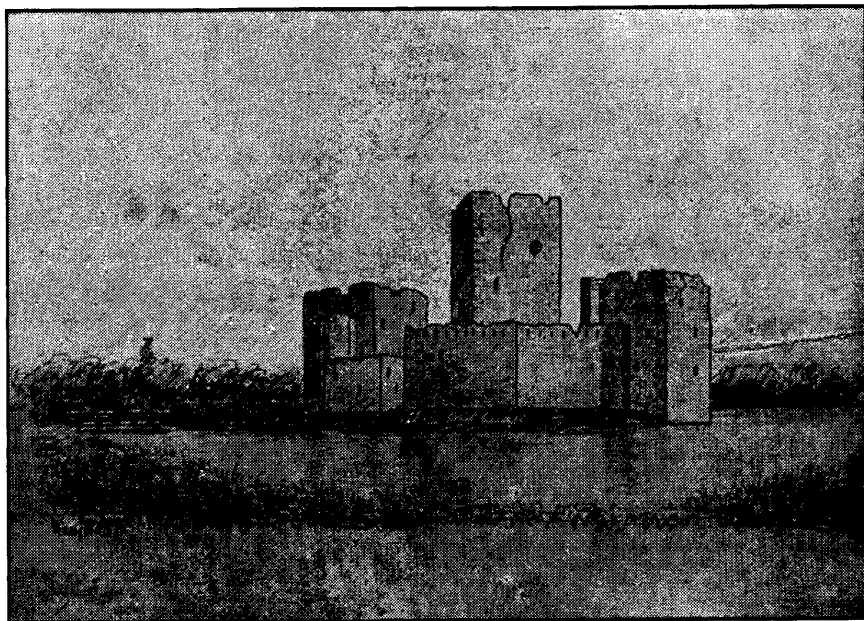
Bálint István: Barangolás Gulágiában 794

Gobby Fehér Gyula: Vérzik a szó (próza) 802

Ivan Ivanji: Barbarossa Frigyes zsidója (regény, I. rész) 814

B. Foky István: Fokvárosi kispórák 831

A MILLENNIUM ÉVE

(Schmidt Rudolf rekonstrukciója)

Becse vára, mielőtt lerombolták

VÁRROM A TISZA ALATT

A becsei királyi várat Hasznos néven először 1315-ben említik az oklevelek, majd Becse néven 1338-ban és 1342-ben is, bár falai már jóval korábban is állhattak. 1971-ben, a Tisza alacsony vízállása idején, Nagy Sándor régész vizsgálta meg az előbukkanó romokat. „Az alap alatt – írja –, másfél méter hosszú, hasított tölgyfakarók vannak sűrűn egymás mellé leverve, és erre vannak felépítve a falak. A falak széle egy sor téglával van

kirakva, ezek úgynevezett Árpád-kori polyvás téglák; belül a fal forró meszes habarcsba dobált római téglákkal van kitérve. Ennek alapján feltételezhető, hogy régebben épülhetett, mint ahogy eddig gondolták.”

Nagy Sándor még azt is megjegyezte, hogy előtte a becsei várat „még soha senki régészetileg nem vizsgálta meg”. Erre napjainkban remény sincs, mivel a törökbecsei duzzasztógát az év minden szakában magasan tartja a vízállást, ez most már csak bűvárok segítségével, vagy a folyó vízállásának csökkentésével lehetséges . . .

A Becse helynév első említése 1091-ben történt, s a későbbiek során hol a jobb parti mai Óbecsét, hol a bal parti mai Törökbecsét értették alatta. A két ikertelepet fontos tiszai rév kötötte össze.

A vár a bal parti részen, egy Tisza-szigeten állt. A mindenkori uralkodó tulajdonában levő várat, adományozással, többen is birtokolták, így Stevan Lazarević és Brankovics György szerb despota, a XV. század végén pedig ismét a királyé, I. Mátyásé.

A XVI. század derekán a becsei vár az egyetlen erősség, amely hősi ellenállást tanúsított az előrenyomuló törökkel szemben, úgy is mondhatnánk, hogy a mi tájainkon a védekezés egyetlen fénypontja, s csak sajnálhatjuk, hogy nem akadt egy vajdasági Gárdonyi Géza, aki regénybe öntötte volna a „hazafiasság hőskölteményét”.

A török 1551. szeptember 15-én, Tinódi Sebestyén hírverse szerint, „Becsét megszállá, táborát járatá, álgukat igazgatá”. Az ostromlóknak ötven pattantyúja volt, ezek között nyolc mozsárágyú, azaz bombarda is van, amelyeknek golyóbisai alkalmasak a falak törésére. A védők felszerelése hiányos. Egy ágyújuk sem volt, hogy legalább nyugtalaníthatták volna az oszmán táborát, de fogytán volt „a por és a vas” is, nem volt mivel tölteni azt a száz–százhusz kovás, kanócos puskát, meg az öt–hat mordályt. Nem maradt más hátra, mint tárgyalni a törökkel.

Erre szeptember 19-én, az ostrom negyedik napján került sor. Fügedy Gábor várkapitány – a porkoláb, ahogy Tinódi régiesen mondja –, miután a török parancsnok, a híres Szokoli Mehmed beglerbég (Mehmed paša Sokolović) biztosította személyi biztosságát, két társával együtt, a reggeli órákban, kilovagolt a várból, és a parancsnoki sátor felé vette az irányt. A török főlénye tudatában, megadásra szólította fel a védőket, amit Fügedy elutasított (szabad elvonulást kért), s már indult is vissza a várba, amikor a fegyveres janicsárok körülkerítették, s két társával együtt felkoncolták. Időközben, a tüzszünet idején, a törökök meglepetésszerűen ro-

hamra indultak, a romos falakon át behatoltak a várba, s kardélre hányták a védőket: hírmondó sem maradt közülük . . .

A zentai csata után (1697) a Temesköz török kézen maradt, de a karlócai békeszerződés (1699) értelmében az ottani várakat le kellett rombolnia, így a becseit is, amelyet korábban felújított, és amelynek „árkában a Tisza vize folyik”, ahogy azt egy korabeli utazó leírta.

A szabályos négyszög alaprajzú, négy saroktornyos vár maradványa a Tisza szabályozása idején került víz alá.

KALAPIS Zoltán

BOSNYÁK ISTVÁN HATVANÉVES

REKAPITULÁCIÓ

Dr. Bori Imre főszerkesztő úrnak
Újvidék

Kedves Imre,

némi megilletődöttséggel vettem (kör)leveled tájékoztatóját, miszerint a Híd meg szeretné jelölni irodalmi nemzedékünk hatvanéves derékhádnak jubileumát. Amiért is írjak egy terjedelmes nagy vallomást életemről, közéleti tevékenységemről, irodalmi munkásságomról. Megdicsérve munkabírásomat, minderre mintegy másfél hónapot láttál elő.

S mindezzel nem is lett volna semmi gond, hisz az írói feladat egészen világos: terjedelmes, nagy, jubileumi önismertetőt írni. Vagyis személyesen is fővállalni annak a műfajterületnek az ápolását, amely – sajátságos mostani irodalmi és nem csak irodalmi körülményeinkre jellemzően – már-már meghatóan serény virágzásba lendült: öninterjú, önjellemzés, önértékelés, önköszöntés . . . (Ha ez a meghatóan buzgó lendületünk valami csoda folytán meg nem törik, maholnap eljuthatunk – Csernisevskij atyánk műfajhagyományának ösvényein – az önmagunkról írott kis- és nagymonográfiáig, magiszteri értekezésig és doktori disszertációig, sőt végül talán az önnekrológig is . . .)

Szóval, a terjedelmes, a nagy, a jubileumi írás tekintetében alulírottanak sem lenne különösebb gondja. Ellenben a vallomással – hahh! – annál inkább.

Mert hol van már a tavalyi hó. A viszonylag boldog idő, amikor a Vallomás a vallomásról huszonéves szerzője a maga számára eléggé

megnyugtató módon tudta tisztázni a műfaji rezon alapkérdését: „Mit ér vallani, méghozzá prózában, s méghozzá – ma?”

Hisz az a „ma” – 1966 nyara – a mai mához képest valóságos kis történelmi idill volt, s a hely is, ahol a szóban forgó műfaji alapkérdés tisztázódott – Vojni institut za tuberkulozu, Belgrád – egy idillikus kis balkáni Varázsheggyel volt azonos a mai gigantikus balkáni diliházhoz képest.

Következésképp, akkor még hinni lehetett a prózai konfesszió alapvető előfeltételének legalább részbeni meglétében:

„Vallani (. . .) mégiscsak hittel, bármilyen gyenge hittel, de csakis avval lehet. Aki vall, az még hisz valamiben, ha nem is a megvallott szó világformáló erejében, de legalább abban, hogy a megnyilatkozás emberiséget reveláló »tett«, emberi szűkölés a magam jelentéktelenségének és mulandóságának látványa előtt (. . .) a hitnek legalább ez a minimuma kell ahhoz az értelmetlenségében is értelmes, irracionálisában is racionális gesztushoz, melynek neve: vallomástétel.”

Márpedig, hol van meg ma ez a minimum?

S akkor, legalább valamelyest, adva volt a másik, nem kevésbé fontos műfaji előfeltétel is:

„A megnyilatkozás központi indítéka az önmegmutatás szükséglete. A feltárulkozás csak látszólag öncélú gesztus, hisz titkos vagy megvallott szándéka a »látva lássanak« . . . Ellentétben azokkal, akik zártságukat, sunyi zárkózottságukat azzal az alibivel akarnák igazolni, hogy úgysem lehet teljesen kitérülkedni, úgysem lehet abszolút nyílnak lenni, a (prózában) valló ember, noha biztos benne, hogy az »abszolút« nyíltság esetleg csak földöntúli erény lehet, éppen ezt a lehetetlenségnek tudott teljességet ostromolja. Tudja, hogy vallomása nem lehet »isteri«, de azt is tudja, hogy lehet maximálisan emberi, lehet emberien teljes, s ez a tudat újabb és újabb erőt ad neki az önmaga szubjektív korlátait feszegető megnyilatkozásban.”

Márpedig, mi maradt mára ebből a tudatból?

S végül, hol van már a tavalyi hó a Vallomás a vallomásról huszoneves szerzőjének harmadik, a „hallgatás kísértését” ugyancsak elhessegetni segítő bizonyossága tekintetében is:

„. . . az ember csak akkor tesz vallomást nyilvánosság előtt, ha hisz is abban, hogy a szeretve-levés vágya nem tárgyaltalan, vagy legalábbis nem

teljesen tárgyaltalan. Ha nem is a sokaság, de egy parányi közösség, ha nem is az emberek, de néhány régi vagy új, idős vagy fiatal barát, szellemi vérmérsékletében, eszményeiben és magatartásában rokon ember, vagy legalább egyetlenegy szeretett és szerető személy hallja és meghallja azt, amiről nekem beszélnem kell: máris megvan az a feltétlenül szükséges bizonyosság, mely nélkül nincs vallomás. Szeretni és szeretve lenni: ez a nyíltság, a nyitva maradás feltétele, csak ez biztosíthatja azt a bizalmat, mely a kitárulkozáshoz szükséges. Vallani nemcsak politikailag, hanem azért is meglehetősen kockázatos, mert a valló naivan föltárt személye mindig s igen könnyen a megalázó megbámulás tárgyává válhat, főleg ma, e strip-tease-korban, amikor a belső lemeztelenedés is éppoly cirkuszi attrakcióvá, nem az emberi (szolidáris) fantáziát, hanem csak a nyál- és egyéb mirigyeket mozgósító mutatvánnyá válhat, mint a külső. Ha azonban az ember érzi, hogy létezik egy közösség, egy akármilyen kicsi közösség, vagy legalábbis egyetlenegy szerető és szeretett személy, akinek révén megvalósulhat a kitárulkozás (sinkói) »misztériuma«, mert megvan a (Szent Ágoston-i) »mindent elhívó szeretet« – akkor érdemes a rizikót, a közbámulat, közszánalom vagy közröhej rizikóját is vállalni.”

Márpedig, objektíve nézve, érdemes lehet-e itt és most, a tökéletes elmagányosodás, közösségtelenség és nomád-lét kopár szigetén is vállalni e rizikót?

Alulírott számára semmiképp sem érdemes. Így hát nem a jelen-, hanem a múlt idejű, nem a közvetlen, hanem a közvetett alanyiségű, nem a prózai, hanem (ellen)verses megnyilatkozást tudja csupán vállalni afféle „jubileumi rekapitulációként”.

Azt remélve eközben, Szerkesztő Uram, hogy az életre, közéletre és irodalomra variáló ilyen konfessziókkal is legalább valamelyest eleget tudok tenni a megtisztelő megrendelésednek.

Bácsföldvár, 2000 tavaszán

B. I.

1. É l e t r e

*EGY ISMERŐS KISFIÚ**

egy kisfiú jár el hozzá egyre
mostanában;
sápadt, falfehér, akár a
holt;
mint ő, a vén
ki egykor volt

cingár kölyök, vérszegény
talán tbc-s is, familiája szegény:
zadrugás pecsétre nem ad injekciót
nem ad balzsamot
az eszéki *néporvos*

hontalan fajta: torkát
a *szurdok* magánya szüntelen
kaparja
társtalan légszomja
váltig űzi, zavarja

s most itt van ővele, a vénnel
vizavi mindketten a Rémmel:
társtalan légszomjuk
űzi őket egyre
a vérszagú pannon szélben
(1988)

* Az itt szereplő Ady-variációk általában azonos címűek, mint a modellversek; címmódosítás esetén viszont zárójeles utalás emlékeztet az eredetire.

KIS, KARÁCSONYI ÉNEK

*tegnap harangoztak
holnap harangoznak
holnapután az angyalok
gyémánt-havat hoznak*

szeretné az Istent
*nagyo*san dicsérni:
ne kellene tőle
ministránsként félni

Isten-dicséretre
mégiscsak kiállott
Stantić plébánossal
s hangtalan kiáltott:

„Én is mennék, mennék,
Máriához mennék,
Sokaság közt kis Jézussal
egyedül nem lennék!”

(így dúdolgatott ő
gyerek-hittel, magában
EZERKILENC SZÁZÖTVENHÁROM
fagyos karácsonyában)
(1988)

VÉN DIÁK ÜDVÖZLETE

Vörösmartra szálljon ez a félig-pigyergő
félig-vidor ének;
vén, kóbor diák küldi
az ősi Schola nő-magisterének.

Az ősi Schola már meg is ifjodott
szépségesen azóta;
új épült helyette s újra szól
az infantilis nóta:

*„Kisdi-ják-ként léptem én
által be-ja-nagyka-púún:
szél-so-dort-egy leve-let
és a szí-ve-m nagyot ve-ert!
Vörös-mar-ton egyna-pon,
Vörös-mar-ton egyna-poon . . .”*

S a nagykapun belül, lám, a Mart alatt
legszebben Ő beszél, beszél elrévülve,
tompá kis nebulók, mi, bámulunk rémülve:
Miért az a csillogó gyöngyszem
a Tanárnő szemében –
ha a *Szondit* idézi éppen?

S miért ugyanez a gyöngyszem, ha netán –
anekdotát mesél: „A Tompa Mihály . . .
tudjátok, gyerekek, neki mondta egyszer
az a német cenzor
hamiskás szigorral:
Hern Tompa, nem írni töppet gólya!” –
Érti a vén diák, érti már azóta!

Érti, s mindig Őelébe áll, ha nehezen bírja
mint az élet túsza;
rőt bölcs feje *vízbe veszve*
most ismét meg lesz koszorúzva.

Mert Ő bérmálta hajdan ama kisdíákat
ama kis, agrámi magyar lapban:
„ÍGY ÍR A JÖVŐ RIPORTERE” –
így bizony, hogy azóta is nyögi
Óhózzá öregedve!

Óhózzá öregedve, vizeibe veszve:
vörösmarti Mart helyett
földvárit keresve
nyomaiban nyomtalan.
(1988)

AZ ABSZOLÚTUM ÁRA

nem leállni
nem meglátni
nem adni
nem szálni

minden kontaktust
másokkal
kizárni

hahh Szerelem
te drága
hahh a teljes Szerelem
szertelen rút ára
(1976)

A MÁSIK KETTŐ

tépdésik egymást tüzesen vadul
hajnalra virrad minden csókos estük
csók ha csókra hull
láva a testük

ám ködös ösztön-kertekből
ha fölrémlik olykor egy más Leány
s egy más Ifjú Ember:
bénán ölelnek dermedt szerelemmel

bénán ölelnek dermedt szerelemmel
rájuk törnek kurva szendék:
kan Báthory Erzsébetek
s nóstény Ady Endrék
(1988)

AZ UTOLSÓ FINTOR

(Vö. Az utolsó mosoly)

lám, szépen élt, mégis,
szépen élt, mégis;
milyen rút tetem lesz
milyen rút lesz mégis!

ám dermedt szatír-arca
meglágyul egy pillanatra
szatír-arca meglágyul tán
egyetlen pillanatra:

üres nagy szemében
jeges nagy szemében
moccan tán Valaki
moccan tán Valaki

fintoros hideg ajka
mosolyba-tört fagyos ajka
köszöni tán a csókokat
(hallod-e, Margita)
köszöni tán a csókodat
(1988)

NYOMORÚSÁG-DIALEKTIKA

úgy olvasta nemrég
Marxot
mint más talán
a Bibliát

úgy olvassa nemrég óta
veszekedett nyomorában
maga is –
a Bibliát
(1975)

PERPETUUM MOBILE

ni hogy rakják
ni hogy lépik
feszés rendben
rendületlen
kisdéd hittél
mintha lenne
mintha lenne
továbbra is
miért rakni
szaporán
a lábaim
(1976)

FÖLÖSLEGES INTELEM

görbül a hátad
mondják
ne hagyd el magad
öregem

görbül a hátam
mondom
de a gerincem
nem

nem hagyod el magad
öregem
(1976)

*FAL ÉS MESSIANIZMUS,
AVAGY TRAKTÁTUM A FALRÓL
ÉS A FEJRŐL*

Fejjel a falnak!
Dőreség!
Pöffeszkedő messiás-gőg:
Majd Én aztán
amit senki más!
Az ám, hazám!

Bár ha jól meggondoljuk,
e dőreség
tán nem is annyira
a fejé;
sokkal inkább
a fejtől függetlenül
Déva-várként nesztelenül
ismételten fölfeszülő
kihívóan pöffeszkedő –
Falé!
(1976)

A REHABILITÁLT

megmérettetett
fölvizsgáltatott
barátai mérlegén
súlyosnak
a magáén
könnyűnek találtatott
(1976)

REZÜMÉ A 35. SZÜLETÉS NAPRA

hívei kiköpték
nem azért mert langyosnak
nem azért mert langyosnak
azért mert nagyon is
forrónak találtatott
(1975)

SZÜLETÉSNAPI SUMMA

egy gyerek-asszony
egy hamvában megcsúfolt
nemzedék
egy cserbenhagyott anya
egy elveszített világhaza
egy versnyi gyermek
majd még egy
egy-egy barát
egynéhány volt barát
egy halott tanító
egy halott apa
egy kisország Babel-tornya
egy csontvelőbe szívódott

permanens félelem
egynéhány tartósabb
önarckép
egy naponta megcsúfolt
maradék-remény
egy-kettő híján
NEGYVEN ÉV

(Kézirat, hetvenes évek vége)

SE GÓGNAK, SE MAGÓGNAK

(Vö. Góg és Magóg fia vagyok én . . .)

Önmagának – az ötvenedikre

se Gógnak se Magógnak
se fia se borja
nem lett ő nem bizony
nem lett ő nem bizony

se kapuk se falak
se Dévény se Vazul
se Pusztaszer se Rigómező
nem bizony nem bizony

sem Népnek sem Pártnak
sem Vezérnek sem Hazának
sem Magának sem Másnak –
öreganyja kínjának

úgy bizony úgy bizony
(1990)

HAZA-FIATLAN NEMZETISÉGI SIRÁM

(Vö. Hazavágyás Napfény-országból)

Volt, amíg élt, országoknak *híd*-ja:
taposták anya- és utódbeli csizmák;
kétszeresen megszolgált lesz sírja.

Riadt nagy szeme meredt a pannonra,
meredt az illír, a trák égre;
kiégett csillagok hulltak rá halomra.

Ím megleli hát, majdan, ő is a magáét:
nem is csak egyfélék – őkelmét is
nemzet-közi keselyűk hordják szét!
(1990)

2. K ö z é l e t r e

ADY-PARAFRÁZIS
'75 SZEPTEMBERÉBEN

Meghalt minden
közös Pokol
s maradt a privát.

Egész világ gyehenna
s ez az *egy*
a leggyehennább.

A KOCSI-ÚT EPILÓGUSA

(Vö. Kocsi-út az éjszakában)

„*Minden Egész eltörött,*
Minden láng csak részekben lobban,
Minden szerelem darabokban,
Minden Egész eltörött.”

*„A valóság, mint repedt cserép,
nem tart már formát és csak arra vár,
hogy szétdobhassa rossz szilánkjait.”*

*„Akár egy halom hasított fa,
hever egymáson a világ (. . .)
Csak ami nincs, annak van bokra,
csak ami lesz, az a virág,
ami van, széthull darabokra.”*

(ha Ők mondták hárman
biztosan így van
ha Ők mondták Pesten
Borban és Szárszón
avagy másutt –
mit mondhatsz még
hajh Századvég
maradt-e még valami
ép
mit mondhatsz hát
másképp)
(1988)

A NINCSEN HIMNUSZA

fehér szurok fekete hó
valótlan ma minden Való
Halál urunk ős dáridó
percnyi élet – kis stáció

szépséges Bűn randa erény
szép kis eszünk jaj de szerény
megtenné egy hazug remény
csöppnyi Isten – az is kevély

ami Van az ma se nincsen
 egy Való van: a nagy Nincsen
 Mát hazudunk drága kincsen
 holnap meg – a Holnapot
 (1988)

DAL A BOLDOGTALANSÁGRÓL

minden, miben hittek
 megint oda-van, oda-van
 szerencsétlen flótás
 ki boldog, s csak önmagáért
 boldogtalan

mert minden, épp minden
 miben hittek
 oda-van, megint oda-van:
 a zászló, mit elsőként vittek
 csúfosan porban van, csúfosan porban-van

itt minden oda-van, oda-van
 szerencsétlen flótás
 ki boldog, s csak másokért
 boldogtalan
 (1988)

ÖNKRITIKUS RIGMUSOK, NEMZEDÉKI HASZNÁLATRA

*(D. I. barátomnak, kivel egykoron, a Prepában,
 együtt fújtuk az Államépítést)*

elhitették velünk
 el az oskolákon
 mi vagyunk a Leg-Leg
 jó tyukodi pajtás
 széles Nagyvilágon

ha pedig már utunk
ilyen magasságos
mi volnánk hát mi is
jó tyukodi pajtás
kik ez uton járunk

jöttek aztán idők
szembesíteni éppen:
„Tyukodi pajtások
ni csak ni csak talán
meztelen a király?!”

bevalltuk hát szépen
(*Kézirat, 1976*)

A HADAK ÚTJA

Folklór-jelek a *Hadak Útján* –
Balkániában valami készül:
részeg *hadak*, népi *hadak*
sereglenek vígan, vitézül.

Tűz hona lett Balkánia,
ájult testét a láng befutja:
„Csoda történt, a Nép megtörtént,
benépesült *Hadak Újja!*”

Százezernyi sajkacsás Dávid
készül bízón, dalolva rátok:
„*Más nép e nép, ez maga a Nép*
s nem holmi balkáni átok!”

Ők maguk: *Jövő és Igazság,*
Engesztelés és Végítélet;
lesznek jó *Sors, ha kell,*
s *ha nem: Végzet.*

Minden e Népé, csak a tőrés másé
s nincs erő, mely megfékezné:
ez az ország az ő országuk –
végenincs lesz tobzódásuk.

„Íme a Nép, megtörtént a Nép
vihar-irammal, Hadak Útján!”
Íme a Nép, lelke e rögnek:
ezerszer jaj bűnösnek, büntelennek!
(1988)

A RÉMNEK HANGJA

nyüszítnek a kutyák, ez az éjjel rendje:
sokasodnak vadak, sokasodnak hadak –
mindnek ez a gerjedelme;
s a vadak egyre sokasodnak
s a hadak egyre sokasodnak

véres erdők véres mítoszai
tömjénfüst, ereklye, cárok és szentek:
Nemzeti Nagy Múltak Nagy Temetői
mocorognak, ágálnak, lezártnak hitt
sírjaikból lidércként kiszállnak

nyüszítnek a kutyák, ez az Éjjel rendje,
mert a Vadak egyre sokasodnak,
mert a Hadak egyre sokasodnak,
mert az Éjnek megjött a hangja
mert a Rémmnek ezer a hangja!
(1988)

KRÓNIKUS ÉNEK 1988-BÓL

(Vö. Krónikás ének 1918-ból)

*iszonyú dolgok most is történülnek
népek népekkel egymás ellen gyűlnek
bűnösök és jók egyként keserülnek
embernek hiteli egyre csak gyöngülnek*

*jaj, hogy szép álmok is imigyen szörnyülnek
jaj, hogy mindenek múlt-ködökbe dűlnek
jaj, hogy itt most már nem is lelkesülnek
minden szép leendők egyre csak gyérülnek*

*régi-régi átkok mélyesre mélyülnek
szakállas fickók vadul hegedülnek
olcsó vásárokon százezrek hevülnek
jaj, hogy mik készülnek, jaj, mik is készülnek?*

*lámpás szép fejek is sután megszedülnek
harsognak vér-igét, tőle sem rémülnek
s a szegény emberek: ők sem csömörülnek
buták, éhesek, álmukban már ölnek*

*ó-halálmezőkön bitófák épülnek
népeknek fejében véres varjak űlnek
a kába tömegek mégse csömörülnek
jaj, itt mik készülnek, jaj, itt mik készülnek?*

AZ ŐSZ SZIDALMA

(Vö. Az Ősz dicsérete)

pfuj, be rút ősz jött errefelé megint,
 legrútabb ősze ősz Pannóniának:
 ma belül is hősen élnek itt a hősök
 s a legkülönbek foszlott vágy-zászlait
 tovább viszik a legkülönb külön-maradtak

(jó most megint tábor lenni görcsben, egyedül
 s tömeg-Mának nem adni magad)

A RABBISÁG SORSA

Homogenizált konklúzió

soha-soha nem állni
 rabnak
 felpulygatott pulya népek
 pulya közepébe!

(1988)

A KRISZTUSOK BÉNÁJA

(Vö. A krisztusok mártírja)

pogány erőtől, daltól, vágytól
 ökelme már nem buzog:
 bénítják a narodnyikok
 csúf népiesch krisztusok

(1988)

HAJH, ŐSZI PANNONSÁG

(Vö. Hajh, őszi magyarság)

meg vagyunk mi is *akadva*
az Ősszel
meg a Téllel
meg a Nyárral;
meg vagyunk *akadva*
itt Délen
minden pannon
nyavalyánkkal

(1988)

AZ ELÁTKOZOTT VITORLA

*Czine Mihálynak, egy Móricz-városi
részeg disputa emlékére*

forog-forog szél-vitorla
leláncolta madár-átok
templomtorony tetejéből
kelepel a pannon átok

északi szél hátba vágja:
megszeppenve menekülne
délről veri szélnek szárnya:
ő megint csak menekülne

mit mutasson sose tudja
nem fordulhat merre vágyna
templomtorony tetejéből
szól a kisebbségek átka

(1988)

HAJLONGNI EMERRE, AMARRA

hajlongni emerre, amarra:
bús sorsot mértél, Úristen
a pannonra!

mert jó, jó, nem vagyunk senki, semmi
de mért kellene mindenki másnál
rosszabbaknak lenni?

ön-valónktól félve-félni,
elvegyülni a Nagyokban
s halva élni?

hajlongni emerre, amarra:
rút sorsot mértél, Úristen
a pannonra!
(1988)

A FAJOK CIRKUSZÁBAN

csak cammogva fonják éltük
illírek, trákok guzsalyáról
s nem kár értük
ha elvágják fonaluk:

céljaikat elcélozták
életüket már elélték
leng fölöttük cirkusz-ponyva
rezervátum bohóc-sorsa
(1988)

NEMZETISÉGI KÉRDÉS

(*Illyés Gyulának,
kiváló tisztelettel*)

Hontalanul két haza közt?
Nem, ó nem, Mesterünk!
Hontalanul *mindkettőben* –
Úgy ám, úgy ám,
Mesterünk . . .

(*Kézirat, 1980*)

3. I r o d a l o m r a

EGY KAMASZNOSZTALGLÁRA

Túl-idillikus, túl-harmonikus
már-már giccsesen
problémátlan
a mindennap:
nincs a versnek életrehívója . . .

Azóta, ím, meglett a „dráma”
– drámák drámája kint is és bent is –
és versöröm helyett mégis
versundor
s menekvés lenne jó
ha lehetne
a szótól:
most elég lenne pőrén,
önmagában,
szellemszegényen,
szánalmas szimplaságában –
az élet-idill.

(1975)

NAPOK HORDALÉKA, EGYENES ARÁNYBAN

egy bután el-
folyó zavaros
nap

egy leül-
LEPEDŐ poszt-
HUMUSZOS
vers
(1976)

CSALÁD ÉS IRODALOM

lopja tőlük
tulajdon betűit

egynapi betűhordalék
egynapi atyai
egynapi hitvesi
szeretet
leírva

föl nem törő hiányuk
ködösíti esténként
ki nem mondott panaszuk
harmatozza hajnalonként
a betűit
(1976)

VALÓSÁG-IRODALOM

egyre jobban
egyre
sorsdöntőbben
elrugaszkodik tőle

valóság az irodalomtól
(1976)

BIZTONSÁGVÉDELEM

nem győzi írni
nem győzik gyűjteni
az élete melletti
az élete elleni

bizonyítékokat
(1976)

FILOSZ-OPTIMIZMUS II.

gyűlik lassan
gyülemlik

voltaképpen máris
megvan

egy nekrológnyi
élet
(1976)

SZINKRON – ASZINKRON – SZINKRON

(G. W. F. H.-re)

utolérték szavai
az életét

elkerülte élete
a szavait

utolérte élete
az életét
(1976)

*JUBILEUMI BÖKVERS
EGY MEGBOLDOGULT NEMZEDÉKRE*

Optimisták voltak
s naivak is
persze!

Éberek is viszont:
mindüknek volt
mersze
itt és mást mondani
mindarra mi
merde!

Nézetük lett
ezért
mindenkorra –
ferde!

(Anonim közlés, 1971)

VÁLTOZÓ IDŐK

(egy folyóiratszámra)

akik lám egykoron
nem is túl régen
episztolát írtak
feszes sorokba tömörülve
mellette

azok lám ismét
episztolát írnak
feszes sorokba tömörülve
ellene

(1976)

FAGYOS TÉLI SEREGSZEMLE

(Vö. Új, tavaszi seregszemle)

*Honi Galilei-körünknek: az első
Symposion-körnek küldi*

fölrobgott ismét *Láznak ifjú serege*
villogott tekintet a provinciás kardjuk;
künn a mezőkön harsogott a Tavasz –
de most a téli seregszemlét tartjuk

szétcsörtetett ismét *Láznak ifjú serege*
betűt, vonalt, színt és hitet kiválni,
hályogot tépni pannon szemeken,
a megszokással szóba se állni

*tűz, láz, újdonság, boldog változás:
csupa teremtés ismét a szemekben,
örök Tavasz, örök Forradalom
ó tüzelj mind hevesebben!*

*fölrohogott ismét Láznak ifjú serege,
villogott tekintet s provinciás kardjuk –
künn most a mezőkön didereg a Tél,
didereg a Tél s temeti a harcuk
(1988)*

EGY JÖVŐ KÖLTŐ

*Midőn majd e pannon végeken
trákra vált át végleg a nóta:
akkor is akad tán egy fura legény
kinek lesz még sírnivalója.*

*Jövő legény, te Abszolút Költő,
te irigylésre oly jó:
sirámod, lám, illírül zenged –
ohne ribillió!
(1988)*

A FILOLÓGUS ASZTALA

B O R I I M R E

A közíró jobban számon tartja az irodalmi és nemcsak irodalmi közélet, mint az irodalom filológusát, aki Bosnyák István nem is „muszáj-Herkulesként”, de szenvedélyes politikai-értelmiségi stratégaként az elmúlt évtizedekben volt. Kimondva-kimondatlanul is a „magát szocialistának és öngazgatónak nevező” politokrácia ellen gondolkodott, és „szóakciókat” hajtott végre, miként friss, évfordulós nyilatkozatában a *Magyar Szó* hasábjain definiálta is, ami vezérelte, s fellépésének idején, az 1960-as évek elején hittelt vallotta az ifjú Lukács György 1919-es beszédének kitételét, nevezetesen, hogy „kell, hogy valahol tisztán lobogjon a láng”. Nos, ez a bizonyos forradalmi láng világította be az írószobát is, amikor filológiai munkáin dolgozott Sinkó Ervin írásai fölé hajolva, majd ezen írások filológiai megmunkálásának szentelte erejét, mintegy a közírásnak egy sajátos, az „etico-politicus” kedvelte változata művelésével és szolgálatával.

Hogy Sinkó Ervin „etikus indítékú forradalmisága” ragadta meg, elannyira, hogy interpretációjában a maga szubjektív életsors tapasztalatait is felhasználva értelmezésének végső kihangzásába foglalt, aminek következtében Sinkó-képe sajátos vonásokat öltött és tudományos feladatává transzformálódott a Sinkó Ervinnel, majd művével való első találkozástól máig, ami négy évtizednyi időt jelent. A filológia több területét járta be Sinkó Ervin ígésében: az életrajz, a bibliográfia, a műveket megérteni segítő jegyzetek, a műveket eligazító hosszabb-rö-

videbb tanulmányok, kísérőszövegek, mindenkifelett pedig szövegkiadásai, amelyek a kritikai kiadások igényét is kielégítik. Ezek Bosnyák Istvánnak Sinkó Ervin életét és művét feltáró, bemutató és népszerűsítő munkájának ágazatai, és mindegyikben a Sinkó Ervin értése szempontjából releváns munkát végzett. Csak megemlítem az 1963 és 1973 között készült Sinkó-variációk könyvét, amelyet *Vázlatok egy portréhoz* címen adta ki az újvidéki Forum Könyvkiadó 1975-ben, majd folytatásként (itt az előző könyv főcíme az alcímbe került, és a II. számot kapta) *Ember a forradalomban, ember a soron kívül*, ugyancsak az újvidéki Forum Könyvkiadó kiadásában 1977-ben. Ezt a könyvét előzte meg *Forradalom és etika Sinkó Ervin életművében* című, 1974-ben írott doktori értekezése, amely bővebb kifejtése mindannak, amit az 1977-es kötetének gondolatai tartalmaznak.

Bosnyák István nem elégedett meg Sinkó Ervin gondolkodásáról és lelkisége változásairól beszélő három műve megírásával. 1975-ben a *Vázlatok egy portréhoz* című könyve függelékében *Reflexiók Sinkó Ervin irodalmi hagyatékáról – és egy indítvány* címen terjedelmes, húszoldalas felmérést és tervezetet tett közzé: Sinkó Ervin műveinek kiadását sürgeti, és gyakorlati javaslatot is tesz. Abból a valós helyzetből indult ki, hogy „ami Sinkó Ervin életművéből élete folyamán könyvbe került, az csak szerény hányada az egésznek”. Figyelmeztet, hogy a művek magyar nyelvű kiadásai késnek, a horvát könyvkiadás megelőz bennünket. Javaslatában nem az *összes*, hanem a *válogatott művek* gondolatát pártolja arra a kritériumra hivatkozva, hogy „Sinkó életműve minőségileg kiegyensúlyozatlan, salakos: nála a mennyiségi produkció sokszor nem hozott magával minőségi eredményt is, tehát azon alkotók közé tartozik, akiknél a kevesebb sokszor – többet jelent”. A kiadások két szempontját hangsúlyozta: a kronologikus és a válogatásban a „minél teljesebb tematikus »leépítés« elvét” hangsúlyozta, hogy fő szempont az egyes műfajon belül is a tematizáltság, a kiadást az „életmű belső tartalmainak megfelelően” kellene elvégezni. Kilenc nagy egységben látja Sinkó Ervin műveit a versektől a levelekig és önéletrajzi dokumentumokig. A részletes kidolgozásban minden egységben jelzi a már megjelent köteteket és a kéziratok hagyatékából kiemeli a szükséges szövegeket. Végezetül ütemtervet is közöl – szerinte először a szarajevói és drvari naplót

kellene publikálni, utolsóként pedig a levelek jelennének meg. Ugyanezekkel a kérdésekkel foglalkozik az *Ember a forradalomban, ember a soron kívül* című könyvének 11. fejezetében is, amelyben a művek „sajátos” értékelésének a kérdését taglalta.

A Sinkó-művek Bosnyák István neve fémjelezte kiadástörténetének fontos állomása Sinkó Ervin írásai bibliográfiájának elkészítése. Bibliográfiai vázlatot publikált a *Létünk* 1977. 3. számában, számbavéve Sinkó 1914 és 1935 között megjelent szövegeit. Budapesten a Sükösd Mihály gondozta *Szemben a bíróval* címen ugyancsak 1977-ben megjelent válogatott tanulmányok függelékében megjelent Bosnyák István munkájaként Sinkó Ervin műveinek válogatott bibliográfiája „egy készülő Sinkó-bibliográfia kivonataként”, amely felöleli Sinkónak 1914 és 1941 között megjelent könyveit és az „eddig előkerült írásait”, majd az 1945 után megjelent könyveit, különnyomatait, gyűjtéményes kiadványokban fellelhető „főbb írásait”, valamint a „rőla szóló legfontosabb irodalmat”. 1977-ben jelent meg Sinkó Ervin verseinek bibliográfiájá (1914–1976) *A vándorbotom meg-megtorpan* címen Sinkó Ervin verseinek válogatását közlő kötet függelékében. 1979-ben pedig a *Hungarológiai Közlemények* 38. számában jelent meg Bosnyák Istvánnak *Sinkó Ervin a horvát irodalomban 1945–1959* című közlése.

Közben Sinkó Ervin műveit a kritikai kiadás igényeit is figyelembe vevő módon kezdte megjelentetni Bosnyák István, „sinkológijának” mintegy a koronájaként. 1971-ben *Nehéz honfoglalás* címen még a Forum Könyvkiadó Hagyományaink című sorozatának nyitókötetének szánt Sinkó Ervin 1939-től 1944-ig írt naplójegyzeteit tervezte kiadni a maga válogatásában, utószavával és jegyzeteivel. A Kiadó azonban Sinkó Ervinné Rothbart Irma drvari naplójegyzeteit, amelyek kiegészítették Sinkó Ervinnek azokban a hetekben vezetett naplójegyzeteit, amikor nem tartózkodott Drvaron, nem tartotta időszerűnek megjelentetni vélt politikai okok miatt. Az integrális szöveget a Kiadó megsemmisítette, és Sinkó Ervin naplószövegét Rothbart Irma naplóját elhagyva újrainyomta *Honfoglalás előtt* címmel 1976-ban Bosnyák István új utószavával, amelynek *A vallomásos ember háborús naplója* a címe, és ebben dúsítottak a jegyzetek is. Utószavában Bosnyák István Sinkó Ervin végrendeletére hivatkozva állította, hogy az író „nyers dokumentumnak

tartotta e naplójegyzeteit, s hasonló technikával gondolta feldolgozni őket, mint moszkvai és párizsi jegyzeteit is az *Egy regény regényében*. Ebben azonban meggátolta a halál, s így e naplóanyag csak részlegesen került be jelen kiadványunkba. Ebből következik az is, hogy e naplónak nem volt szerzői címe, a jelen cím a sajtó alá rendezőtől származik”.

A Forum Könyvkiadó 1985-ben megkezdi Sinkó Ervin műveinek a kiadását egységes kiadói felfogásban, grafikai megmunkálásban és a sajtó alá rendezés elveiben. Természetes volt, hogy a szövegek gondozója és a kötetek megformálója Bosnyák István lesz. Kézenfekvő volt, hogy az első kötete a *Sinkó Ervin művei* címet kapott sorozatnak az *Egy regény regénye. Moszkvai naplójegyzetek (1935–1937)* lett, hiszen a legismertebb, több nyelvre is lefordított és sokat emlegetett és idézett műve éppen ez volt, s ezt kísérte a legtöbb félreértés is, hiszen sokan az autentikus moszkvai naplónak tartották ezt az eredeti naplószöveget felhasználó, de már a háború után megformált művet. Mások, mint ahogyan Bosnyák István írta az utószóban, amolyan „Borges előtt borgesi cselnek, pusztá írói fikció önmitizáló szüleményének” tartották. A sajtó alá rendező filológusi ihletettséggel egyértelműen hivatkozik arra a „középfarmátumú, 368 oldalas kéziratos naplófüzetre, amely »Vitebszk teherszállító, 1935. május 5«-i bejegyzéssel indul, majd Leningrádban, Moszkvában, Párizsban és Zágrádban folytatódik, s végül »Sarajevo, 1940. jan. 7«-i jegyzettel zárul”. Joggal közölhette az utószó írója, hogy „ez tehát az emlékirat autentikus naplóanyaga, amelyhez Sinkó az *Egy regény regénye* írása közben alapvetően kétféleképpen viszonyult”. Vannak részek, amelyek csaknem szó szerinti átvételek, s részek, amelyek „utólagos összegezések vagy kifejtések is naplóformát, napló-külszín kapnak”. Ilyen Bosnyák István szerint a szöveg harmadik fejezete, s éppen az ilyen típusú részek segítettek a naplóval kapcsolatos „negatív legenda kialakulásához”. Honi körülményeink az 1980-as évek derekán nem tették lehetővé, hogy kritikai kiadás szülessék meg Bosnyák István filológiai műhelyében. Erre majd évekkel később kerül sor Budapesten. De ahol módja nyílt, tárgyi pontosítást hajtott végre, de a jegyzetes magyarázatokra nem vállalkozott. Ilyen csak olvasásra szánt kiadvány 1988-ban a budapesti Magvető és az újvidéki Forum Könyv-

kiadó közös kiadásában megjelent szöveg is, s ennek a sajtó alá rendezője és szöveggondozója is Bosnyák István volt.

Nemcsak Sinkó Ervin munkásságával, de Miroslav Krleža művei recepciójának a szempontjából is jelentős vállalkozás volt a Sinkó Ervin művei című sorozat második darabjának, a *Krleža* cím alá gyűjtött Krležával foglalkozó esszéknek, tanulmányoknak, kommentároknak a közlése 1987-ben. A kötet zárórészében Bosnyák István *Sinkó Ervin Krleža-képe* címen írt kísérőtanulmányt, a Sinkó-szövegek kiadástörténetét és az eligazító jegyzeteket írta meg, és elkészítette Sinkó Ervin Miroslav Krležával foglalkozó szövegeinek bibliográfiáját filológiai igénnyel. A Sinkó Ervin művei sorozat harmadik kiadványa az *Aron szerelme* címen 1989-ben két kötetben megjelent nyolc kisregénye. Ezek egy része itt került el az olvasóhoz először, másik részét a *Nyugat* (*Aegidius útra kelése; Tenyerek és öklök; Sorsok*), a *7 Nap* (*Elemér főhadnagy*), a *Híd* (az *Aron szerelme* több részlete és a *Torzó*) jelentette meg. Bosnyák István bőséges filológusi apparátus révén ismerteti e művek kiadás- és szövegtörténetét, írói magyarázatokat közöl, és kritikai bibliográfiát állít össze.

1999-ben Bosnyák István *Sinkó Ervin kiadatlan művei* címen a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság kiadásában indít több kötetre tervezett sorozatot. Első kötete *A hontalanság énekei*, amelyben megjelentetett minden „számára elérhető olyan verset, amelyet nem tartalmaz a *Vándorbotom meg-megtorpan* című 1977-es versválogatás”, s ilyen módon birtokunkba vehettük Sinkó Ervin teljes lírai opusát, főleg hogy Bosnyák István szerint Sinkó művének „belső természetrajzát mindegyik a lírizmus jellemzi”. A kiadatlan művek második kötete a *Bezúzott háborús napló* címen az 1971-ben bezúzott *Nehéz honfoglalás* hasonmás kiadása. Bosnyák az 1970-es vitákat, a cenzúrával vívott küzdelmeket, és a bezúzás tényét leíró *Egy napló naplója* címen a bevezetőben ismerteti.

Nem tartva szorosán magunkat a megjelenések időpontjához, itt rögzítjük, hogy 1990-ben az MTA Irodalomtudományi Intézetének gondozásában *Az út. Naplók (1916–1939)* címen jelentek meg Sinkó Ervin naplói és emlékiratai (*Az út* és a *Szemben a bíróval*) – most is Bosnyák István jegyzeteivel és bibliográfiai közlésével. Ami az *Egy regény regénye*

kiadásából elmaradt, most az eredeti moszkvai naplóval és a bőséges jegyzetanyaggal kárpótol a Sinkó-filológus. Nyilvánvalóan Bosnyák István majd három évtizednyi gyűjtőmunkája szintetizálódott e jegyzetekben és bibliográfiában, kiegészítve ezeket Sinkó Ervin kéz- és gépiratos hagyatékának bibliográfiájával is – s így vált ez az útmutató minden ezután végzendő Sinkó-kutatás eligazító kézikönyvévé.

Az ünnepeelt filológus szépírói hajlamainak is áldozva a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság kiadásában *Sinkóék* címen 1995-ben kiadta „Sinkó Ervin és Rothbart Irma életútja hang-, szín- és tévéjátékban elbeszélve” című munkáját, kiegészítve a Sinkó-házaspár fényképdokumentumaival a dramatizált életrajzi értelmezéseket.

Sinkó Ervin életműve felé való fordulását és az ezzel járó filológiai aprómunkát személyes élményeiből kiindulva vállalta, és Sinkó Ervin gondolkodásának több elemével való azonosulása ihlette. A B. Szabó György életrajzát megíró és műveinek bibliográfiáját elkészítő, valamint B. Szabó György szövegeinek összegyűjtését, kritikai kiadáshoz közelitését, valamint négy kötetben megjelentetését a nemzedéki elkötelezett ragaszkodása magyarázza. A háttérmagyarázatokat Bosnyák István *Szóakció I.* (1980) *Adalékok irodalmunk szellemrajzához* és *Szóakció II.* (1982) *Adalékok egy nemzedék szellemiségrajzához* című filológiai közelitésekben is gazdag irodalompolitikai érdekű munkájában találjuk meg. Azt vallotta, hogy B. Szabó Györgynek „szellemi korszakhatárt anticipáló kritikusi és irodalompolitikai életműve” van, és mintegy fő érdemként említi, hogy a Symposium-nemzedéket már nem felemás módon támogatta, mint az ugyancsak az újítás szándékával fellépő ún. 1950-es írónemzedéket. Találón állapította meg, hogy a „Tartomány irodalom- és tudománytörténete mindaddig igen keveset tett életműve tragikus torzójának rekonstruálásáért, időtálló értékeinek felmutatása érdekében”. Ez utóbbi, még 1950-ben megfogalmazott szemrehányása magyarázza, hogy miért fogott B. Szabó György műveinek összegyűjtéséhez és négy kötetben kiadásához *Élmény, szerep, hivatás* (1987), *Tér és idő* (1988); *Tér és idő árnyékában* (1989) és *Éjszakák és hajnalok* (1990) címen. A legkevesebb újdonságot B. Szabó György életében megjelent *Tér és idő* című kötete, a legtöbbet az *Élmény, szerep, hivatás* és a *Tér és idő árnyékában* című hozta. Mind a négy kötet filológiai

szereplése fölöttébb hasznos, az *Éjszakák és hajnalokat* pedig B. Szabó György írásainak bibliográfiája, valamint B. Szabó György munkásságának válogatott kritika-bibliográfiája egészíti ki, amit A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete kiadásában megjelenő *Hungarológiai Közlemények* 1990. március–júniusi számában is megjelent.

1996-ban *Becskereki Szabó György* címmel megírta monográfiáját arról a vajdasági magyar művésztől, akinek gondolkodásában az „*itteniség* – bánátiság, délvidékiség – meg a magyarság és európeárság megbonthatatlan szintézist alkot”. Így határozta meg a hőst Bosnyák István könyve *A Bega menti magyar európeér indulása* című fejezetében. Túlmutatott így a szorosabb értelemben vett filológiai-bibliográfiai munkálatokon is.

BARANGOLÁS GULÁGIÁBAN

BÁLINT ISTVÁN

1.

„Az eretnek hite szintén lángoló hit. S a »lángoló« nemcsak azt a tüzet jelenti, mely a hívőben ég, hanem a máglya tüzét is, melyet a hívő mindig kész az eretnek alá gyújtani” – írta Sinkó Ervin korszakunk egyik legmeggrázóbb kor- és kórdokumentumában, az *Egy regény regényében*. Egymás mellé állítva a hitnek és a máglyának a lángolását. A hitét, amelynek erősnek kell lennie ahhoz, hogy az ember szakítani tudjon azzal, amiben addig hitt, amiben a többség még mindig kétely nélkül vakon hisz, de egyben kíntónak is, mert az eretneknek fáj, hogy fel kellett adnia tegnapi hitét, a felszín alatt mindig ott marad egy kis kétely, hogy talán nem kellett volna, mert vagy nem éri meg, vagy nem szabad. És a máglyát, amelyet az eretneknek olyan sokszor kell hitéért vállalnia. És az eretneknek ez a lángoló hite jellemezte Sinkó egész magatartását, határozta meg munkásságának alaphangját.

Hisz 1918-ban mindössze húszéves volt. De már túl volt egy csalódáson, amelyet az váltott ki, hogy az emberek, köztük a szociáldemokraták az I. világháború kitörésekor olyan lelkesen vállalkoztak arra, hogy gyilkolják egymást. Utána jött a két magyar forradalom, elsősorban a Tanácsköztársaság forradalma, amelynek aktív részvevője, amelyhez egész nemzedékének hite kellett nemcsak abban, hogy győzhetnek, hanem elsősorban abban, hogy a világ megváltoztatható, fenekestül felforgatható. Ilyen körülmények között kialakult ilyen hittel jutott el a Szovjetunióba. Ott látta a valóságot, találkozott nemcsak a sztálini

pörökkel és azok lélekölő hatásával, a realitás borzalmaival és a borzalmak által megnyomorított emberekkel, hogy egyszerre jusson el a csalódáshoz meg ahhoz, hogy mennyire tud fájni ez a csalódás.

Nem azért, mert olyan nyomorúságos az élet, hogy a „kiépült szocializmus” országában a munkás a fehér kenyér boldogságára emlékezik hadifogságának éveiből. Nemcsak azért, mert a *Pravda* hosszú cikket ír egy nyolcvankét éves parasztasszonyról, aki arról beszél, hogy „egész testét valami csodálatos erő járta át, mikor a mi jóságos és bölcs Sztálinunk nyájasan megérintette az ő vállát”. Elsősorban azért, mert „a Szovjetunióban olyan embert akarnak formálni . . . akinek ne legyenek olyan kérdései és kétségei, amelyekre már előzőleg nem állnak készen a feltétlenül elfogadható, kétséget kizáró autoritatív válaszok”. És a fájdalom, mert csalódnia kellett, hisz „holnap ránk szakadhat egy világháború, és nem lesz zászlónk, amit ellene lelkesedéssel, reménnyel bonthatnánk ki”, mert neki a nagy belső küzdelmek és meghasonlások árán is a sorban kell maradnia.

2.

Bosnyák Istvánt saját élete viszi el ahhoz, hogy fogékonyá váljon erre az alapvető sinkői élményre, arra, hogy egyszerre égesse a hármasság fájdalmát: a csalódás fájdalma, annak fájdalma, hogy csalódnia kellett, meg azé, hogy továbbra is hinni kell; arra, hogy eretnek hívó legyen, aki egyszerre hívó is meg eretnek is. Nála a naiv fiatalos lelkesedés ütközése a valósággal nem a Szovjetunióban történik meg, hanem akkor, amikor kikerül a valós világba, ahol az életet nem az elvek határozzák meg, hanem Ribarić direktor, Bertić titkár, Kašanin elvtárs, hogy neki már csak a kínzó kérdés maradjon: „Mi marad a következetes forradalmi, a tévedéseket sem titkoló, a hibákat nyíltan korrigáló »fenti« politikából, mire elvei leérnek ide, a laskói és baranyai szintekre?”

Ezt az „eredeti” csalódást érlelte sajátos bosnyáki hozzáállássá az „önigazgatású szocializmus” sajátos kettőssége. Az egyik oldalon az a sajátos vonása, hogy annyira nyitottá tudott lenni a világ felé és a gondolkodó ember számára. Adni tudta a korčulai nyári iskolát, a világ annyi nagy gondolkodójának rendszeres nyári találkahelyét, a térség egyik legjobb folyóiratát, a zágrábi Praxist, általában egy alkotó, kísérletező, pezsgő európai szintű szellemi életet, de ugyanakkor kemény

kézzel megszabta azt a határt, ameddig a kicsinyes, sőt korlátolt, csak hatalomban gondolkodó politikusok ezt a szellemi pezsgést eltűrik. Lehetővé tudta tenni, hogy a Vajdaságban egy egész nemzedék megismerje a világot, sőt idehozza hozzánk a világot; hogy az itteniek, sőt a magyarországiak számára is európaivá tegye a vajdasági magyar szellemi életet, de ugyanakkor e szellemi életre ráhúzta a politika béklyóját. Hogy Bosnyák számára is egyformán nyújtsa a világ kitárulkozásának élményét meg annak következményeit, hogy kizárják a Pártból, annak csalódását, hogy bezúzták könyvét, hogy kilenc éven át – ahogy ő mondja – ideológiai frizsiderben tartják.

3.

Az ily módon alakuló alkotó számára lesz döntő élmény Sinkó, hogy elvigye egyik nagy vállalkozásához: a gulágvilág feltérképezéséhez, ahhoz, hogy a világ megváltoztathatóságában mindig hívő – eretnekként hívő – ember dühével és fájdmával számoljon le az egyik legnagyobb borzalommal, amit ez a – gondolkodó ember számára – kegyetlen világ produkálni képes. Lesz meghatározó – egész életre hitet és kiállást ugyanakkor évekre kemény munkát adó – élmény Sinkó. Az a Sinkó, akiről kisebbfajta földcsuszamlásként Magyarországon is kiadott művéhez, az *Egy regény regényéhez* írt utószavában Sükösd Mihály ezt írta: „Sinkó Ervin hitt és kételkedett, együtt és egyszerre, egész élete során.” És ez annyira meghatározó élmény, hogy ugyanaz az utószó megállapíthassa: „Sinkó Ervin tanítványa, az életmű legértőbb és leghúségesebb sáfára, Bosnyák István.” Hogy ő maga így határozza meg ennek a munkálkodásnak a hajtóerejét: „A XX. század magyar irodalomtörténetének, sőt a »tizenkilences« írónemzedéknek is vannak Sinkónál nagyobb, erőteljesebb írásművészei, de a szóban forgó dráma – korunk történelmileg legrelevánsabb »témája«! – egyetlen magyar író életművében sincs jelen akkora intenzitással és olyan teljességgel, mint Sinkónál.”

Amikor Sinkó így megadta az alapvető élményt, szerzőnknek már könnyű volt megtalálni – ahogy ő mondja – ciceronéjait, hogy elvigyék a gulágvilágba, és kalauzolják ebben a világban. Ilyen cicerone lett Karlo Štajner osztrák származású horvátországi forradalmár – a bosnyáki *Hétezer nap Szibériában*, avagy egy történelmi paranoia jugoszláv kritikájának főszereplője –, aki 17 év börtön és fogolytábor, háromévi

száműzetés alatt ismerte meg ezt a világot. Arthur London a kirakatperben életfogytiglani kényszer munkára ítélt csehszlovák pártvezető, a bosnyáki Theatrum mundi á la Jozsif Visszarionovics Sztálin főszereplője. Méliusz József romániai magyar író, aki két regény regényében örökítette meg pörének és hatéves fogságának élményeit. És Danilo Kiš európaivá nőtt jugoszláv író, aki *Borisz Davidovics síremléke* című művében meg több más alkotásában adta – Bosnyák szavaival – „a Gulágia tematikájának a modern epika révén történő feldolgozását”. Azzal, hogy felhasználta a kérdés több jugoszláv kutatójának eredményeit is, elsősorban Andrija Krešić, Fuad Muhić és Predrag Vranicki műveit, de igénybe vette az olyan nagy alkotók segítségét is, mint az író Szolzsenyicin, vagy a dilemmát saját életében annyira átérző gondolkodó Lukács.

4.

Így jutott el Bosnyák István a Gulágia világának tanulmányozásához, hogy az eretnek hitének lángolásával készített mű egyszerre adja ennek a világnak a bemutatását, és az ebbe a világba kényszerült embernek az ábrázolását, hogy kitárulkozzon előttünk egy borzalmas világ és abban az esendő, kételkedő, de kételkedésében is hinni akaró, megkínzott, de mindezzel szinte prométheuszi hőssé váló szenvedő ember. Maga a mű pedig a sztálini világ legkeményebb leleplezésévé váljon. Mert borzalmas maga a Gulágia is, mint annak műve, hogy az ember tudatosan, tervszerűen megteremti a tömény borzalom világát. Nem véletlenszerűen, hisz már a szocializmus dédnagyapja, az utópista Thomas Moore megírta: „Az olyan megalázó és rendkívül nehéz munkákra, amelyeket a szocializmusban senki sem akar elvállalni, rab-munkaerőt kell befogadni.” A gulág világát ugyanis nem egyszerűen Sztálin üldözési mániája, az ellenségkeresés és az ellenségek üldözésének örülete hozta létre, hanem mögötte ott állt egy kegyetlenül számító logika, amely abból indult ki, hogy feltárják azokat a kincseket, amelyeket a cári Oroszország az emberi munka képtelensége, az emberi élet lehetetlensége miatt nem tudott kihasználni; üzemeket építsenek olyan környezetben, ahol az ember nem szívesen marad.

Ezért történt meg az, hogy Sztálin egyszerűen elrendelte az NKVD-nek, hogy milyen szakértőket és mennyi friss munkaerőt kell neki

„szállítani” a szibériai építkezésekhez. Ezzel a módszerrel aztán – Szolzenyicin kimutatása szerint – tucatnyi bánya, erőmű, ipari kombinát, olajvezeték, kőolaj-finomító, atomipari létesítmény, vasútvonal, autópálya, csatorna, kikötő épült olyan környezetben, ahol az ember semmi pénzért nem dolgozna. Még hozzá a világ legolcsóbb munkaerejével: – a Bosnyák által közölt adatok szerint – a Norilszk–Dugyinka vasútvonalon napi 11 órát dolgoztak a rabok 700 gramm kenyérért, 2 liter levesért, 250 gramm köleskásáért és 600 gramm sózott halért. Igaz viszont, hogy a Kotlasz–Vorkuta vasútvonal építésénél egy vasúti talpfa megmunkálása és lerakása átlag két emberéletbe került, a Fehér-tenger csatorna kiépítése pedig egymagában 250 ezer emberébe, de ez már senkit sem érdekelt.

Az igazi borzalom azonban nem ez a kegyetlenség, az emberélet teljes semmibevevése. Mégcsak nem is a táborokban kialakult megdöbbenő és embertelen helyzet, amelyet Bosnyák úgy jellemez, hogy a táborban a hóhér találkozhatott egykori áldozatával, akit éppen ő kínozott meg annak idején, az apró tolvajok és nagystílű betörők lettek az urak, akik rabszolgaként kezelhették azokat, akiknek dácsáit egykor környékezték. A legigazibb borzalom, hogy az egész világ gulággá változik. Kialakul egy rendszer, amelyben teljes a kiszolgáltatottság és a jogbizonytalanság, érvényesül az az elv, hogy inkább több száz ártatlan lakoljon, mintsem hogy szabaddalomban maradjon egyetlenegy, aki árthatna az államrendnek. De az igazi cél nem is pusztán az államrend fenntartása, hanem a megfélemlítésnek ez a borzalma pótolja a nem létező anyagi és egyéb ösztönzést: ha nincs más serkentés, akkor félelemből dolgozzanak többet és jobban. Szavatolja a feltétlen engedelmességet az abszurdumig vitt voluntarizmusnak, hisz nincs az az ember, aki biztosra veszi, hogy ő be van biztosítva ezzel a sorssal szemben: ha más nem, biztos morgott már a kenyérárak miatt, ha más nem, sohasem lehet biztos, nem „köpi-e” be valaki, márpedig ebben a rendszerben, akit letartóztatnak, az bűnös.

5.

A társadalom megrázó drámája azonban csak az egyik oldala ennek a véres tragédiának. Mert szinte észbontóak azok a számítások, melyek szerint a gulágok rendszerében egyidejűleg átlag 15 millió ember rabos-

codott; a Szovjetuniónak Sztálin uralma 50 millió ember életébe került, hisz csupán az erőszakos kollektivizálás 11 millió ember életét vitte el, csak 1936 nyarától 1938 végéig a nagy „csisztkák” idején 8 millió embert tartóztattak le stb. Ebből azonban úgy lesz igazi – és korszakot meghatározó – véres tragédia, hogy szereplői nemcsak az embertelen gépezetnek a csavarjai, hanem emberek. Emberek, akiknek mint végrehajtóknak élniük kell azzal a tudattal, hogy esetleg tegnapi barátjukat, férjüket-feleségüket árulták be, a gépezet részeként embereket kínoztak meg, hogy esetleg holnap már ők legyenek a megkínzottak. Vagy egyszerűen csak élniük kellett olyan körülmények között, amelyekben barátaik, ismerőseik, esetleg feleségük-férjük tűnt el örökre, miközben nem tudják, mikor kerül rájuk a sor.

Ennek az emberi drámának két vonatkozásának feldolgozását is megtaláljuk Bosnyák István műveiben. Az egyik vonatkozás azoknak az embereknek a drámája, akik még a gulágban is megpróbálnak hívők maradni. Idézi Sinkót: „Bármilyen igazság az ő igazsága, nem állhat ki mellette, ha ezzel elszakad a párttól. Mert akik csúfot üznek belőle, akikkel szemben áll, azok az ő pártja, az ő forradalmának, az ő ügyének, igen, mégis az ő ügyének a letéteményesei.” Elemzi a Danilo Kiš-elbeszélésekben megjelenő, végsőkéig elembertelenített „fentebb igazság” nevében történő büntetést és bűnhődést. De főleg a gulágot megjárta tanúskodását arról a magatartásformáról, amely még a legszörnyűbb körülmények között is azt vallja, hogy ami táborban történik, az voltaképpen a nép érdekében történik, tehát minden áldozat igazolt és hasznos, és a Párthoz hűnek kell maradni akkor is, ha ártatlanul ítélték el bennünket.

A másik vonatkozás pedig azoknak az emberi drámája, akik nem az állati – Bosnyák szavával: animális – kínzások hatására, hanem azért vállalják, hogy a legképtelenebb hazugságokat „vallják” saját maguk és társaik ellen, mert elhiszik, hogy még ezt az áldozatot is elvárja, megköveteli tőlük az az ügy, amelyre életüket tették. Bosnyák nem foglalkozik a sztálini korszak egyik legnagyobb műalkotásával: Németh László Galilei drámájával, amely azt a dilemmát dolgozza fel, hogy megéri-e a megalázkodás, a behódolás néhány év – nem is annyira nyugalomért, hanem – alkotásra, munkára való lehetőségért. De teljességében feldolgozza ennek a dilemmának lukácsi vonatkozását: ha a mozgalomban megmaradás megalkuvást követel, akkor azt vállalni kell, hogy az ember

ne szoruljon ki azok mozgalmából, akik tenni akarnak és tenni tudnak a világ megváltoztatásáért. Aminek időszerűségét növeli, hogy azóta térségünk emberei sok pártban tanulták meg, hogy a pártban megmaradás megalkuvást jelent. A különbség nem a minőségben, hanem a mennyiségben van – mondanánk ebben a hegeli kategóriában.

6.

Napjainkban – ismét vagy még mindig – divatos kárhoztatni a kommunizmus bűneit, főképp az erről a kérdésről több nyelven megjelent tanulmánygyűjtemény kapcsán. Ezért nem árt emlékeztetni arra, hogy mi itt Jugoszláviában, és mi magyarok itt a Vajdaságban ezt a kritikát már húsz–harminc évvel ezelőtt elvégeztük. Nem a tegnapi hívők lelkiismeret-furdalásának hatására. Nem úgy, mint azok, akik tegnap Leninre vagy éppen Trockijra esküdtek Sztálinnal szemben, és most háborgó lelkiismeretük megnyugtatóra kéjelegve fedezik fel, hogy Lenin és Trockij is ember volt. Mi mindig tudtuk, hogy csak emberek voltak. Nem úgy, mint azok, akik ma a kommunizmus bűnei után kutatva akarják csökkenteni a fasizmus bűneit vagy akarnak zöld fényt adni a szélsőjobb-oldali elvakultságnak. Mi tudjuk, hogy a háborút a fasizmus elveszítette, tehát nem lehet a kommunizmus bűnéül róni, ami a háború borzalmaival járt együtt: Európában hatmillió németet telepítettek ki, ki tudja, hány halálos áldozattal, a kollektív büntetések számtalan változatával más népekkel, köztük a magyarokkal szemben, nem a kommunizmus bűneként, hanem nagyhatalmi határozattal. De főleg tudjuk, hogy a fasizmus egyedülálló bűne annak hirdetése, hogy az ember kiirtható csak azért, mert más fajhoz, nemzethez tartozik, a kommunizmus sztálini változata feláldozhatónak tartotta az embert, de sohasem faji, nemzeti alapon.

Ebben a nagy kritikában, amelyben mi évtizedekkel megelőztük a világot – ennek a kritikának a legértékesebb (sohasem csak az antikomunista gyűlölet diktálta) vívmányaira, termékeire támaszkodva – sajátos érték a Gulágia megrázó élményének feldolgozása Bosnyák István műveiben. Az a gondolkodó ember néz szembe egy elrettentő világ borzalmaival, aki tudja, hogy az ember a legtöbb gonosztettet az „igaz és egyedül üdvözítő hit” nevében követte el: az inkvizíciónak százalékban volt annyi áldozata, mint a sztálinizmusnak, és Szent Istvánról is feljegyezték, hogy ellenfele katonáinak százait temettette élve a maguk

ásta gödörbe. Aki tudja, hogy mások semmilyen gonosztettével nem védhető meg semmilyen gonosztett, a borzalmas embertelenség semmivel sem igazolható. Főképp: aki tudja, hogy minden embertelenség és borzalom ellenére hinni kell abban, hogy eljön egy emberibb világ, az ember úrrá lesz annyira a maga teremtette társadalom felett, hogy önmaga is töretlenül, megnyomorítás nélkül emberi ember legyen. Ennek a hitnek az ápolása a most hatvanéves Bosnyák István igazi nagy vállalkozása és emberi-alkotói érdeme.

VÉRZIK A SZÓ

GOBBY FEHÉR GYULA

ALSÓKABOL

Mikor a bábaasszony meglátta, felsikoltott. A feje olyan volt, mint egy túlérétt citrom. Sárga és fonnyadt. Senki se kóstolta meg, de biztosan tudható, hogy nem volt savanyú. Keserű volt. S minél tovább érlelte az idő, annál keserűbb lett. Ezért szeretett nevetni. Akkor is jót röhögött, mikor rájött, hogy Alsókabolon született. Ezt csak az anyakönyvvezető és a jegyző tudta. A faluban mindenki koviljinak nevezte magát.

SZLATKÓ

Szeretett üldögélni a porban. Szerette nézni, mikor az anyja mosdatta a szomszéd kis Milant. Szerette, mikor Milan édesanyja szlatkóval kínálta. Először nem szóltak rá, hogy a szlatkóból a szerb családokban csak egy kanállal szokás venni, de miután két üveggel megevett, közölték vele, hogy még neki sem jár ekkora mennyiség. Megkérte az apját, hogy rendeljen egy kocsi dinnyét Milanéknak, legyen jövőre elég szlatkó a házban. Legjobban ugyanis a dinnyehéjből készült szlatkót szerette.

PETERDY UTCA

A budapesti Peterdy utcában hirtelen fölfedezte, hogy költő lesz és forradalmár. Nagyon elégedetlen volt a piciny albérleti szobával, ahová hármásban költöztek apja halála után. Jóska álmában mindig lerugdosta az ágyról, ezért egy álmatlan hajnalon kijelentette, hogy ezt tovább tűrni

lehetetlen. Először verset írt a dologról, amelyet beküldött a Nyugatnak, de Osvát később letagadta, hogy az a levél, amely a világ igazságtalanságáról szól, egyáltalán megérkezett a szerkesztőségbe. Késő délután beiratkozott a forradalomba, többé nem volt hajlandó egy ágyban aludni valakivel, aki majdan Sydneybe költözik.

EGY CSERÉP VIRÁG

Egy nap megkérdezte Jóskát, mit vegyenek édesanyjuk születésnapjára. Mit tudom én. Mondta Jóska. Te vagy a költő, írdál valami szépet. De nem jutott eszébe délig semmi. Akkor lopott a házmesterék ablakából egy cserép virágot. Mivel Jóskának még ez sem jutott eszébe, közösen adták át a virágot a mamának.

VARGA ÚR

Az úrra-írta Varga úr tanította. Bajuszos kényúr. Nádpálcás. Erős. Büszke. Leginkább elbírt a hatévesekkel. Megtanulták, hogy úr-ír. Pedig nem úr, jaj, nem úr, aki ír. De mire rájött erre, már régen írt. Később is ezzel bíbelődött.

SOK A PRÓFÉTA

Önmaga után legtöbbet az Istennel bajmóldott. Először meg volt győződve róla, hogy van. Később nyilvánosan is megesküdtött, hogy nincsen. Még később az eredmény döntetlen volt, de verseket ekkor is írt Hozzá. Csak az bántotta, hogy a többiek se tudják, mit higgyenek. Viszont mindenki mondott erről valamit. Ezért fogalmazta meg, hogy szerinte túl sok a próféta a földön. Talán ez az oka, hogy az emberek ide-oda költöznek a világban. Mert rájöttek, hogy senki se próféta a saját hazájában. Röviden profiknak nevezte a sok fogadatlan prófétát. Akkor meg azon kellett töprengenie, hogy van-e valódi különbség a profik és az amatőrök között. Egy ideig kijárt a meccsre, de aztán úgy döntött, hogy a Vojvodina játékosai úgy kapják a fizetésüket, mint profik, viszont úgy játszanak, mint az amatőrök. Sajnálta, hogy az irodalomban nem ez a helyzet. Aki úgy ír, mint egy úr, azaz profi módon prófétál, az is csak annyit kap, mint egy amatőr. Amint ez eszébe jutott, megint megírta, hogy sok a próféta. De arra nem jött rá, mit kellene ez ellen tenni. Kínjában Istenhez fordult. Többen is hallották a Magyar

Szó szerkesztőségében, mikor pártértekezlet alatt azt suttogetta, hogy itt aztán az isten se tudja, mit kellene tenni.

ADY VOLT, AKI LÉDA

Vagy Léda volt, aki Ady. Lelkesen írta az Ady-verseket. Csupán akkor csodálkozott, mikor Osvát megkérdezte tőle, miért írta rá a nevét a mestertől hozott szövegekre. Osvát ezért nagyon megfenyegette. Föl akarta happolni a mester tiszteletdíját. Vádolta Osvát. Pedig tudhatná, hogy az irodalmi kérdésekben milyen érzékeny a mester. Mindenféle díjakat lehet osztani a mester jelenlétében, de a tiszteletdíjat csak neki szabad adni. Kénytelen volt eltérni, hogy versei Ady Endre álnév alatt jelenjenek meg. Erről nagyon nehezen szokott le. Még évek múlva is kísérté a jellegzetes Ady-hang. Néha éjjel is felébresztette. Különösen akkor zavarta a dolog, mikor nővel hált. Mert zörgött alattuk az avar. Már a gondolatra is fel-felnyögött. Héj, a násza zavarón! Inkább ágyban, párnák közt szeretett volna hálni. De nemcsak ez az egy gondolat bántotta. Zavarta a vak ügetés is, amit a hajdani, eltévedt lovas kopogott. Olyankor riadozott láncolt lelke. Egy időben nagyon keveset aludt. Ettől élményei fokozódtak.

LÁNG A PARAZSA

Elvesztette a forradalmat. Egy darabig megvolt neki, tudta azt is, hova tette, de elég gyorsan elveszett. Olyan zavaró körülmény volt ez, ami őt Rómába zavarta. Ott világcsavargott. Egy ideig ebből élt, de aztán újságíróskodni kezdett. A csavargásért jobban fizettek. Bécs, Róma, Szabadka. Kedvelte a világvárosokat. Kereste a forradalmat. Később rájött, hogy az tűz, amelynek láng a parazsa. Eleinte csutkával fűtött, de megkomolyodott, és rátért a szénnel való tüzelésre. Szabadkán sokáig nem lehetett kokszot kapni. Viszont volt krekai szén meg volt kolubarai is. Néhány év múlva fölismerte, és meg is fogalmazta: *Ebben a városban ákác van . . .* Ilyen kényesen írtak abban az időben. Szenteleky is ákácokról írt. Ebből is látszik, hogy költőink milyen mélységesen átérezték a fűtési gondokat.

EXPRESSZIONISZTIKUS VONÁSOK

Na, ide figyeljete! Az expresszionista líra: az imperializmus széthulló világában magára maradt ember lázas kiáltása a másik emberért. (Lásd: Az expresszionizmus. Gondolat Kiadó, Budapest, 1964, 68. oldal.) Ilyen egyszerű ez a dolog. Ha ennyit se tudtok megjegyezni, szégyelljétek magatokat! Gál László lírája is expresszionista vonásokkal gazdagodott. *Megcsókoltam Blankát, aki szőke volt és nagyon furcsán kacarászott.* Már hogyne kacarászott volna, mikor az egész expresszionizmusból azt vette észre, hogy ez a Lacika, ez a kedves ember, állítólag szerkesztő meg költő, na, szóval ilyesféle, érted, egy nagyvilági lény, üvölt érte, ha nincs mellette öt percig, érted drágám, öt perc és már lázas kiáltásokat hallat a másik emberért. Néha direkte meg is mondja, hogy mit akar. Add ide azt a csókos szád, most a lábad közét akarom, te illatos kehely, te fehér Kárpátok, tte megmászandó dombocs. És utána olyan eredeti dolgokat mond, miközben papírfecnikre firkál. Aszongya: *Sugárzó akkordokat kerül a költő, csöveken nyomul át, veri a dobot hangosan . . .* Hát ezek bizony vonások. Majd később tanulmányozzák a tanárok. Most ne veszítsük tovább az időt, Lacika. Itt a dombocs, nyomás, ahogy az elébb mondta, elő a vonásokkal, cselekvés, tevékenység, mozgás, lendület, fonódás, nyögés, csúszás, mászás, kapaszkodás, iram, uram, Urambocsá!

AZ EMBERI LÉTEZÉS SZORONGATOTT TÜNETEI

Akárhogy is kerülgetjük a dolgot, voltak neki politikai célzatai. Ez is egyéni verete volt. Költői reflexeket adott a kínai–japán háborúnak, a spanyol forradalomnak, az angol–ír konfliktusnak, az olaszországi és németországi fasizmusnak, az amerikai fajüldözésnek, Ausztria megszállásának meg a magyarországi eseményeknek is. Később ezek is adtak veretet neki. Kapott volna még, de időben megszökött. Lásd. világcsavarg, elv. forrad.

VICC- ÉS KERESZTREJTVÉNY UJSÁG

Harminchárom évesen jött rá, hogy a világ egy nagy Grimasz. Ezért 1935. március elsején megindította egy Búzás László nevű druzsájával mint vicc- és keresztrejtvény ujságot. Jótékony történelmi homály fedi, melyikük írta rövid u-val azt a szót, hogy újság. Talán a nyomdász. Rövid u-val írta mind az újvidéki, mind a szabadkai nyomdász. A nyelvi lektorok

intézményét csak később vezették be. Rengeteg vicc van az ujságban (vigyázat: rövid u!), néhány rejtvény meg néhány kereszt. Ekkor keletkezett az a híres mondás: *A Grimaszból nem lehet megélni.* (Ha már a történelmet emlegetjük: eredetileg azt mondta, hogy *Így kell megélni Grimaszból*, de ezt a megállapítást már az első havi elszámolás után korrigálta.) (Nem tévedés, másik zárójel! Még valami eszünkbe jutott. Ezt a mondást választotta mottónak a jugoszláviai magyar színészek társasága, de ezt a társaságot, mottóstul azonnali hatállyal megszüntették.) (Nem tévedés, harmadik zárójel! Nem jutott eszünkbe semmi, de idézhetjük a költő Zsír tábornok és a többiek című verséből azt a két sort, amely fényesen illusztrálja a Grimasz kereseti lehetőségeit:

A stelázsín horpadt stanicli-sor,
Liszt tábornok nyomát belepte már a por . . .)

A GYALOG

Tűnődve néztünk fölfelé. Az isten keze bármelyik pillanatban értünk nyúlhatott, s akkor lépni kellett a pályán. Hiába dekkoltunk szerényen, a fönti kéz harcba lökhetett akármelyikünket, s annak még szerencséje volt, akit hátulról védtek a többiek. Aki egyedül maradt, az leginkább gyorsan hősi halált halt, meg sem szökhett az ellenség kezétől. Tudtuk, isten lehetővé teszi a bátraknak, hogy hatalmasat ugorjanak a ranglétrán, ha derekasan helytállnak. Mesélték, hogy egyesekből igaz futó lesz, másokból lovas tiszt, még az a lehetőség is fönnáll a sors kegyeltjei számára, hogy vezérek legyenek, esetleg eldöntsék a csata sorsát. Úgy tettünk, mint aki nem hisz e mendemondákban, de mindannyiunkban kalapálni kezdett a verő. Istenem, ha egyszer vezér lehetnék. Micsoda pompa, micsoda tisztelet övezi a vezért, s a lehetőségei is szinte végtelenek. E kilátás tartotta bennünk a lelket, s ha belül reszkettünk is, álltuk a sarat. Minden gyalog tudja, ha egyszer vezér lesz, szabad az út. Rohanhat végig a mezőn, akár átlósan is a végeken, jobbra is meg balra is, és végre üthet. Ütni fogok. Ha én parancsolok, nincs kímélet. Ütni kell, hogy vezér maradhassak. Ütni kell a végső győzelemig. Ütni fogok. Ütni.

Laci bácsi tűnődve nézett lefelé. Valamikor nagyon szeretett sakkozni a Forum-klubban. Most meg egyre gyakrabban vette észre magát, elkezdte utálni a bábokat. A sok tülekedő, perlekedő, gyilkos hajlamú tisztet, meg az első frontvonalba tolt sunyi, hallgatag, életéért reszkető gyalogot. Mind nyüzsgő a táblán, mind előrébb akar jutni, mind győzni

akar. Figyelte őket, de legszívesebben nem nyúlt volna hozzájuk, kezét se fogott volna velük, ha mer. Az anekdota szerint egyszer sakkozás közben nem állta meg, s megkérdezte egy volt íróársát. Te miért mentél el politikusnak? Mire az őszintén válaszolt. Rájöttem, hogy Ivo Andrić már nem lesz belőlem. (Andrić volt akkoriban a csúcs. Friss Nobel-díja tündökölt.) Laci bácsi nem sokáig hallgatott. Lehet. Mondta. De Tito se lesz belőled.

Van, akinek tetszik ez az őszinteség. Van, aki nem szereti az anekdota alkalmazását az irodalomban. Van, aki kétségbe vonja a történet megtörtént voltát. Tény, hogy az igazmondás jellemző Laci bácsira. Tény, hogy említett íróársunkból nem lett Tito. Tény, hogy ma már egyre kevesebb embert érdekel, ki volt Tito.

VÉRZIK A SZÓ

A szavak egész életében látogatták. Nappal úgy tűnt, érthető, tanulható, meghódítható szavak jönnek hozzá, este azonban szörnyekké váltak, kínozták, gyötörték, becsapták.

Édesanyjának megköszönte, hogy Koviljon magyarul mesélt neki. Annak ellenére, hogy *Bizony Koviljon nem aludtak és nem ébredtek a magyar dalon*, de ő egész életében magyar dalokon aludt és ébredt és sírt és nevetett és írt és olvasott és keresett és adakozott és ajándékozott és szerelmeskedett és hízelgett és alázatoskodott és hencegett és élt. Egy életet leélt a magyar szavakon. És egy életet kapott a magyar szavakon. És egy élet még bizonytalan. De az is magyar szavakkal. Amin nem változtathat már senki. Ha lesz még Gál László, akkor magyar szavaival lesz.

Egyszer ugyan azt hitte, *papírsárkány a szó és felrepül*, de aztán lemondott erről, mert találkozott egy vak szóval a sarkon, és senki sem segítette át a forgalmon, és a vak szó szerencsétlenül járt. Ekkor megállapította, hogy *Akárhogy mondják, akárhogy érzik, a szó, ha bántják, vérzik*.

Ha a tudásnak vannak sarokkövei, maximái, életelvei, jeligéi, tanulságai, értékei, örök tanai, akkor Gál László fölfedezte saját tudását. Mert számára a szó vérzett. És amíg lesz olvasója, azok számára is ilyen érzékeny, sebezhető, óvni való, érték és kincs lesz a szó. Aki Gál Lászlót olvassa, az tudja: a szó vérzik.

A SZÓ VÉRZIK.

A SZÓ VÉRZIK.

A SZÓ VERZIK.

A SZÓ VÉRZIK.

Tulajdonképpen barát a szó. S testvér veled. Azt mondhatnánk, a szó: szeret. De hát erről sok mindent mondhatnánk, viszont nem kell éppen mindent nekünk mondanunk, mert azt már Gál László kimondta. Nekünk csak saját szavainkat kell kimondanunk. Anyánk szavát. Apánk szavát. Testvéreink szavát. Életünk kulcsszavait. Emlékszavakat. Jelentős szavainkat. Múltunk és jövőnk szavait. Gyermekeink első szavait. Unokánk szavait.

Jaj, mennyi szó vár ránk.

Jaj, milyen szép szó vár.

Igazi szóvár.

Lelkünk vára ez a szóvár.

Néha vérzik.

Ahogy a szívünk.

Ahogy a testünk.

Ahogy a bőrünk.

Ahogy emberségünk.

A SZÓ VÉRZIK.

Ha vérzik, magunk vérzünk.

Ha vérzik, mi vagyunk az okai.

Ha vérzik, védjük.

A szó simogathat is.

A szó szerethet is.

A szó ringathat is.

A szó híd.

A szó érzelem.

A szó gondolat.

A szó méz.

A szó meleg.

A szó szín.

A szó tett.

A szó akarat.

A szó álom.

A szó a világ.

AKKOR KELL BÍZNI, MIKOR NEM LEHET

Gál László csak egyszer lett öngyilkos életében. Pedig lehetett volna többször is. Bácskában divat az öngyilkosság. Nem követte a divatot. A behívókat követte. Munkásszázad Topolyán. Munkásszázad Zomborban. Bácskertesén. Bustyaházán. Magyar királyi közérdekű munkák. A munkát elvégezte, a börtöntől félt. Mikor szóltak neki, hogy koholt vádak alapján le fogják tartóztatni, mérget ivott. Nem férfias cselekedet. Nem pisztoly. Kardjába dőlhetett volna. Talán egy költő még megengedheti magának? Líra? Expresszionista vonások? Nem találta a kardját? Még ezt a kis lírai kilengést se nézték el neki. Megmentette a felesége. A matematikatanárok sohasem lesznek öngyilkosok. Keserves hetek után épült fel, s rögtön várta a munkaszolgálat öröme. Tankcsapda. Sínek pucoválása. Állj vigyázzba, ha velem beszélsz, te büdös zsidó!

Pedig 1941. március 30-án még megjelent a Grimasz, s benne egy vers:

*Mert akkor kell bízni, mikor nem lehet
(akarát és erő, dac és csakazértis)
ennyi az egész.*

De sokkal több volt az egész. Mert még csak aztán jött az egész. Mindenféle jött. Zúr és zavar. Háború. Embervadászat. Szökés. Félelmek. Éhezés. Út a haláltáborba. Kétségek.

Tulajdonképpen mindennap öngyilkosok lehetnének.

Van jogunk megítélni Gál öngyilkosságát?

Ne ölj. A parancs örök.

Magunkra is vonatkozik?

NARANCS

A citromképű ember később a narancsról írt.

*Ha békét mondok, narancsot érzek,
Aranysárgát, illatost, puhát.*

A narancs az európai gyerekek számára a gazdagság jelképe. Aki megengedheti magának, hogy narancsot egyék, az boldog. A szocializ-

musban megparancsolta a vezetőség, hogy az állami gazdaságokban narancsot termeljenek. Azóta ismert a magyar narancs.

A költő még nem tudhatta, milyen a magyar narancs. Magától volt keserű.

ÚJSÁG

Az Egységes Vajdasági Népfelszabadító Front propagandaosztálya Újvidéken megszervezte a magyar napilap szerkesztőségét. Első száma katolikus karácsonykor jelent meg. Ez volt a Szabad Vajdaság. Aztán ez megszűnt.

A Magyar Szó négy alapítójának egyike volt Gál László. Pártparancs kötelezte rá. De a szívet is az alapba tette. A lapba tette. Irodalmi szerkesztő elvtársnak hívták. Nemigen engedték irodalommal foglalkozni. Traktorokról írt verseket. Később mesélte: őszintén. Hitt benne, hogy új világot kell építeni. A csalódás örök motívuma. A csalódás motívuma örök. Örök a csalódás motívuma. A motívum csalódása. Örök?

DÖRMÖS ROSSZKEDV

Sok ember lakott benne. Írásaiban kettő veszekszik. Dörmös rossz-kedvű az egyik, szélesen kacagó a másik. Nem lesz tavasz. Mondja a Dörmös. Áprilist jár velünk a világ. Mondja a másik. Süllyed, süllyed a fekete hajó. Mondja a Dörmös. A szív megújul. Mondja a másik. Már felejteni is felejték. Mondja a Dörmös. De futni futni futni mégis. Mondja a másik. Talán még a földet is elérjük. Ezen kacagni lehet. Nevető könyv.

VIRÁGOK

Az útját virágok övezték. A tulipán vörös száját kitátja. A sárga váza látja. A tulipán halála. A muskátlikat külön kedvelte. Szép ausztrál városban haldoklott az édesanyja, az ablakában muskátli volt. Nem locsolta meg. De itthon az erkélyen hét muskátli volt. Hét muskátli hét cserépben. Azokat mégiscsak locsolni kellett.

A KÖLTŐ VIHAROS SZERELMI ÉLETE

Kacarászó meg vihogó lányok. Feketék, barnák meg szőkék. A költő negyvenöt évig hűségesen szerette a feleségét. Nem kis szerelmi telje-

sítmény. De Böske néni is szerette őt! Ez a teljesítmény mérhetetlen. *megbántad-e kérdezem tőle.* Kérdezte a költő. De nem tudjuk, mit felelt Böske néni. Azt viszont tudjuk, hogy e házasság a szerelem melyik alaptételén nyugodott, mert ezt egy látomásos, őszinteségi rohammal kísért, viharos feltárulkozásban megírta a költő. *négy kezünk az ő két keze volt.* Aki meglátogatta őket, tudta, hogy csöndben, sok szó nélkül, kitartóan szeretik egymást. Hova lett Blanka? Ki tudja, mi lett Blankával? Hány Blankát kellene keresni kitartó irodalomtörténészeinknek? (Férfisovinizmus: Meg is számolt Mehemed háromféle tehenet.)

ÚJ VILÁG

Egyszer azt üzenté a fiataloknak:

*az új világban mézet iszunk csak
sütkérezünk virágos réten
napsugárból szótt szőnyegen.*

ÚJVIDÉK

Nem tudott megszokni sehol. Talán, ha Alsókablon hagyták volna? De Budapestre került. Bécsbe. Rómába. Szabadkára. A munkaszolgálatos útvonalat ne számoljuk. Legtöbbet Újvidéken élt. *és mindig új és mindig idegen.* Másik kontinens? Ausztráliában se akart megmaradni. Belekerült Újvidék város Enciklopédiájába. Hatodik füzet. Tizenkilencedik oldal. Ott mosolyog. Nincs hova menni.

KOR

*Az ember mindig fiatal
Csak belehal*

VALLÁS?

nem hinni szörnyű hit

POPOVICA

Csúcsra jutott a költő. Az ég magasáról szemlélte a lenti világot. Popovicáról szerette meg Újvidéket. *lent messze lámpa hunyorog. A LÁMPA MÖGÖTT KI ÜL?* Még onnan az ég magasából se lehet tudni, hogy

ki ül a lámpa mögött. Pedig hány humoreszket írt, hány rádiótréfa szólt az Elektrovojvodina Villanygazdasági Közvállalat áramszolgáltatásának hiányosságairól. Hol volt áram, hol nem volt. Szerencsére ez ma már nem így van. Ma hol van áram, hol nincs. De a lámpák mögött ma is ülnek. És a lámpák előtt is. Sőt. Alatt. Mellett. Fölött?

lent messze lámpa hunyorog

Fönt is hunyorgott Popovicán, mert a költő szinte kizárólag csak éjjel dolgozott. Mikor estefelé megnőtt az árnyék, bekapcsolta a lámpát. Ha volt áram, verset írt. Ha nem volt, kigondolta a legújabb tréfáját a villanyhálózat számlájára. Sohasem becsülte le a humoristák tevékenységét. Művelte. Hosszan. Egész életében. Úgy érezte, az irodalom beleszól az életbe. Javítja. Hatással van rá. Ha megírja, hogy nem ég, majd égni fog a lámpa. Megírta. Ma sem ég mindig. Megírjuk. Hunyorog.

HIT

sok volt a hit bennem azért csalódtam

ÖREG LEGÉNY

Öregnek született. Fiatalon halt meg. Varga tanító bácsi megtanította írni, de nem a helyesírással volt baja. Rájött, ha mindent kisbetűvel ír, ha pontokat nem tesz ki soha, akkor sokkal könnyebb dolga van. Ettől függetlenül volt mindig baja a helyes írással. Mindig menni akart. Menni futni tenni írni élni élni élni. Expresszionista vonások? A végén megállapította, hogy Koviljról hetven év alatt eljutott Újvidékre, azaz minden áldott nap egy folyómétert tett meg. Nem volt túl elégedett.

Rengeteg baráttra tett szert. Nem hagyták el soha. Nyitogatták az ajtaját, a csikorgástól nem tudott olvasni sem. Miközben eltüzelte az ajtót, akkor is csikorgott. A halott barátok jöttek.

Blankának csókot lopott az ajkáról minden áldott nap. Blanka szöke volt, de csókot lopott a feketék és a barnák ajkáról is. Nagy pernahajder volt naponta. Olyankor nem figyelt az ajtóra.

Megfürdette nyelvét illatos óborban. A törkölyt jobban szerette. A Horgász-szigetet otthagya, mert a barátok rengeteg italt hoztak, s azt mind meg kellett inni. Nem bír csókot lopni az ember, ha folyton részeg.

Se kártyázni, se sakkozni nem bír. Írni sem bír. Úr ír. Varga bácsitól visszakövetelte az iskolabéért.

Az öregséget nehezen viselte. Öregnek született. Vacak sors. Az öregek ugyanis nem fiatalok. Vánszorognak a halálig. De azért az öreg legény is megváltaná a világot. Még akkor is, ha az eltűzelt ajtó nyikorog.

Lenn meg a lámpa hunyorog.

Mindig ember akart lenni.

Többet akart.

ÁLMOK

az álmokat itt nyesni vágni kell

GOMBÓC

Volt egy csupa szeretet kiskutyája. *egy kicsi kutya mellett nagy az ember* Ő nem futott a nagyság után. Ha tekintetbe vesszük, hogy hetven év alatt huszonhárom kilométerre jutott, akkor egyáltalán nem futott. De a kiskutya futott utána. Ő meg fújta rá a füstöt. Zeta Ibar Morava. Az ország folyói. Cigaretták. Elfújta őket a szél. A kutya fintorgott a füsttől. De eljutott a mennyországba. Ahova nem ér el cigarettánk füstje. Ahová mi sem érünk el soha. Hiába is ugatunk.

KÖRBE-KÖRBE

*az emlékeim közt lapozgatok
mert ideje már becsukni a könyvet*

SZÁMADÁS

mert ideje szépen elköszönni

BARBAROSSA FRIGYES ZSIDÓJA (I.)

Regény

IVAN IVANJI

Frigyes császár, a Rőtszakállú, kedvelte a zöld színt. Paripáin csak egyféle lehetett a lószerszám: zöld. Gyakran emlegette, hogy maga idomítja a lovait. „Ha nem volnék császár, kitűnő lovász lennék!” – mondogatta. A császári kíséretben őelötte lovagoltam, a testőrei között. Büszke voltam rá, hogy tagja lehettem ennek a kíséretnek, egy kerék a gépezetben, amely a császárt szolgálta, alkotórésze egy egésznek, amely jelentett valamit a világban.

Ugyan, milyen embernek láthatott Frigyes engem? Hát, afféle pohos, öreg zsidónak, vállamra terített fekete kaftánban és széles karimájú kalappal a fejemen. Mindig csak úgy hívtak, na, az az *öreg zsidó*, közben meg közös életünket tekintve fiatalabb voltam nála. No, persze, a sokféle kencefice nélkül, amelyet bőségesen használt, a tornákban való állandó edződés híján, ügyefogyott mozgásommal én nem lehettem olyan fiatalos, mint ő. Frigyes járásában mindig volt valami kevély tartás, még ha nem is viselt páncélt, hanem könnyű ruhában éppen csak úgy sietett valahová, nos, ilyenkor is, el kell ismernem, nemcsak férfias, hanem valóban méltóságteljes benyomást keltett. Én meg, puha saruimban, egy feleslegesen kiejtett hang nélkül, valósággal siklottam a földön, így szoktam meg. Magának megvallom, Marko, hogy én egyáltalán nem érzem magam öregnek, akkor sem tartottam magam vénnek, s ma sem. Sőt, mindegyre olyan idők is jönnek, amikor igazán ifjoncnak érzem magam. Egyszer majd elmesélem magának.

„Ne félj!” – szólított meg a császár Regensburgban, amidőn kegyesen négy szemközt fogadott. Jöjjen vissza egyedül, parancsolta meg, amikor annakelőtte más zsidókkal együtt hódolatomat tettem neki abból az alkalomból, hogy bizonyos kiváltságokban részesítette népünket.

„De hát mért félnék, felség?” – válaszoltam, és megálltam tekintetét.

Valamit csak úgy beledörmögött rőt szakállába, mint aki gondolatolvasó. „Már Ábrahám, az apád is pimaszkodó ember volt. Udvariasságot és alázatot színlelt, közben örökké különvéleményen volt. Legalábbis ilyen hírben állt, jómagam kétszer, háromszor ha láttam mindössze. Mindazonáltal engedelmes és hasznos szolgája volt trónunknak, az igen. Te, mint hallom, tudsz latinul és görögül. Tolmácsként már szolgáltál is kíséretünkben, ha jól emlékszem.”

„Így igaz, felség.”

„No, és magyarul? Vagy a szláv tájszólásokat is ismered? Írástudók vagytok ti mindannyian. Héberül biztosan tudsz.”

Megerősítettem, majd tüntetően egyik lábomról a másikra nehezedtem, mígnem a császár észrevette, elérte, végül elmosolyodott, és kegyesen így szólt:

„Akkor hát fogd azt a gyalogszéket, és ülj a lábomhoz.”

Minekutána kényelmesen elhelyezkedtem, igyekeztem tiszteletudóan viselkedni. Ám de csupán azért, mert kénytelen voltam felnézni rá, nem alázatosan is egyszersmind. Végre aztán elérte, miért hívatott.

„Elviszünk a keresztes háborúba. Mint személyes fordítónkat. A papokban nincs bizalmam, azok mind a pápának kémkednek. Márpedig rajtuk és a zsidókon kívül senki sem tud nyelveket. Nos, bökd már ki, mi a szándékod. Engedelmeskedsz?”

Nem akartam jelét adni, mennyire örülök. A császár kíséretében országról országra járni egészen Jeruzsálemig, vágyaim netovábbja volt. Avagy nem ezt kívántuk mindannyian: „Ma itt, holnap pedig Jeruzsálemben?” Az ám, de a rőt szakállú ne vegyen meg olcsón. Nem a pénz érdekelt, hanem a rang. Ennek okáért palástolni igyekeztem, mit érzek igazán, ezért nagy egykedvűen így szóltam:

„Ugyan ki merésznél megtagadni ura kívánságát?”

„Nem valami lelkesen hangzik!”

„Felségednek vajon a lelkesedésemre, vagy pedig a szolgálataimra van szüksége?”

„Egyikre is, másikra is, zsidó! Ha lehet! Mindkettőre. No, jó, rendben van, engedelmeskedni vagy köteles. De hát mit ajánlhatnék fel ellenszolgáltatásul, ha különös serénységről teszel tanúbizonyságot? Aranyat?”

„Már megbocsásson, ami az aranyat illeti, pillanatnyilag éppen mi vagyunk abban a megtisztelő helyzetben, hogy megszerezzük felségednek. Nem. Ellenben hálás volnék, ha figyelmével tüntetne ki. Ha a császár, példának okáért, nem csak tolmácsának nevezne, hanem személyes tanácsosának is, s ezzel mindenkinek értésére adná, hogy a kísérethez tartozom . . .”

„Nézd csak, nézd csak!” Ez a fordulat, úgy látszik, meglepte. „Szóval, így. Ettől ugyan nem lennél közkedveltebb, azt tudod?!”

„Ha felséged olykor-olykor meghallgat, az minden bizonnal közutálatot kelt majd. Tudom.”

„Hát akkor: legyen. Az én tanácsadóm, az én zsidóm. Mindenesetre fordulj a hadnagyhoz, különben már utasítottam. Fizessen ki neked egy tekintélyesebb összeget, hogy megvehesd a felszerelést, meg kárpótlásul az elmaradt keresetért. Ne érd be kevéssel, hallod-e?! Megmondtam neki, hogy kivételesen ne legyen szűkmarkú, különben megkeserültek, te is, meg ő is!”

Elnevette magát, intett, hogy keljek fel, és lépjek közelebb. Kezet nyújtott. Tudtam, hogy ez szokatlan. Megvett ezzel a gesztusával. Pénzért nem adtam be a derekam. Így azonban szívesen. Így igen. Micsoda ember! Ha ilyenek volnának a lovagjai is, rászolgáltatnának, hogy nemes és nemzeti uraknak nevezzék őket. Tekintetünk, mármint a császáré meg az enyém, találkozott, s én nem szabódtam tőle, hogy egyenesen abba a kissé vizenyős, kékeszöld szemébe nézzenek. Frigyes erre újból felnevetett.

„Pimasz vagy, zsidó, de azt hiszem, jól megleszünk egymással.”

„Ábrahám fia, Izsák a becsületes nevem, felség.”

„Jó, ezt megjegyzem azokra az alkalmakra, amikor rajtunk kívülálló személyekkel tárgyalunk. Megértettem, mit akartál mondani. Elmehetsz.”

A városban utaltak ki szállást. Nem gondoltam gyakran megszállni benne, mégis eldicsekedtem vele Náthán bátyámnak. Amiből nem hiányzott a szándékoltság, mert ekképpen hivatalosan bizonyítást nyert,

hogy a császár kíséretéhez tartozom. Náthánt Regensburgban éppen meglátogatta Mordecháj rabbi.

„Még hogy keresztés háborúba?” – csóválta a fejét.

„Oda.”

„Mit szólsz hozzá, rabbi?” – kérdezte a bátyám gondterhelten.

„Izsák, vajon megkérdezett-e? Egyszerűen közölte, mi a szándéka. Maga határozott így, a mi dolgunk csupán az, hogy áldásunkat adjuk rá. Annak eldöntését pedig, hogy ez jó-e, engedjük át az Úrnak. Ha az Úr úgy akarja, Izsák meglátja Jeruzsálemet!” – mondta szívélyesen, úgyszólván tisztelettel. Ő tehát nem támaszt nehézségeket. Természetesen eszem ágában sem volt alávetni magam a zsidó hitközösség döntéseinek, de hát persze kellemesebb volt anélkül útnak indulnom, hogy ujjat húzzak vele.

Náthán tisztelte a rabbit, ezúttal azonban nem volt egészen megelégedve azzal, amit mondott. Emlékeztette a mainzi zsidóírtásra, amidőn jó pár évvel korábban az első keresztés háborúba gyülekeztek ott a hadfiak. A zsidók mindhiába kerestek menedéket Rothard püspök védőszárnyai alatt, sem őminenciája, sem lovagjai számosan, nem tudták, vagy nem akarták megvédeni őket. Miután a fékevesztett csőcselék megrohmozta még a püspöki palotát is, ahová a zsidók bemenekültek, az asszonyokat és a gyermekeket sem kímélve kilencszázukat a helyszínen lemészárolták. Hasonló sorsra jutottak a zsidók Kölnben, Wormsban meg Németország és Franciaország más városaiban is.

„Te részt veszel a keresztés hadjáratukban!” Náthán megcsóválta a fejét. „Ki mondja, hogy újfent nem ránk fogják-e, hogy Krisztus gyilkosai vagyunk? Téged vágnak le elsőnek. Vagy pedig szó nélkül tűröd, ahogyan irtják a vértestvéreidet, te leszel az új Josephus Flavius a rómaiak oldalán . . .”

„Frigyes császár oltalma alatt állunk!”

„Rothard püspök is védelmet ígért zsidóinak!”

„Frigyes német császár, nem pedig holmi incifinci püspök” – vágtam vissza dacosan. „Én igen nagyra becsülöm!”

A bátyám összerezsent, no de a rabbi is csodálkozó pillantást vetett rám. Mégis elláttak ajánlólevelekkel, ezek azoknak a zsidó közösségeknek szóltak, amelyekhez útközben esetleg betérek, hogy velük együtt imádkozzam, meg hogy alkalomadtán a mi szokásaink szerint egyek és

igyak. Náthán bátyám a szükséges pénzügyi tranzakciókat lehetővé tevő okiratokat is a kezembe nyomta.

Hogy a császárral való utazás közben miként tartom meg a népemre vonatkozó előírásokat, arról eleddig nem is gondolkoztam. Igazában nem volna szabad megennem semmit, amit egy goj érint vagy elkészít, mivelhogy ők nem tisztelik a szent rítust, a jószágot, baromfit nem úgy ölik le, ahogyan a törvény előírja, s nem táboroznak le az úton, midőn feljön az esthajnalcsillag. Amikor Náthán figyelmeztetett minderre, a rabbi szelíden megálljt intett. Vézna, viszonylag fiatal ember volt, a haja, szakálla valahogy olyan fakó vörhenyes, nem amolyan tűzvörös, mint Rótszakállú Frigyesé lehetett fiatal korában. Mordecháj rabbi nyílt, ugyanakkor igen-igen tudós férfiúnak számított, ámbár a kettőt együtt én ellentmondásnak éreztem.

„Életveszélyben a tilalmak nem érvényesek, ezt, ugye, tudod, Izsák? Ha, Isten őrizz, olyan helyzetbe kerülnél, hogy éhen halsz, megeheted akár a dögkeselyűt is.”

„Ez igaz?” – ámult el Náthán.

„Csak hol vetted, rabbi, pont a dögkeselyűt?” – nevettem el magam.

„Így vagyon megírva!” – világosított fel komolyan.

A császári udvar ellátott minden szükséges adattal, elmagyarázták, merre miként utazunk: előbb lehajózunk a Dunán, azután Szerbia meg Bolgárország vadon erdőin által délnek fordulunk, a végén pedig Konstantinápoly érintésével a Szentföld felé vesszük utunkat. A császár követői már régen úton vannak, hogy megnyerjék a helyi hatalmasságok jóindulatát, ámde Bizáncban egy másik császár uralkodott, név szerint Izsák, aki Angelosznak, angyalnak nevezte magát. Vele nehezebb lesz zöld ágra vergődni, mert úgy tartotta, ő a fél világ ura, s a pápával egyetértésben már nemegyszer megkísérelte, hogy elvitassa urunk méltóságát és trónját. Márpedig Angelosz birodalmát nem kerülhetjük meg.

Frigyes császár eleinte távol tartotta magát az előkészületektől. Nem tudom, ki tájékoztatta a civódásokról meg a többi, mindenféle ügyesbajos dologról, melyet naponta el kellett igazítani. Minden reggel elment a misére, mostanság egyszeriben istenfélőnek akart látszani. Egymagában, szótlán hallgatásba burkolózva töltötte napjait. Olybá tűnt, az ebeit meg a lovakat, melyeket maga idomított, jobban szerette az embereknél. Különös előszeretettel viseltetett az állatok, a madarak közül pedig a sólymok iránt. No és az emberek iránt? Az alattvalói voltak. Többsé-

güket megvetette. Hát a felesége, a fiai irányában? Erről, igazában, senki semmit nem tudott. Hogy mire van szüksége a dinasztia fenntartása céljából, arra biztosan gondolt. Örökösre volt szüksége. Aminthogy a lovagláshoz lóra. Két fia volt, ilyen értelemben minden bizonnyal szerette őket. Legalább annyira, mint a lovait. Hogy példát mutasson, öltözködésében került a feltűnést, polgár módra viselkedett, hacsak nem látta jobbnak, hogy vértet öltön. A szülőföldjén hordott régi viseleteket kedvelte. Megvetette a gáláns francia módit, ezt a császárné részesítette előnyben, maga a császár nem tűrte a fényűzést. Mért is vette el ezt az asszonyt, ha egyszer az idegeire ment? Vagy az egész keresztes hadjáratot azért eszelte volna ki, hogy jó ürüggyel legalább két évig távol legyen tőle? Neki, mivel császár volt, meg kellett nőszülnie. Vele szemben én előnyösebb helyzetben voltam. Mint afféle egyszerű ember és ráadásul zsidó, én nem nőszültem meg. Nem én, soha. Egyik életemben sem. Pedig megtehettem volna. Senki sem tiltotta. E tekintetben sokkal szabadabb voltam, mint uram, a császár.

Biztosan sokan úgy tartották, hogy befolyásom van a Rótszakállúnál, hiszen ő maga gondoskodott kinevezésemről. Az igazság ellenben az, hogy a keresztes hadjárat előkészületi szakaszában egyszer sem láttam. Olykor-olykor kaptam egy-egy iratot, hogy fordítsam le, máskülönben egyelőre nem akadt semmi dolgom. Jól tudtam, hogy gyűlönek, még-hozzá azért, mert némileg félték is tőlem. Hej, ha megsejtik, mennyire fogalmam sincs semmiről, milyen jelentéktelen szerepet játszom mind-ebben, micsoda nagy Senki voltam ebben az úri csődületben, a gyűlölet megvetéssé silányul, ami alighanem még veszedelmesebb lett volna rám nézve.

Rebesgették, hogy a keresztes hadjárat gondolata Nagy Károly sírján ötlött fel Frigyesben. Jeruzsálem meghódítása egyszer s mindenkorra szavatolná a császár meg a pápa egyenrangúságát. Frigyes „egyenesen Isten kegyelméből való császárságot” akart, megelégtelte az örökös alkudozást Szent Péter földi helytartójával. Ami pedig ennél is fontosabb volt talán, az olasz pénznek új piacokat kellett találni. A kérdés, hogy Keleten, a felszabadított Jeruzsálem mellett mit lehet még a kereszténység javára bekebelezni, mennyi aranyat és üzletet szerezni, állandóan terítéken szerepelt, persze nem a nyilvánosság előtt.

A császár néhány napra visszavonult svábföldi szülőföldjére. Azután híre jött, hogy no, húsvétkor indulunk. Az 1189. esztendőét írták akkoron

a gojok időszámítása szerint. A pápa felhagyott a Frigyessel való huza-kodással, az egyház és a birodalom között örök békesség kötöttett. Ezt maga Frigyes fogalmazta meg a Szentszéknek írt egyik levelében:

„A mi dolgunk az, hogy védelmezzük Krisztus egyházát, az Öné pedig, Szentatyám, hogy égnék emelje a karjait, és imádkozzék Istenhez!”

A pápát ekképpen kellett volna kizárni a világi politikából.

Regensburgba visszatérve a Rótszakállút mintha kicserélték volna. Váratlanul minden érdekelte, még a sereggel terelt vágójóság árával is törődött, annak takarmányozásával, személyesen alkudozott a life-ránsokkal. Magához hívatott, és megkért, hogy hitsorsosaim révén szerezzem be a vásáros napok kalendáriumát azokra a városokra vonatkozóan, amelyeken áthaladunk, ugyanakkor el ne felejtsem megérdeklődni a pénzváltó helyeken szokásos árfolyamokat sem. Tudjam meg, mi mindent kell magunkkal vinnünk, és mi az, amit útközben beszerezhetünk, esetleg talán olcsóbban is.

Ekkortájt naponta érkeztek a követek jelentései az orszá-gokból, amelyeken átutazunk, ezekhez, gyakran, idegen nyelven írt okmányokat mellékeltek, amelyeket utána lefordítottam. Így aztán reggeltől napestig a császár közelében voltam, immár nem panaszkodhat-tam, hogy unatkozom. Viszont gyakran voltam éhes. Napközben csupán száraz kenyeret ettem, noha mindig meghívtak, hogy a császári kíséret-nek fenntartott asztalok valamelyikénél ebédeljek. A kenyér mellé legszívesebben egy fej hagymát fogyasztottam volna, azonban tartottam tőle, hogy Frigyes beszólít, és megcsapja a hagymabűz, amidőn fejünket összedugva egy-egy pergament fölé hajolunk. Ezért már csak este, a rabbinál, akit gyakorta meglátogattam, hogy erről-arról kikérjem a ta-nácsát, vagy pedig este, a szállásomon, ahol laktam még mindig, ott engedhettem meg magamnak, hogy zsidó szokások szerint jóllakjam.

A császár közvetlen környezetében a kijózanodás jeleit tapasztaltam. Nem éppen a legjobb lovagok jelentkeztek a keresztes háborúba. Véletlenül fültanúja voltam, mint vélekedett Freising püspöke egy általam ismert nemesúr előtt:

„Itt a gazfickóknak akkora serege csődült össze, hogy minden épeszű ember nem győz csodálkozni ennyi istenfélő láttán. De hát Isten akarata néha különösnek tűnhet . . .”

„Valóban, eminenciás uram. Az igazat megvallva, magam is gondban vagyok, hogy ez a csöcselék képes lesz-e megtörni az ázsiai szultánok

jól megszervezett uralmát.” Majd hamiskás pillantást vetve rám, hozzátette: „Csakugyan, csakugyan, valóban igaza van, amikor azt mondja, Isten útjai kifürkészhetetlenek . . .”

Lovagi szokások szerint Szaladin szultánt felszólították, hogy vonuljon ki a Szentföldről. Az igazi ellenség ő volt, ő uralta Jeruzsálemet. Követeltük, szolgáltassa ki a dárdát, amellyel – állítólag – keresztüldöftek Krisztust a kereszten, engedje szabadon a keresztény foglyokat, ellenkező esetben, fenyegetőzött Frigyes, magára zúdítja az egész világ haragját. Természetesen, senki sem számított bármiféle válaszra. Szaladin harcolni fog.

Izsák Angelosz császár a hűség és barátság legszívélyesebb hangú biztosítékait kapta, azzal a kéréssel, hogy támogassa a kereszties hadjáratot, s ha ez meglesz, a részleteket majd, maguk között, a két felség fogja a legjobban megtárgyalni. Kényelmetlen lett volna csak úgy, egyszerűen kicsikarni a beleegyezését, hogy Frigyes hódítsa meg Jeruzsálemet. Amit mi akartunk, igazán nem tekinthette baráti szándéknak, nem volt összhangban politikai érdekeivel.

A magyar királyt és a szerb zsupánt értesítették a keresztiesek jöveteléről, és támogatásukat kérték. Egyúttal felajánlották, hogy a legnagyobb figyelemmel meghallgatják őket, no és ha a császárságnak módjában áll, teljesítik minden esetleges kívánságukat.

Frigyes császár az előkészületek során tett, jól átgondolt diplomáciai és politikai lépésekkel igyekezett elkerülni a felesleges veszteségeket emberben és anyagban. Hogy a Balkánon, a földrész e sötét, kiterjedt déli félszigetén mi a helyzet, nemigen tudtuk. Kik lakják, barbárok? Keresztényeknek nevezik magukat, de milyenfélék ugyan? Nekem ez tökmindegy lehetett, a goj az goj, de lévén, hogy a császári kísérethez tartozom, rám is ugyanaz a sors várt, mint a többiekre.

A császár parancsba adta, hogy senki sem kelhet útra két ló és annyi pénz nélkül, amennyiből két évig eltarthatja önmagát és szolgálait. Két esztendőre számított tehát. Utóbb az urak közül sokan felkerestek affelől érdeklődve, miként szállítsák a pénzt, megoldható-e a dolog hitellevelekkel? A bátyámhoz küldtem őket, nem akartam, hogy bármi közöm legyen az effélékhez, úgy tartottam, egy császári tanácsos nem üzletelhet pénzzel, ha mégoly nagy haszonnal kecsegtetett is. Hiszen amúgy is a családban marad az egész. Egy este Náthán megdicsért:

„Minden jel szerint komolyodsz, Izsák öcsém, hál’ istennek! Ne félj, becsületesen sáfárkodom a te részeddel. Ha majd hazajössz, végre tán meg is nősülsz, sohasem késő . . .”

Nem akartam megbántani, ezért helyeslően válaszoltam:

„Sohasem késő, csakugyan. Ábrahám ősapánk is százesztendőös volt már, amikor Izsák, a fia megszületett. Ilyen öreg azért talán mégse leszek, mire befejeződik a keresztes háború . . .”

Mordecháj rabbi, aki most is Náthánnál vendégeskedett, áthatóan rám nézett, úgy tetszett, a nyelve hegyén van a szó, de azután meggondolta magát, és inkább a báránysültnek szentelte figyelmét.

Orthlieb, a császár egyik pohárnoka, akinek – ki tudja, miért – rokonszenves voltam, szólt, hogy a császár hajóján fogok utazni. Elcsodálkoztam, ő azonban kacsintott, hát nem őfelsége személye körüli tanácsos volnék, vagy mi a szösz?! Olyan három–négy órával a császár előtt hajóra szálltam. Náthán szolgái utánam hozták a málhám, a tengerészek fölsegítették. Egy zsák tele volt szárított marhahússal, melyet a mi rítusunk szerint készítettek el. Mordecháj rabbi lepett meg velem. Valóságos rejtélynek éreztem, hogyan leszek meg két évig főtt étel nélkül.

Később azonban minden egyszerűbbnek látszott, mint gondoltam. Mindenekelőtt lehangoltan elfoglaltam a gálya orrában kiképzett icipici kis kamrácskát. Amikor elrakosgattam a holmimat, alig-alig tudtam bebújni és kinyújtózni, de legalább egyedül voltam. Amint felvonták a horgonyt, megjött Orthlieb a meghívással, hogy vacsorázzam a császár asztalánál. Éhes voltam. Kissé eltűnődtem, hogy amit a rabbi magyarázott, miként értelmezhetném számomra legelőnyösebben. Visszautasítani a meghívást kész felségsértés. Tehát életveszélyes. Engedelmeskednem kellett a császár óhajának. Mindenképpen vacsoráznom kell, még ha döggkeselyűt tálal fel, akkor is. No de persze tudtam, dehogyis lesz ott döggkeselyű!

Pástétomot, halat és szárnyast, főzelékfélét meg gyümölcsöt szolgáltak fel, és senkinek sem szúrt szemet, hogy a vaddisznóhúsból azért mégsem kértem. Utóbb rájöttem, hogy ez is nevetséges. A Rőtszakállú szakácsai bizony nem rakosgatták külön edényekbe a húsféléket meg a tejet. Az asztal végén ültem. A császár mindössze egyetlenegyszer emelte rám serlegét.

Regensburg és Bécs között az első éjszakát a hajó orrában állva töltöttem. Olyan tavaszi éjszaka volt, amikor csupa csillagos az ég, a levegő pedig enyhe, mikéntha a természet különös kegyeltje volnál. A hajótestet apró hullámok nyaldosták, a telihold pazarul szórta fényét, miközben elnéztem a lankás dombokat, amelyek mellett elhaladtunk. Felöltöttem az imasálat meg a szíjakat, és oly közel éreztem magam az Úrhoz. Ó, tudtam, nem neheztel rám, amiért Barbarossa asztalánál ettem.

Frigyes napközben a baldachin alatt üldögélt udvaroncai körében, akik ellátták friss hírekkel. A hosszú úton is megkövetelte, hogy mindenről tájékoztassák. Ezt úgy intézték, hogy gyors paripákon futárok hozták az információkat az előre kijelölt állomáshelyekig a Dunán, onnan azután csónakon továbbították a jelentést a császári parádés hájóra. Otthon maradt helyettese, mármint a fia, Heinrich király, szabályos időközökben hosszú, alázatos hangú beszámolókat írt neki. Mindössze huszonnégy éves volt, s nagyon igyekezett, hogy méltó legyen apjához, aki különben elegendő számú bölcs és tapasztalt tanácsadót hagyott otthon. A kisebbik herceg, apja után őt is Frigyesnek hívták, velünk volt, ámde leginkább hallgatott.

A sokféle hír között kevésbé kellemesek is érkeztek. Észak felől, Brémából meg Kölnből induló seregteseink tengerjáró hajókra szálltak abbéli szándékukban, hogy elvitorláznak a francia partok mellett, utána meg a Földközi-tengeren hajóznak tovább. Ezek, anélkül, hogy bármi okuk lett volna rá, partra szálltak Portugáliában, és értelmetlen csatározásokba bocsátkoztak Lisszabonnál.

A Rótszakállú néhanap magához hívatott. Mindenki tudta, hogy a hajó orrában vagyok szállásom. Itt mindenkor megtalálhattak, ha őfelsége látni akart. Egyébiránt tisztos távolságban maradtam az udvari szeptől.

„Nem tudom, zsidó, vajon merő szerénységből kerülöd-e társaságunkat, vagy pedig annyira fenn hordod az orrod, hogy egyszerűen nem akarod, hogy bármi dolgod akadjon velünk. Hogy is neveztek ti bennünket? Gojoknak?” – kérdezte meg egyszer Gottfried gróf, amúgy különben rendes ember.

„A goj többes száma *gojim*nek hangzik, kegyelmes uram. Egyébként pedig, ha megengedi, hogy emlékeztessen, Ábrahám fia, Izsák a nevem.”

Még Bécs előtt a császár beszólitott, hogy a kísérethez tartozó tucatnyi uraság előtt fordítsak le egy róla szóló, angol nyelvű jellemzést.

„Ez a nagy hatalmú férfiú, akinek birodalma a Földközi-tengertől az Északi-óceánig terjed, akinek hírnevét győzelmek szakadatlan sora öregbítette, s akinek hűségét az igaz hithez nem érheti gáncs, dacolt minden e világi megkísértéssel, mely világ pediglen hajbókolva hízelgett neki. Külön elismerést érdemel a hajlott kora ellenére tanúsított vitézségéért. Noha aggastyán és két meglett legény édesapja, akik fiatalságuknál és testi erejükénél fogva alkalmasabbak volnának efféle virtusra, mégis ő maga vette kezébe az egész kereszténység ügyét, mikéntha egyedül ő tudna ebben helytállni . . .”

„Hát, szép . . .” – szólalt meg egy uraság a kíséretből, ez meg ez a herceg.

„Jó, jó, de akkor sem szabadna a császárunkat aggastyánnak titulálni!”

„No, és te, zsidó, mit szólnsz? Izsák, a tanácsosom. A csúfondáros Izsák, nemde?”

„Felsőged kegyesen tanácsosának nevez, hogyan merészelnék csúfolódni akkor? Jeruzsálem felszabadításáról – ha az Úr úgy akarja – annak későbbi hatásáról nem én vagyok hivatott, hogy bármit is szóljak. Politikai jelentőségéről úgyszintén legfeljebb csak egy keveset. Ellenben, ha az egész ismert világból egy ország lenne, amiképpen reméljük, és amiért, mindenki a maga módján, imádkozunk, annak bizony óriási gazdasági jelentősége lenne, no és ha felsőged megengedné, erről, szerény tudásomhoz képest, esetleg megkockáztatnám, hogy mondjak valamit.”

„Halljátok, hogy beszél ez az én zsidóm? Mint a vízfolyás . . .” – fordult a Rótszakállú az embereihez. „Ábrahám fia, Izsák, halljuk szótát!”

„A kereskedelem szempontjából, ha az általunk ismert világ egy jogar alatt egyesülne, természetesen a mi magasságos császár urunk jogara alatt – hajoltam meg a trón irányában, Barbarossa pedig felvillanyozva rám kacsintott –, az, bezzeg, nagy haszonnal járna. S ezt első helyen hangsúlyozom: az utazás meg az áruszállítás biztonsága dolgában. Második helyen pedig a pénzügyek tekintetében. Még ha nincsenek is útonállóak, a pénz és az arany szállítása nem egyszerű dolog. Az arannyal és ezüsttel teli ládák megfelelő számú társzekeret meg lovat igényelnek és – mindenekelőtt – megbízható és ezért jól fizetett kíséretet. Am ha a birodalom egységes, ehhez elegendő bizonyos szavahihető emberek írásos meghagyása, kötelezettségvállalása, miszerint garantálják egy meghatározott összeg kifizetését, amiképpen Olaszthonban már régóta

szokásos a pénzváltók körében. El méltóztatnék képzelni ezt az egész birodalomra kiterjedően?”

„S mindezen a zsidók keresnek, ugye?” – kérdezte meg az előbbi herceg.

„Az keres rajta, akit a császár és más uraságok kegyesen a bizalmukkal ajándékoznak meg, illetőleg az, aki ott, ahol folyósítani kell a pénzt, megfelelő vagyonnal rendelkezik. Mindezenközben, természetesen, számolnia kell a kockázattal is. Ez azonban, kegyelmes uram, akkor is jóval olcsóbb, mint az aranyszállító karavánok felszerelése meg a kíséret.”

Frigyes császár elégedett volt, de egyúttal figyelmeztetett is bennünket:

„Az efféle okoskodás kizárólag belső használatra való. Egyébként közsímet, azért vettük fel a keresztet, hogy a birodalom erejével felszabadítsuk a Szentföldet a hitetlenek uralma alól. Megértettük egymást, uraim?”

Bécsben néhány napra megállapodtunk. A nemesurak többsége, s persze a császár, a város palotáiban vendégeskedtek. Jómagam továbbra is a hajón éjszakáztam, csakhogy most tágasabb és csendesebb volt. Gondoltam, egy ekkora városban, mint Bécs, csak találkozom valakivel a hitsorsosaim közül, s akkor hozzájutok egy pár kóser falathoz. Ámde, s ez meglepett, akkoriban egyetlen zsidó sem élt a városban, noha a kövezet egyáltalán nem tűnt a mieink számára alkalmatlan közegnek. Ezt megírtam a bátyámnak. Öt évvel később Dél-Németországból megérkezett Náthán egyik barátja, név szerint Salamon, akit V. Lipót császár később a pénzverde mesterének nevezett ki. Háznépe olyan tizenöt tagot számlált, azt mind idehozta a Duna partjára, oda, ahol mi ketten is találkoztunk, Marko. Ő, ez a Salamon, építtette az első zsinagógát, úgy hívták, *Schola Judaeorum*, mai címe valahol a *Seitenstettengasséban* lehetne.

Salamon érdemeket szerzett az ezüstdolgozásban. A bécsi pfennig születésének pillanata volt ez. Addig az ezüst rosszul állt, értéke az aranyéhoz képest 1:10-hez volt, annyira elértéktelenedt. A kisnemesek minden vagyonukat pénzzé tették, hogy részt vehessenek a keresztes háborúban. A német nyelvben ekkor honosult meg a *versilbern* – meg-ezüstözni – szó, amikor azt akarták kifejezni, hogy potom áron adnak el valamit. Tették pedig abban a meggyőződésben, hogy a háborúban

úgyis meggazdagodnak, hiszen mint minden hadjáratban, itt is lesz alkalom a zsákmányszerzésre.

Szegény Salamon azonban nem sokra vitte. Szőlőskertet vásárolt, sikerült megjátszania a nagymenőt, úgy viselkedett, mint egy földbirtokos, mi több, még azt is megengedte magának, hogy pereskedjen a Formbach monostorral. Idővel négy birtokot szerzett a város környékén. A zsinagóga megépítése nem volt ínyére a pápának. Salamon ennek ellenére kevélyen lovagolt mindenfelé, fehér kecskebőrből varrt pénzeszacskót hordott, aranytallérokat meg ruhaneműt osztogatott. Eltelt így két év, s akkor Bécsben agyonverték. Nem fogta fel, mit kell minden zsidónak mielőbb megtanulnia. Azt, hogy fejet hajtson, hogy ne kérkedjék, hogy szelíd legyen, mint a galamb, és ravasz, mint a kígyó, amiképpen azt megmondta Jézus, a próféta, akit a gojok, Isten fiának nevezvén, Messiásnak tekintenek, s akinek sírját a Rótszakállú vezérlete alatt most fel kell szabadítanunk a szaracénok uralma alól, hogy ekképpen is felmegasztaljuk őt.

Szerencsém volt, hiszen rosszabbul is járhattam volna, mint jártam, amilyen pimasz és kérkedő vagyok. Nem, nem túlzok. Én sohasem szoktam túlozni. Ezenkívül halhatatlan vagyok.

Győr alatt vetettünk horgonyt. Feleségével, Margittal, II. Fülöp Ágost francia király nővérével a karján, megérkezett III. Béla magyar király, hogy hódoljon a császárnak, és köszöntse őt országában. Mindennek előkészítésében a diplomácia valóban derekas munkát végzett, Konrád mainzi érsek már egy esztendővel korábban egyezményt kötött a sereg háborítatlan átvonulásáról. Béla király azonban furfanggal élt. Mivel ugyanis szeretett volna mielőbb megszabadulni Frigystől, egyszerűen teljesítette minden kívánságát, minek fejében a császár nagylelkűen neki ígérte ajándéknul a teljes folyami hajóhadunkat, amidőn már nem lesz rá szükségünk. A Szerbián keresztül vezető utat a császár lóháton gondolta megtenni, Jeruzsálemből pedig tengeri úton szándékozott hazatérni annak a tengerjáró flottának a segítségével, amelyet a Mindenható áldásával a háborúban szerzett aranyon épített volna.

Nem sok dolgom akadt. Az urak egymás között abban a hajmeresztő zsargonban cseverésztek, amelyikről azt tartották, hogy ez a latin nyelv, s amelyet a nemesség általánosan használt, hej, pedig a nagy római költők, nemkülönben a római uralkodók is Cézártól Néróig elborzadva tapasztották volna be fülüket, ha ezt hallják.

A sereg előtt járó szálláscsinálók jelentéseit fordígtattam és rendeztettem. Ezeket gyors kengyelfutók hozták, akik mindegyre felpanaszolták, hogy a balkáni szorosok között vezető utak mennyire nem biztonságosak. Máskülönben a helyzet kedvezőbbnek látszott, mint vártuk. Stefan Nemanja szerb zsupán készséggel együttműködött. Korábban súlyos összetűzései voltak a bizánci uralkodókkal, jól jött hát neki egy hatalmas szövetséges.

Péter Aszen bolgár fejedelem – az ő országán is át kellett haladnunk – megüzente, hogy uraként fogadja császárunkat. Nekem ez nem tetszett, gyanúsnak találtam, ámde amikor szóvá tettem gyanúmat, Konrád érsek, aki annyira büszke volt művére, mármint a keresztes hadjárat előkészítésére, rám förmedt:

„Te itt fordító és tolmács vagy, zsidó! Nem vagyunk kíváncsiak a véleményedre!”

Ezúttal lenyeltem a sértést. Mondhattam volna, hogy a császár engem a tanácsosának is kinevezett. De hát, mi közöm hozzá. Bánom is én, ha nem úgy lesz, ahogy az urak előrelátták.

Ennél nyugodtabban fogtam fel Szaladin, Jeruzsálem urának nyílt ellenségeskedését. Itt nem volt min gondolkodni. Teljesen nyíltan beszélt, nem kellett semmit belemagyarázni. Levelet írt Frigyesnek, azonban lenézően csupán „Németországból való királynak” szólította, nem ismerte el neki a császári méltóságot, s természetesen, esze ágában sem volt harc nélkül meghódolni. Szaladin mindenkit bebocsátott Jeruzsálembe, aki kifizette a kapupénzt, a városban szabadon mozoghatott és imádkozhatott Istenéhez, ahol és ahogy akart. Viszont éppen ezért nem fog engedelmeskedni senki felszólításának, és nem adja fel önként a várost.

Tudtuk, hogy ami őt illeti, súlyos harcok várnak ránk. Mire az összetűzésekre sor kerül, embereink mögött több mint egyeztendei menetelés lesz, az övéik ellenben pihenten és a saját terepükön várnak be bennünket. Bár senki sem parancsolta, jelentést írtam a császárnak legfőbb ellenségünkről. Szaladin kurd származású, olyan ötven év feletti, tapasztalt harcos volt, megdöntötte a több mint száz esztendeig uralkodó Fatemida dinasztiát, hozzászokott a katonai győzelmekhez. A nagyméltóságú uraságok vagy maga Frigyes döntsék el tehát, figyelembe veszik-e följegyzéseimet. A Magyarországon át vezető kényelmes hajóúton az udvar jó hangulatban volt, gyakorta felöntött a garatra, az urak tréfál-

koztak, hahotáztak, bolondoztak, egyáltalán olyan örömmámorban úsztak, hogy nem merészkedtem bármi kellemetlenre figyelmeztetni őket.

A császári flottával való dunai hajókázás kezdetben érdekesítő volt. Csónakokon egymás után érkeztek a küldöttségek, fölszálltak a díszhajóra, hogy hódolatukat fejezzék ki, vagy jelentést tegyenek. Az udvartartás működött. Mi, a tanácsnoki kar, jól belejöttünk a munkába. Mivel most már naponta meghívtak, hogy őfelsége asztalánál ebédeljek, kitűnően kosztolódtam, remélve, hogy nem vétkezem nagyot. Idővel azonban minden unalmasabbá vált. A szűk helyen összezsúfolódott emberek mind ingerültebbek lettek. Frigyes néhanap partra szállt, egy darabig a folyóparton lovagolt a változatosság kedvéért, vagy az is megesett, hogy a magyar király vadászatot rendezett a tiszteletére. Igen ám, csakhogy kevesen csatlakoztak hozzá. A császár ezt, jó emberismerő lévén, ösztönszerűen megneszelte. Vagy pedig a közöttünk levő besúgói figyelmeztették a békétlenségre. Így aztán elhatározta, hogy az utunkba eső egyik nagyobb városban pihenőt tart. A választás arra az erősségre esett, amely ott állt, ahol a Száva a Dunába szakad, s valaha régen Singidunumnak nevezték. A maguk Belgrádja volt ez, Marko.

Kellemes, derült nyáridő. A császár lovagi tornát rendezett Belgrádban. Lelátókat emeltek, mindenki parádéba vágta magát. Végre aztán mindennel elkészültek. A lovagok a napfényben vakítóan csillogó vérték és sisakok alatt rúgtattak egymásnak a színes takarókkal díszes, jól táplált csatalovakon, s tompára leköszörült dárdáikkal megpróbálták kivetni egymást a nyeregből.

Megvallom, érdekelt a dolog, mert zsidókat sohasem engedtek be efféle szórakozásra, itt meg, császári tanácsosi minőségemben, ráadásul még őfelsége közelében is ülhettem. Én azonban szívesebben időztem zsidó hitsorsosaim között, hogy a mi szokásaink szerint étkezzenek és velük imádkozzam. Éppen sabbath volt, s amikor ezt közöltem a császárral, két nap szabadságot adott. Miként történhetett, hogy annyi számkivetettségben eltelt évezred után még mindig akadt zsidó az általunk ismert világ minden szögletében, így tehát abban az Isten háta mögötti Belgrádban is, akik töretlenül megtartották ősi rítusaikat és szokásaikat? Nem tudom. Még csak nem is sejtem, sok-sok megélt életem ellenére sem. Az áldás mormolásának szokását ismertem, valahogy mégis annyira idegenkedtem tőle. Mire jó ez, Uram? Mi hasznod van ebből az agyoncsépelet, nevetséges szóözönből, mi örömet leled

az ételáldozatban, az értelmetlen imaszíjakban, vállkendőben, az ajtó jelében? Micsoda hatalmas Isten az, aki megköveteli az alázat ilyen aprócska jeleit?

Mint külhoni idegent, aki ráadásul még a nagy császár kíséretéhez tartozó tanácsos is, a községi előljárónál szállásoltak el, annak is a szemet gyönyörködtető kelimékkel és valóban káprázatosan faragott bútorokkal berendezett, legszebb szobájában. A szűk kajütben töltött sok-sok éjszaka után, a hajón, melynek padlója örökösen ingott az ember lába alatt még akkor is, ha egyébként a hatalmas folyam sohasem hullámzott különösebben, itt most annyira nyugalmasnak tetszett minden, olyan gyapjas puhaságban és kényelemben feküdtem, hogy nem jött álom a szememre.

Majd újból hajóra szálltunk. Viszonylag rövid idő alatt a hajóút végállomásához érkeztünk. Egy *Viminacium* nevű helységben, melyet a szerbek Braničevónak hívtak, el kellett hagynunk a hajókat, és az országúton folytatni az utat, hogy ekképpen átvonuljunk Szerbián, Bulgárián meg Anadólián, s így eljussunk a Szentföldre. Ezen a ponton búcsút vettünk a birodalmunkban uralkodó rendezettségől, a hátunk mögött maradtak azok az országok, amelyek engedelmességek urunknak, és olyan vidékekre tettük be a lábunk, ahol a helyzet rendezetlen és számunkra kifürkészhetetlen volt.

A helybeli parasztok és napszámosok egypár ezüstért szívesen elvégezték, amit kellett, no, és amíg ők a szekerekre, taligákra fölrakták, fölmalházták a felszerelésünket, az én dolgom az volt, hogy gondoskodom az irattár továbbszállításáról. Ebben az az elv érvényesült, hogy a birodalom fővárosa mindig ott van, ahol Frigyes van, lett legyen akár lóháton, avagy háromlábú széken ült a tölgyfa alatt. Bárhol helyezkedett is el, ott vala a trón. Hajóján bőven akadt hely, ahonnan kormányozták az országot, mindez most még bonyolultabb lett.

A császár testes sötétpej ménjének nyergében szemrevételezte a dolgok menetét, nekem pedig volt időm, hogy szemügyre vegyem őt. Határozottnak, magabiztosnak látszott, talán ilyen benyomást kell keltenie egy uralkodónak, hogy a köznép tisztelhesse őt. Ám hogy késő öregkorában mért vállalta mindezeket a viszontagságokat, legjobb akarrattal sem tudtam megfejtetni. A hosszú út valamely üres órájában talán lesz alkalmam megkérdezni tőle. Igaz, hogy ereje teljében volt, és jó egészségnek örvendett, de mégiscsak hatvannyolcadik életévét taposta.

Gondolt-e valaha is rá, hogy mennyi ideje maradt hátra? Hatalma biztos volt, s az is úgyszintén, hogy majd jóra való fia öröklék őt utána. Ha akarja, igazán kellemesen tölthette volna élete alkonyát, talán még egy egész évtizedig is. Ennek ellenére belebocsátkozott ebbe a bizonytalan kimenetelű kalandba. Az uralkodók vajon soha sincsenek megelégedve azzal, ami a jogaruk alatt van? Vajha maga a Jóisten ültette el bennük azt a szenvedélyt és türelmetlenséget, amely képességeik végső határáig, sőt azon túl úzi őket?

BORBÉLY János fordítása

(Befejező része a következő számunkban)

FOKVÁROSI KISPRÓZÁK

B. FOKY ISTVÁN

CSÖNDES GIZI

Az Olimpikon és a Paptetű már kora hajnalban a Húsos ketrec oldalához állított fapadon ücsörgött. Egy-egy sörösüveggel a kezükben, széles mozdulatok kíséretében, persze nagy hangon, mint szokásuk volt, azt feszegették egymás között, hogy Fokváros Zöldikéjét miért fontos nagy általánosságban pipacsszínre festeni, mikor már a nevében is benne a megfelelő változat.

– Nem értünk mi ehhez, arany haver! – dörmögte csendesen az Olimpikon. – Te világeletemben a halorzás mesterségét űzted, én meg körülbirkóztam a földgolyót, csupa csomó a karom, mert baromi erőltető volt azokat a behemót állatokat emelgetnem.

Paptetű csendben bontogatta a cigarettacsikkekből a dohányt. Nem vitatta Olimpikon igazát, aki már gyerekkora óta mindent zöldben látott, hogy a Zöldikét, illetve annak legalább a vasvázát, harmatzöldre kellene a túlsó oldalon dolgozó, derékig mezítelen fiúknak festeniük. Mivel ők ketten igazán jól ismerték egymást, hiszen ott születtek a Jó Lajos utca házainak egyikében, Paptetű nem látta jónak zöld helyett még egyszer a pipacsszínt emlegetni, mert az Olimpikon idegei pókhálószerűek voltak, s az lett volna a nóta vége, mint annyiszor már itt a hajlaton, hogy a derék férfi csípőn kapja, és úgy lódítja a magasba, hogy elfelejti visszaérkezében öltre kapni. Egyszer a Csöndes Gizi miatt is a rövideb-

bet húzta, mikor arról volt szó, hogy a lányt megkörnyékezte bizony valaki, hiszen máról holnapra változtatott viselkedésén, csöndességéből átváltott katonadalok éneklésére, főleg hajnalonként, mikor a kakasok jelentkeztek. Paptetű azt állította, hogy Gizinek valamilyen baka udvarolhat, onnan a dalok jellege, és hogy túlságos csöndességére most átváltott éneklésbe, az meg annak tudható be, hogy elvesztette a lányágát, ami bizonyára nagyon jólesett neki, ha már hajnalonként a kakasokkal nótázik. Persze, azt Paptetű se sejtette, hogy az Olimpikonnak rejtett gondolatai vannak Csöndes Gizivel kapcsolatban, ami abban teljesedett volna ki, hogy a bűzlő szennylevezető csatorna hídján szűzen gondolta általvinni a szomszéd lányt a bajnok. No, lett bizony ebből olyan repülése Paptetűnek, s be nem várása a magasból, hogy mindmáig húzza azóta a lábát, és aprókat biccent is hozzá, mint akit minden lépésekor valaki a földből talpon szúr.

– Nem értünk mi ehhez – mondta Paptetű.

– Megbeszélhetnénk netán Csöndes Gizivel is a dolgot – dörmögte az Olimpikon.

– Azt aligha . . . – legyintett Paptetű, mint aki legyet hessint odébb a Húsos kalitka oldaláról.

– És miért ne? – kérdezte amaz.

– Mert újabb bogara van. Csak üldögél a függőleges falusi teraszán, és azon gondolkodik, hogy ő bizony kipróbálja a repülést!

Most szokása szerint az Olimpikon horkantani fog, mint ugratáskor a csődör, gondolta Paptetű, de nem volt igaza, mert a kétszeres világ-bajnok horkantás helyett tekintetét fölkapta az emeletek felé, majd sörhasán húzott egy lyuknyit a katonai nadrágszíjon, mintha azzal kélletethetné a múltó időt, cselekvési képessége javára, persze.

– Mondod, repülni akar? – kérdezte nagy sokára töpörödött barátjától a bajnok.

– Egyszer valaki arról mesélt neki, hogy olyan gyönyörű, mint a ludasi hattyúk legszebbike, hát azt gondolja mostanság, hogy megérett a repülésre – mondta Paptetű, majd az Olimpikon kezébe nyomta a vécé-papírba csomagolt füstölnivalót, de amaz bizony nem mozdult utána. – Biztosan az a bűdös baka hozakodott elő még annak idején a madárral, gondolom.

– A hattyúról én beszéltem neki – mondta alig hallhatóan az Olimpikon. – Apámnak ott a Jó Lajosban volt egy kitömött madara, valamilyen szelevényi erdőcsősz lőtte neki, de emlékszem, hogy a nagy talajvizek idején nem csak a falat, de a madarat is tönkretette a salétrom . . .

– Csöndes Gizit is tönkreteszi a salétrom – mondta Paptetű.

– Hogyan gondolod? Ott fent az emeleten beton a fal, az nem lehet, hogy kiüssön rajta a salétrom, és különben is, a betont cementtel keverik, nem mésszel elegyítik – erősködött az Olimpikon, és a homlokán olyan vastagra duzzadtak az erek, mintha jobbjának alkarját emelintette volna homlokához.

Paptetű most értette meg, hogy ez a nagy szál ember valójában sosem szűnt meg Csöndes Gizit isteníteni. Mégha a bakanóták éneklése után soha többé nem nézett is át a Jó Lajos utcai másik portára, Gizit annak utána is mindig szem előtt tartotta, és világjáró portyái alkalmával levlapokat küldözött a vénlánynak csak úgy, illendőségből, jószomszédi alapon. Csöndes Gizi különleges költözködésekor is besegített a bajnok a nő bajainak enyhítésébe, mert szinte az éj leple alatt kellett a Jó Lajos utcai házból betyár bútorát az emeleti lakásba menekíteni, hiszen az öreg Csöndes Ádám azt tartotta, hogy a talajvizes földhözragadt szegény maradjon a fenekén, mégha királyi budoárt is adnak neki a gyáriak, ahol a lány csipkeverő gépen dolgozott fél életen át.

Az Olimpikon lelökte Paptetűt a padról, hogy a falhoz állított sörösüvegek szanaszét görögtek a Húsos ketrec mentén, és markával szorítva az ülőalkalmatosságot, csak megindult vele a Lepa Brena felé. Paptetű értelmetlenül nézett egy darabig utána, majd akár a megvert puli, barátja nyomában kullogott a cifrára festett toronyház felé, melynek Csöndes Gizi terasza felőli részén tette a padot az Olimpikon a házfel mellé.

– Eztán itt ülünk! És ha zuhanni kezd, te jelzel, én pedig fölfogom estében – mondta Paptetűnek kényszeredetten mosolyogva.

LÁBPOKRÓC-FRESKÓ

Megtörtént a nyár. Az év leghosszabb éjszakáját mindig átvirrasztó Margó idén a legrövidebb éjszakát is úgy élte meg, mint a Mlaka környék legtöbb halandója: álmatlanul hánykódott fektében egy ideig, majd csuromizzadtan fölserkent, s munkához fogott. Félmezítelen ült ki Mar-

gó az erkélyre lábpokrócot szőni, s miközben a fonalvezető hajó jobbra-balra futtában csattogott az éjszakában, akár valamely beijedt, fészkeről bolygatott szarka, a vénlány gondolatai munkája tárgyának figurája körül röpködtek. Margóban a bosszúvágy dolgozott, hogy megörökítse az utókornak egy szerinte szégyenletes alak arcmását, csak hadd töröljék lábbelijük piszkát azon a lábpokróc-freskón a képébe, hogy tudhassa a világ, micsoda piszok emberek élnek a fokvárosi, hatalmas, függőleges településeken. Mert Margó nemigen bírhatta a sokféle népség alját, talán annak is legpiszkosabb egyedeit, akiknél minden az adom-veszemben merült ki, akik mindig valamit árultak, ha mást nem, akkor jó pénzért bizalmas információkat értékesítettek polgártársaikról.

A tizedik emeleti terasz egyadta nyüzsgés volt ilyenképp, ahogy az ósdi szövőgép zakatolt az éjszakában, a mellette ülő, félmeztelen nő pedig félhangosan énekelt valamilyen elátkozott királyfiról, aki mindig újraéledt haló porából, s ily mód hét életet nyert származásából.

A szomszéd terasz felől mozgolódás észlelődött. Valaki hosszan krárogott, mint általában a dohányos emberek, ha pihentükből kelnek.

– Holnap végképp föladlak, te boszorkány! – mondta bosszankodva a szomszéd. – Neked valóban nincs bőr a pofádon, éjfélkor kiülsz ide zakatolni, mint egy gőzmozdony, a fejemnyi csöcseidet mutogatod közben a világnak, hogy lássák a lógós zsírhalmozatot!

A szövőgép hirtelen leállt munkálkodni. Margó azon gondolkodott, hogy netán vödör vízért menjen a fürdőszobába, vagy leálljon egy esetleges szópárbajra a besúgóval. Az utóbbi megoldást vélte jobb változatnak és békésebbnek is, amikor sziszegve megszólalt:

– Holnap bizony megnézheted magad, te hüllő!

– Nocsak! Újabb stratégia pattant ki abból a seggfej koponyádból, vénlány?

– Már-már készen állok a rólad készült egyedi példánnyal, te buzi!

– Lábpokrócba öntesz? Részemre hízelgő.

– Hadd lássák, ki köpi be őket, ki adja fel őket a hatóságoknak, ki csinál gubát a nyomorúságukból, mikor néha-néha szólni mernek, és elmondják egymásnak, hogy a sebek miért nem tudhatnak soha behegedni . . .

– Régi szajkó megunt dala, haha . . .

– Megcsinállak legalább ötven példányban, meg bizony. Aztán kite-regetem a Zöldikén, és féláron adom a lábpokróc-freskót, hogy minél többen megvehessék a pofalemezod mását lábtörölni, mert csak arra voltál jó világeletemben, hogy másoknak ártsál . . .

Amott gondolkodni látszottak. Köztük a csend olyan vastag volt, akár az őket körülvevő vasbeton. Betonemberek módjára roskadt hirtelen magába a két ember, közben érezték egymás izzadtságának nehéz szagát, ahogy köréjük ülededett háborítatlanul, mert a levegő is szinte kövülten állt helyben, picurít se mozdult a mozdulatlan éjszakában.

– Margó! Ne tedd, kérnélek . . .

– Teszem én!

– Megveszem. Jó pénzt adok érte, ha mondom, csak értsünk szót most az egyszerű, kérnélek!

– Mennyi?

– Ötszáz . . .

– Ilyen félkészülten is?

– Mi is ronda torzók vagyunk, nem ládd? Hát úgy ismerlek, mint magamat, és te is jól tudod, hogy mit hordok a nadrágban, volt időm kipróbálni a gyengédségem . . . Csak most, hogy szomszédok vagyunk, egyre csak marakszunk, mert nem bírhatod, hogy magam is fölkapasz-kodtam az emeletre . . .

– Nem kellett volna utánam jönnöd!

– Az örökség hozta, hiszen tudod . . .

– Nekem is, kiszolgáltam érte a nyanyát, aztán húsz márkáért sikerült megvennem . . .

A másik teraszon hirtelen csendes csurgással öntözni kezdte a férfi muskátlijait. Margó töprengett. Ötszázért adhatná, a feléből akár nyaralhatna is egyet, éppen ráférne már egy kis kimozdulás valamerre.

– Hozhatom?

– Hozhatod . . .

A fokvárosi éjszaka apró lármáin és a kutyák messzi vakkantásain kívül semmi se jelezte, hogy a környéken valaki is riadtan, álmatlanul virraszt átgondolva vasbeton életét. A tárgyalt toronyház tizedik emeletén is kihunyta a két terasz világítása, és olybá tűnt, mintha ott is minden megnyugodott volna. A két izzadt test hirtelen támadt súrlódását, gaz-

dáik lihegését viszont egy hozzájuk legközelebbi fül egy mély álom fizikai megnyilvánulásai zajának is gondolhatta volna.

VERTIKÁLIS GYALOGTÚRA

Hosszabb megfigyelés után megbizonyosodott róla, hogy a lakótelepet az átlagosság teszi olyanná, amilyen. A lakossági struktúra állaga oly mód tevődött össze bizonyos idő múltán, hogy az őslakók elmúlása utáni időszakban bizonyos felvizeződés, a jellemtelenebb és mindenben igénytelenebb utódok berajzása jellemezte a népesedési folyamatot, és ennek tudható be annak ténye, hogy az átlagosságon aluli egyedek dominálnak most egy-egy függőleges falu betonkötveiben. Aki a vázoltak rögzítésén fáradozna netán, s bizonyos toronyház arculatának énképét szeretné felvázolni, annak bizony csupa bajlódás lenne az élete, hogy ha megközelítően legalább középszerű képet szeretne festeni e szóban forgó hangyabolyról, mert a rohamos változások időtartama is mindinkább rövidülni látszik, s ember legyen a talpán, aki követni tudhatja az állandó nyüzsgés fokozott fordulóit.

A földszintességből menekült annak idején a függőlegesség világába, és most itt olyan ritka egyedek csoportjához tartozik, akik nem átlagnak érkeztek a többiek közé. Ennek a ténynek nagy jelentősége volt abban, hogy szinte senkivel nem tartott közelebbi kapcsolatot a toronyházban, s ha néhanapján valamely lakótárssal leállt beszélgetni, az általános közfogyasztási szükségleteinek tudható be, melyeket illet megbeszélni ismerős ismeretlenjeivel. Mondhatni, ilyen csevegésekkor is csupán szinte testileg volt jelen, s maximálisan összpontosítania kellett, hogy se többet, se kevesebbet ne árulkodjék magáról a kellethez, de azt a látszatot is tartani vélte fontosnak, hogy nem veti meg őket.

Mivel súlyfelesleggel küzdött, kezelőorvosa tanácsára gyalogtúrázni kezdett, azonban idő hiányában nem hosszanti, hanem függőleges pályát választott a fogyzáshoz, és lépcsőtúrázni kezdett a toronyházban. Az ilyen aktivitásnak nagy előnye, hogy helyben gyakorolható, és nincs kitéve az időjárás viszontagságainak sem, valamint annak ténye sem vitatható, hogy a lépcsőzések megterhelés időbeli megtakarítást eredményez, mert egy-egy lépcsőfok legyűrése az életet fél perccel hosszabbítja.

Függőleges gyalogtúráit először csupán valamilyen különködő hó-bortnak tekintették a házbbeliek, de bizonyos idő múltán már arról suttogtak a háta mögött, hogy miközben egy-egy emeleten pihenőt tart, szorgalmasan jegyzetel is egy füzetecskébe, s bizonyára a rosszul szigetelt ajtók résén által kiszürelő beszédfoszlányokra kíváncsi, ki tudhatja, hogy kinek vagy kiknek megbízásából.

Emiatt gyalogtúráit áttette éjszakai időszakra, de megint csak szóba hozták az emberek, hogy nem tetszik nekik lábdobogásos tevékenysége, és házitanácsra akarták vinni az ügyet. Talán még ki is állt volna eléjük igazságával, vagy micsoda oktondiség rosszat sejteni gyalogtúráival kapcsolatban, ha méltónak tartotta volna őket annyi észbeli tehetségre, melynek birtokában netán megértették volna ténykedése lényegét.

Jobbnak látta ennek okán, hogy egyáltalán nem mutatkozik az emberek előtt, és a velük való találkozásokkor is szinte észrevétlenül igyekezett elhaladni mellettük, nehogy valamely fonák helyzetbe hozzassák bármely semmiség okán.

Hosszas töprengés után arra a meggyőződésre jutott, hogy a gyalogtúráit lelkigyakorlat alapon is művelheti. Ha mégoly hihetetlenül is hangzik, de lehetséges a történések olyan megoldása, hogy a nem megtörténtekeket megpróbálhatjuk materializálni bizonyos önszuggesztiós módon. Ennek utána aztán szobájában ülve gondolatban lépcsőzött szaporán s ki tudhatta, hogy milyen módon, minek hatására, de minden alkalommal vesztett súlyából. Tapasztalatait papírra is vetette, és gyorsan megfogalmazódott benne, hogy ennek mások is hasznát vehetnék, ha könyv alakjában netán megjelentetné őket.

REKKENŐ ÁLLAPOT

Dél van. Rekkenő hőség. Mlakai játszóter, a szín opálosan harmat-zöldesnek ítéhető, valamely délibábos jelenség könnyű lebegését utánozandó.

Két kóbor eb tövig lógó nyelvvel csúnyán marakszik valamely állati eredetű oldalbordán a libikóka tövében, aztán begyulladva az ember megjelenésétől, elillannak a Búzárók felé. Az állapotos a padok egyikére telepszik, s miközben szuszogva bontogatja papírzacsckóját, kissé bosszankodva elfintorodik a kutyáktól hátramaradt oldalborda láttán.

A nő egyik lábát a pad hosszanti ülőkéjén pihenteti már, közben kismamaruhája bő aljával gyöngyöző homlokát törölgeti szaporán, mint aki hosszú útról érkezett a betonrengeteg füledt levegőjű, zárt aklába, hogy netán annak nyomasztó állapotában próbálkozzék felesleges kilóitól szabadulni. Közben zacskót bontott, és a pattogatott kukorica csendes eszegetésével gondolatait próbálta kuszaságukból bogozgatni.

A lány a Fűzes-ér takarásából érkezett, némi vargabetűs céliránytalansággal, girbegurba vonalon közlekedett, hogy végül is az állapotos asszony szomszédságában kössön ki. Odaült a nővel szembeni padra, a nő finom bőrből készült topánkáját nézegette, majd fejét hanyatt ejtve a padkarfa élére, valahova messze, a végtelen kékségbe bámult. Ideig csend volt közöttük, egyikük se szólalt. A lány tétova mozdulattal, mint aki takargat valamit a másik előtt, a tenyerét csupasz köldökére tapasztotta, mint aki fölöttébb restelkedik a másik előtt, hogy buggyos ingecs-kéje nem takarja pőreségét, majd oldottan felkacagott.

– A nővéremé – mondta aztán kissé vontatott hanglejtéssel. – Tőle emeltem magamra, de furcsán kilógok belőle . . .

– Valamiből mindig ki kell lógnunk – mondta az asszony. – Olyan darázsderékon, mint a tiéd, szépen mutatkozik.

– Attól függ . . .

– Mitől függne?

– Az állapottól, ugye? Mert nem minden esetben megy az emberre bármi, ami a keze ügyébe akad.

– Persze, az állapot. Ez a rekkenő hőség – mondta az asszony.

– Az. A szirénabúgásos. Hát lehet erre valamit is alapozni, tervezgetni netán? – kérdezte szinte önmagától a lány, s volt a hirtelen kerekedett mozdulataiban valamilyen kétségbeesett vonás, ahogy a magával hozott divatlappal legyezetni kezdte magát.

– Lehet . . . – mondta a másik. A papírzacskót sarkára hajtogatva eltette a szatyrába, majd a másik lábát helyezte az ülőkére. – Csupán szempont kérdése az egész . . .

– Meg az ingerküszöb! Én éppen orra buktam a magaméban és így kiterültem, nem tudhatok hova lenni a gondjaimmal.

A terhes nő szuszogva cihelődött. Indultában aztán komótosan még visszanézett, és tekintetével intett a lánynak, hogy szedje össze bátorságát, és induljon utána.

A lány gyorsan beérte a lassan haladó nőt. Pirult volt az arca, mint akit megfeddtek butaságáért, és most szégyenkeznie kellene oktondiságáért.

– Honnan tudta, asszonyom? – kérdezte csendesen.

– Az állapot mindig megmutatkozik, csak olvasni kell tudni – mondta az asszony. – És ha már ugyanoda megyünk, gondoltam, ne tegyük egyenként, mert ebben a rekkenő hőségben még könnyen meggondolhatod magad.

A sziréna újabb vijjogása csupán szaporább lábmozgásra buzdította a két gondoktól terhes embert.

MOLNÁR RÓZSA KÉT VERSE

JÚLIUS

Forró bőrű est fekszik a tájra,
neszekre simul fekete teste.
Alatta a csend hangokat lapoz,
és a hűvösnek megjön a kedve.

Kilép a földből, bokorból, fából,
szétfoly az éjben hatalmas cseppje.
Ránk simul, átjár, mélykékre fest át,
ráhajlik halkán a békaszemekre.

Mossa az éjet, egyre csak mossa.
Bekebelezett színek jaja a csend.
Ébreszti mohón vágyát az estnek.
Elindul fölfelé. Tágul a lent . . .

. . . Halványra pofozza az ég arcát
millió-millió tündértenyér.
Kemence testével hozzánk ér a Nap,
s megsápad búzánkban a kenyér.

MIÉRT

Miért nem lettünk szófogadói
egy sápadt asszonynak?
Külön csomagolta neveinket,
félretette a másnapoknak,
aztán megfeledkezett.

Ülünk a tegnapok medrében,
lélekvizeinkben poshadt
jelenek úszkálnak.
Mégfizethetlenség lapul a majdokban,
és egyre számlázza a perceket
nullát nullára halmozva,
miközben időszámításunk kezdetét
várjuk még mindig
együgyűen.

Miért nem lettünk szófogadói
egy sápadt asszonynak?
Vizet cseppentett
színeinkbe. Akvarellé váltunk.
Neki adtunk igazat.
Sós titokláva lúgoz minket
azóta is.
Ó, meddig őrizhetjük még a valódit,
a nélküle lévőnk?

S mégis,
miért lettünk szófogadói
annak a sápadt asszonynak?

A ZÖLD NIMFA

MILICA MIČIĆ DIMOVSKA

Az írógépem fölé hajolt, vörös nyakkendője ott lengett a billentyűk fölött.

– Hol is álltunk meg? – kérdezte, mire én elolvastam az utolsó szót: „egészségügy”.

– Igen, igen: „egészségügyünk évek óta válsághelyzetben van”.

Ujjaim ismét a billentyűkön röpködtek. Nem néztem a betűket, vakon gépelek. A halványrózsaszínűre festett körmeimet néztem, itt-ott már levált, feltöredezett rajtuk a lakk. Nicol Carrousel körmein is pont ilyen lakk fénylett, ahogy ott ült egy talán barokk vagy esetleg rokokó stílusú, finom ívben hajlított karfájú fotelban, a lakásában, amely az Eiffel-toronyra néz. Hosszú, zöld, mélyen dekoltált ruha volt rajta, keze az ölében nyugodott. A szoba tele volt fénnel, az üvegmennyezeten látni lehetett az Eiffel-torony vasszerkezetének rajzolatát. Reggeli illatokat árasztott ez a látvány, egészen biztos, hogy reggel volt. A vastag lábú, alacsony asztalkán kávéscsészék álltak. Olyan meggyőző természetességgel voltam jelen abban a szobában, amelyben Nicol Carrousel, a világhírű színésznő interjút adott, hogy szinte fájt visszacsöppennem a valóságba, ide, a csupasz irodába, amelynek piszkos ablakairól a takarítónők tegnap leszedték és mosni vitték a függönyöket. Az ablakon keresztül látni lehet az elnéptelenedett piacot, 11 óra körül jár az idő. A pultok alatt hulladék, zöldségfélék, rothadt gyümölcs, és egy hervadt rózsa is, lám, a piros szirmok, mint vércsöpek, szanaszét szóródva. A vaskerítés

mögött dologtalan fuvarosok üldögélnek fából összeeszkábált targoncáikon, amelyek alatt mindig sáros a talaj.

A függönyök nélkül, mintha lemeztelenítették volna, olyan ez az iroda; mint egy ketrec a mézsfehér falaival. Bal felől egy színes pannó függ, piros műanyag ínyek, ragyogóan fehér akrilát fogsorok viczorognak le róla.

A jogász magas, monoton hangon diktált, majd egy pillanatra csönd lett, megakadt egy szónál. Megálltam. A teleírt papírlap mintha apró fekete magokkal lenne beszórva; lehajlik a gép mögé. Még egy szó, és új lapot kezdek. „S-s-s-sérült”, erőlködik a főnök, aztán kihúzza magát, és nagyon nyugodt, kimért hangon azt mondja: „sérült meg, pont, új bekezdés”.

Új lapot húzok a gépbe. Tizedik oldal, aztán ujjaim alatt ismét fűrgén kopognak a billentyűk.

Nézem a főnököt. A kerek, támlátlan, forgó tengelyű szék mögé kerül, és rátelepszik. A nadrágja gyűrött, fehér inge fölött, mint egy kiöltött nyelv csügg a rövid piros nyakkendő. Éppen ilyen kényelmesen üldögélt tegnap is a vacsora után a banketten, amelyen az igazgató nyugdíjba vonulását ünnepeltük. Mozdulatlanul és közönyösen. Dióval töltött almadesszertet ettünk, lágy, rezgő tejszínnel a tetején. Émelyítően édes volt. A főnökkel ültem az egyik fal melletti asztalnál. Nagy átéléssel gyűjtögette kupacokba a tányérja szélén az almamagokat. Az üvegfal mellett állt az asztalunk, a sötéten zöldes üvegben figyeltem őt. Minden, ami körülvett, ebben a visszatükröződésben valahogy annyira hasonlatosnak tűnt ahhoz a világhoz, amelyben Nicol Carrousel él. Mintha újból megcsapott volna az az illat, amelyet olyankor szoktam érezni, amikor a fényképét nézegetem. Az üvegen át kiláttam a vendéglő teraszára, egymásba rakott székek sorakoztak ott égbe meredő lábakkal, és fonott asztalok, amelyekről leszedték a terítőket. Az udvar közepén egy öreg hárs állt, óriási lombzatának zöldje a sötét ablaküvegen keresztül még a valóságosnál is komorabbnak és kísértetiesebbnek látszott. Az asztalunk meg, mintha a terasz fölött lebegett volna. Még saját magamat is valahogy a valóságosnál vonzóbbnak láttam ebben a tükörképben. A szőke parókámat tettem föl erre az alkalomra. A tincsek az arcom körül, a hajszálak olyan merevek, mint a nejlonszínór, amelyet

a horgászok használnak. Úgy néztem ki benne, mint az anyám ágya tetejét díszítő olaszbabá.

A zenészek tánczenét játszottak. A hosszú hajú dobos gyengéden ütögette hangszerén a feszes bőrt. A pódiumon néhány táncospár imbolygott. Az ünnepelt a felesége mellett ült, kanálkájával látható rosszkedvvel szedegetett apró falatokat az almából. Háta mögött, a székéhez támasztva, ott állt a róla készült portré, amelyen csak a rövid, széles orr és az ősz, hullámos haj hasonlított. Különösen a szemét és a száját tévesztette el a festő, a túl keskeny száját, meg a szemeket, amelyek réveteg tekintettel néznek a világba a megereszkedett szemhéjak alól. Mindenki azt hajtogatta: „Mennyire hasonlít! Tisztára a vezér vonásai!” Csak az én főnököm mondta, meglepetésemre, ahogy ott ült mellettem: „Még csak nem is emlékeztet rá.”

Aztán az igazgató felkérte a feleségét egy táncra. Az asztalnál, amelyen ott sorakoztak az almával összekent tányérok, csak a jogász és én maradtunk ülve. Engem senki se hívott táncolni. Borzalmasan elárvultnak és szerencsétlennek kezdtem érezni magam a hátamon mélyen kivágott ruhámban, a bőröm borzongott, ahol nem fődte a ruha, mintha valaki jéghideg, nedves tenyerét nyomkodná a hátamhoz. Eszembe jutott, mit szokott mondani az anyám: „Huszonhét éves korban a nők maguk választanak maguknak férfit!” Alig tudtam megszólalni:

– Émelyítő ez az alma. – Csak nagy nehezen tudtam kipréselni magamból ezt a mondatot, olyan volt, mint egy beteges visszhang. A főnök azt mondta rá:

– Eléggé – és bontogatni kezdte a cigarettásdobozon körülfutó piros zárószalagot. Megigazítottam egy tincset a parókámon. Ezzel a parókával éppen úgy nézek ki, mint Nicol Carrousel, csak neki természetes szőke a haja. Ó vajon milyen estélyekre járhat? Milyen ruhákat visel? Tavaly őt érte a megtiszteltetés, hogy konferanszié lehetett a cannes-i fesztiválon. Kecses mozdulatokkal járt-kelt a pódiumon, kezét fogott híres színészekkel, akiket addig csak az újságokból ismert. Rózsaszín muszlinből varrt ruha volt rajta, pazar hullámokban omlott le mellén a lány, könnyű kelme. Szinte a bőrömon éreztem a muszlin puhaságát, amely mint egy óriási, finom legyező, körülengte fölhevült alakját. Csak le kellett hunynom a szememet, és máris úgy éreztem, mintha a föld felett lebegnék.

Nicol Carrousel édesanyja is varrónő volt, mint az én anyám. Öt évvel azelőtt, ugyanott, a cannes-i fesztiválon, Nicol fotósoknak pózolt a helyi strandon, mint annyi más jelentéktelen csillagocska, akikből tizenkettő egy tucat. Azért figyeltem föl rá, mert ugyanannak az évnek ugyanabban a hónapjában született, mint én. Csak a születésünk napja nem esett egybe, ő hetedikén született, én meg tizedikén. Mielőtt fölfedezték volna, egyszerű gépírókisasszony volt egy párizsi vállalatnál.

A főnöknek egészen más a hangja, amikor diktál. Egyenletes lesz és tiszta, olyan, mint egy jól beállított rádióállomás. A vacsora alatt valami futballmeccsről mesélt, a hangja mélyebb és élénkebb volt a megszokottnál. Olyan közelinek éreztem őt akkor magamhoz, és azt reméltem, sikerülhet áttörni a laza, felszínes társalgás burkát. A munkahelyemre is sokszor parókában járok. Van öt parókám, mind más színű. Senki se érti, honnan bennem ez a szenvedély a parókák iránt. Azt hiszik rólam, mindenáron feltűnést akarok kelteni. Valójában azért szeretem a parókákat, mert mikor fölteszem valamelyiket, mintha az egész lényem megváltozna. A természetes hajam nagyon vékony-szálú és olyan meghatározhatatlan a színe. Szinte egészen hozzátapad a fejemhez, ettől az arcom valahogy túl hosszúnak és vékonynak látszik, és meglátszanak az apró, piros pattanások a fülem körül. A paróka mindezt eltakarja.

A fekete parókával egészen más vagyok, mint mikor a szőkét teszem föl. Kimérttség, hivatalosság árad belőlem: egy gépíró, akit semmi más nem érdekel, csak az, hogy az írógépen gyorsan és pontosan ütögesse a billentyűket. Ahogy gépelek, a fal középső részén végighúzódnó repedéseket nézem, a műfogsorokat ábrázoló kép eltakarja őket egy darabon, de a kép alatt újból előtűnnek, és lefutnak az irattartó szekrény mögé. A jogász ma reggel egészen hidegen viselkedett velem, és én is ővele. A tegnap esti társalgásunk olyan élettelen volt, töredezett, az az érzésem, hogy szándékosan viselkedett olyan hidegen. Amikor az előbb bejött az igazgató, hogy megkérdezzen tőle valamit, ahogy feléje fordult, félig háttal került felém. A vállán, a válltömés fölött a zakója tele van korpával. A tarkóján egy mély ránc húzódik végig, a haja magasan föl van borotválva, és egy terjedelmes vörös folt látszik rajta, a bal fülcimpájáról pedig, ezt eddig nem is vettem észre, mint valami függő, egy bibircsók csügg alá.

A pincérek az asztalok leszedésével voltak elfoglalva. Az egymásra tornyozott maszatos tányérok, a kések és villák csörömpölése betöltötte a termet. Az ablak sötét üvegében olyan volt a helyiség, mint egy hajó fedélzete, az asztalunk meg mint egy fölfordított csónak rajta. A parókám zöldes fényben játszott, olyan volt, mint amikor a tenger mélyén algák hajladoznak.

A Zöld nimfa című filmben Nicol Carrouselnek van egy jelenete: a hullámok hátán fekszik, hosszú, selymes haja szétterülve lebeg a vízen. A közelében egy jacht köröz, a fedélzetén egy dúsgazdag, idősebb férfi napozik, és szalmaszálon gyümölcsöt szüröcsöl.

Nicol magánéletéről is vannak képeim: előkelő római mulatókból távozik valami playboy társaságában, összeölelkezve, mind a ketten mezítláb vannak. Neki még azt is elnéznék, ha megmártózna a Trevi szökőkútjában.

A vendéglő közepén egy apró szökőkút állt. Vékony sugárban egy sekély plasztikteknőbe csorgott alá a víz.

A kis vízesés mellett ott ácsorgott a könyvelőnk, és cigarettázott. Nyúlzája van, emiatt selypítve beszél. A vállalatnál mindig óriási tömeg papír veszi körül, meg terebélyes férjes asszonyok, akik burekot esznek reggelente zsíros papírból, tíz óra körül még a mi irodánkban is érezni lehet a sült hús és a pirított hagyma átható szagát.

Mikor vége lett a táncnak, a könyvelő eldobta a cigarettavéget, bele a szökőkútba, és megindult felém. Farmerban volt, úgy lépkedett, mint egy cowboy. Most vettem csak észre, hogy bajuszt növesztett, amely eltakarta a nyúlzáját. Gúnyos hangon kérdezte:

– Szabad a hölgy egy táncra?

Ugyanolyan hangnemben válaszoltam:

– Nem tudom, egy hölgy elmenne-e veled táncolni? – Hozzám tapadt a ruha a sok üléstől, megigazítottam, elrendeztem mellemen a fodrokat.

Alig éreztem a talajt a lábam alatt, annyira bizonytalanul lépegettem. Azt hiszem, mindenki láthatta rajtam, hogy ez az első táncom ezen az estén. A zenészek játszani kezdtek. A kis szökőkút mellett álltunk meg. A csikk szétázott a vízben, sárgára festette. A műanyag teknő alja barázdált volt, vízmosta kövekre akart hasonlítani. Mellette egy alacsony pálma állt dézsában. Ujjamat a vízszög alá tartottam, langyos volt.

– Tanácsot táncolunk erre, rendben? – kérdezte a könyvelő, és a tenyere rásimult a hátamra. A leheletének rágógumiszaga volt. Az volt az érzésem, hogy valahol hátul, a fogához nyomva még most is ott a szájában a rágógumi.

A tekintetemmel a jogászt kerestem. Az igazgatóval beszélgetett. A könyvelő megszólalt:

– Azt hittem, hogy te meg a jogász . . . csak hogy nem tud táncolni . . . Aztán látom, hallgattok, nem történik semmi. Van köztetek valami egyáltalán?

– Nincs – mondtam. – Nincs nekem itt közöm senkihez.

– Tényleg? – csodálkozott a könyvelő. – Hát az meg hogy lehet? Nézd, megpróbálhatnánk mi ketten . . . – Látható igyekezettel, idegesen iparkodott visszatolni a rágógumit az előbbi helyére. A tenyere izzadni kezdett.

– Mi ketten? – ismételtem meg a szavait.

– Igen, igen. Menjünk el hozzám. Meglátod, milyen szépen berendeztem a lakásomat. Akváriumom is van, aranyhalaim. Algákkal etetem őket.

– Hol van a lakásod? – kérdeztem.

– Itt a piac mögött, egy földszintes házban. Az ablakom éppen a piacra néz.

Az udvarban egy kárpitosműhely volt. Az éjjel, amikor odaértünk, a mester az éppen elkészült bútordarabokat rakta ki az udvarra. A fényes brokáttal behúzott óriási fotelok olyanok voltak a holdfényben, mint döglött, kövér halak, amelyeket a partra sodort a hullámverés. Belevettem magam az egyikbe.

– Ugye milyen kényelmes? – mondta a kárpitos.

A könyvelőt idegesítette ez az egész, attól félt, hogy még fölébresztem a többi lakót. Nem bírtam fölállni a fotelból. Olyan tehetetlennek éreztem magam, mint egy rongybaba, amelyből kiszedték a drótokat. Arra gondoltam, hogy Párizs fölött is valószínűleg éppen így süt most a hold. Elképzeltem az Eiffel-tornyot, ahogy át- meg átjárják a holdsugarak, és szétszakadoznak a vasszerkezet elemei között, mint gyöngé pókháló szálai.

Négy nappal ezelőtt megírták az újságok, hogy Nicol Carrousel egy közlekedési balesetben súlyos sérüléseket szenvedett. Megégett az arca, Párizs leghíresebb sebésze kísérelt meg rajta műtéttel segíteni.

Láttam magam előtt, ahogy a műtőasztalról az ágyára helyezik. Az arcát borító kötés csak a szemét hagyja szabadon. A szeme csukva, hosszú szempillái mozdulatlanok. Mellette az ügyeletes orvos ül, várja, hogy magához térjen a narkózisból. Neonfény árad szét a betegszobán, egyenesen az arcába világít, de ez őt most nem zavarja. Enyhe légáramlat lengeti a függönyöket.

Aztán újból csak az írógép billentyűinek kattogását hallottam már, röpködtek rajtuk az ujjaim, ütemesen, gyorsan. A káprázat eltűnt, csak az írógép pattogó, monoton zakatolása hallatszott.

CSEH Márta fordítása

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

A SYMPOSION ELSŐ NEMZEDÉKÉNEK KÖSZÖNTÉSE*

HARKAI VASS ÉVA

Tisztelt Hallgatóság!

A Csépe-napok több évtizedes története során itt, ezen a helyen írókról, költőkről emlékezünk meg, írókat, költőket köszöntünk, általában születésnapjuk, születésük jubileuma, azaz valamelyik X ürügyén, tudván persze, hogy mindebben legkevésbé az X-ek a lényegesek, sokkalta inkább az, ami mögöttük van: az alkotások, az irodalom, mely utóbbi formálisan olykor az idő mértékegységeire támaszkodik ugyan, ám lényegét tekintve évtizedeket, évszázadokat ível át, folytonos és folyamatos hagyománytörténés.

Írókról, költőkről szoltam, akiket itt, ezen a helyen szokás köszönteni valamely X ürügyén. Az X jelen esetben is aktuális – egészen pontosan: a hat X –, csak éppen most – rendhagyó módon – nem egyetlen író, nem egyetlen költőt szeretnék köszönteni, hanem egy egész korosztályt: a *Symposion* legendás hírű, *első nemzedékét*. Azt a nemzedéket, amelynek tagjai többségükben épp hatvan évvel ezelőtt, 1940-ben születtek (s a nemzedék többi tagjai is szorosan előttük/utánuk). Eddig a formális (életrajzi) adatok – s ami mögöttük van, a lényeg: hogy e korosztály, e nemzedék a 60-as évek elejétől, előbb az akkori *Ifjúság Symposion* nevű mellékletében, majd saját, már önálló folyóiratában, az *Új Symposion*ban publikált szépirodalmi alkotásaival, esszéivel, kritikáival, tanulmányaival és vitacikkeivel, folyóiratának koncepciójával, meghirdetett irodalmi

* *Elhangzott az idei Csépe-napokon*

programjával, szemléletével, majd verses- és kispróza-köteteivel, regényeivel, esszé-, kritika- és tanulmányköteteivel – saját könyvsorozatával, a *Symposion Könyvekkel* – látványosan megújította az irodalmi nyelvet – s nemcsak az akkori jugoszláviai magyar irodalomét.

A *Symposion/Új Symposion* kezdettől s immár negyedik évtizede nem csupán egy folyóirat nevét jelöli, hanem mozgalmat, nemzedéket (ma már: nemzedékek sorát), irodalmi műhelyt is.

Ma már szinte közhelyszerűen hangzik az, amit e nemzedék lényegbeli irodalomtörténeti szerepére vonatkozóan többen, több helyütt is leírtak: hogy a *Symposion* első korosztálya az avantgárd poétikák hagyományára hagyatkozva, egyben felvállalva a hatvanas–hetvenes években jóval tágasabb hazai színtér szellemiségét, a szerb, horvát és szlovén irodalom és irodalomelmélet eredményeit is, szemléleti-poétikai váltást, irodalmi paradigmaváltást hozott létre a jugoszláviai/vajdasági magyar irodalomban.

Hogy poétikailag és részleteiben mit jelentett e nemzedék által meghirdetett és meghonosított, bár azt is meg kell jegyeznünk: gyakran (máig is) hermetizmussal, olvasói elidegenítéssel, a sorskérdések megkerülésével és hasonló vádakkal illetett, sőt hatóságilag is károsnak titulált, ám a további évtizedek során mégis vállalhatónak tűnő és recepcióképes irodalomeszmény, arra most nem térnék ki külön, hiszen az erre vonatkozó könyvtárnyi szépirodalmi anyag és recepció több irodalmi konferencia tárgyául szolgálhatna. Csupán emblematikusan szeretném felidézni az egyes alkotásokat éppúgy, mint a folyóirat-koncepció egészét jellemző szemléleti-poétikai váltás egynéhány szöveghegyét – például a folyóirat első tíz számából taláломra kiragadott művek alapján. Ha fellapozzuk az *Új Symposion* akkor még egészen nagyméretű első tíz számát, Domonkos- és Tolnai-versekkel, Fehér Kálmán verseivel, Ladik Katalin *Sámán-dob*jával, Végel László *Makró*jának részleteivel, Bosnyák István és Utasi Csaba kritikáival, Gerold László színi-kritikáival, a tágabb szellemi tájékozódás példáiként Danilo Kiš-szövegekkel, Beckett-ről, Borges-ről, Camus-ről, Ezra Poundról szóló írásokkal, a szimpozionisták mindenkori élénk képzőművészeti érdeklődésére utalóan Maurits Ferenc- és Baráth Ferenc-művekkel stb. találkozunk újra. Mint ahogyan a későbbi *Új Symposion*-számok szintén taláломra kiragadott példái – Tolnai Ottó *Gerilla-dalai*, Kodály című verse, a *Rovarház* részletei, Domonkos István *Kiki*-versei, az *Áthúzott versek*

darabjai, *A kitömött madár* című regényének részletei, Gion Nándor *Kétéltűek a barlangban*, valamint *Testvérem*, *Joáb* című regényének részletei, Bányai János, Végel László kritikái és esszéi, Déry Tibor, Eörsi István, Orbán Ottó, Weöres Sándor, Hamvas Béla, Kassák Lajos, Mésszöly Miklós, Szentkuthy Miklós (a magyar irodalom számára ez idő tájt többségükben persona non grata alkotók) itt publikált művei, a Crnjanski-, Krleža, Tomaž Šalamun-, Mirko Kovač- stb. fordítások, de a BITEF-ről, a Sterija Játékokról, a Jugoszláv Képzőművészeti Triennáléről, a Velencei Biennáléről stb. szóló értékelések, kritikák, tanulmányok, jegyzetek s az időnként megjelentetett mellékletek és plakátok – is embléma értékűek. S elegendő végigtekintenünk e nemzedék saját (többnyire a *Symposion* Könyvek sorozatában kiadott) könyvtárnyi szépirodalmi és egyéb kötetein (Domonkos István: *Rátka; Áthúzott versek; A kitömött madár*; Tolnai Ottó: *Homorú versek; Siráymellcsont; Agyonvert csipke; Rovarház, Legyek karfiol* stb.; Domonkos–Tolnai: *Valóban mi lesz velünk?*; Gion Nándor: *Kétéltűek a barlangban; Testvérem, Joáb*; Bányai János: *Bonyolult örömök; Súrlódás; A szó fegyelme*; Végel László: *Egy makró emlékiratai*; Koncz István: *Átértékelés*; Ladik Katalin: *Ballada az ezüstbicikliről*; Gerold László: *Hatvan magyartanár; Rólunk is vallanak*; Utasi Csaba: *Tíz év után* stb., Bori Imre avantgárd irodalomról szóló, a megnevezett sorozatban megjelent három könyve stb.), hogy felmérhessük: „irodalmunk legszebb havában” vagyunk.

A *Symposion*-nemzedékről szóltam, így, egyes számban, hiszen a pillanat aktualitása ürügyén most valóban e folyóirat és műhely első nemzedékére koncentrálok, ám a *Symposion* történetébe az is beletartozik, hogy az említett első, legendás hírű korosztályt több is követte. Hasonlóképpen a *Symposion* történetébe tartozik ma már az is, hogy míg említett első nemzedékének tagjait a 60-as évek elején-közepén az „irodalmi hangfal-áttörés” (Gerold László), továbbá a szellemi bezárkózás, a „tőpartiság”, a „templomtorony-perspektíva”, a tespedt mozdulatlanság, a vidékies színvonaltalanság, a banalitás, a provincializmus, az irodalom közvetlen használhatósága elleni harc és radikális fellépés (ma is megszívlelendő) gesztusa határozta meg, az utóbbi egy-két évtizedben e nemzedék tagjainak legtöbbje létrehozta a maga szintézisét. Gondoljunk csak Tolnai Ottó *Világporára*, *Versék könyvére*, *Prózák könyvére*, *Vidéki Orfeuszára*, Bosnyák István *Szóakcióira*, Utasi Csaba *Kalangya-monográfiájára* és a vajdasági és az egyetemes magyar iroda-

lom gazdag spektrumát átfogó újabb kritika- és tanulmányköteteire, Bányai Jánosnak az utóbbi évek szinte mindegyikében megjelent, meghatározó jelentőségű kritika- és tanulmányköteteire, Gerold László színházkritika-, színházesszé- és színháztörténet-köteteire, a XIX. századi magyar irodalomról szóló tanulmányait összefoglaló kötetére s a vajdasági magyar irodalom készülő lexikonára, Végel Lászlónak címében is a szintézist jelző *Újvidéki trilógiájára* és újabb esszéire ill. esszeregényére stb., hogy e korántsem teljes szellemi leltárt végül annak a hiánynak fájdalmas tudomásulvételével zárjuk, melyet Domonkos István (egyelőre?) továbbíratlan költői életműve hagy maga után.

Úgyszintén a *Symposion* első nemzedékének történetéhez és irodalomtörténeti jelentőségéhez sorolandók immár az avantgárd és neoavantgárd modernséget az utóbbi időben az egyetemes magyar irodalom belül mind gyakrabban számba vevő és mindinkább újraértékelni látszó legújabb irodalomtörténeti-recepcióesztétikai kutatások azon meglátásai is, miszerint az *Új Symposion* az egyetemes magyar irodalom aspektusából szemlélve is a „korszak egyik legjelentősebb magyar műhelyfolyóirata” volt, s hogy a körülötte „létrejövő diskurzus jelentékeny módon megújította az irodalmi nyelv teljesítőképességét”. Szirák Pétert idéztem, aki tanulmányának további részében arról értekezik, hogy „A felértékelte utómodern és neoavantgarde törekvésekhez (Bányai János, Bori Imre, Thomka Beáta, Végel László munkássága révén) olyan értelmező nyelv társult, amely képes volt a magyarországi kánonok szubverziójára és korrekciójára is.” Úgyszintén Szirák Péter jegyzi azt a tényt, miszerint „a költészet nyelvének hetvenes–nyolcvanas évekbeli magyarországi átalakulása nemcsak hogy érintkezett egyes regionális beszédformákkal, de impulzusokat is kapott azoktól”, s integrálta pl. Szilágyi Domokos és Szócs Géza költészetével egyetemben Domonkos István és Tolnai Ottó neoavantgárd poétikáját is. „Az irodalmi hatások »centrum-periféria« viszonylatainak állandó átformálódására figyelmeztet az a jelenség – írja Szirák –, ahogyan a »periféria« egy bizonyos történeti fázisában lényegében döntő hatással van a »centrum« diskurzusára.”* A 60-as évek eleje-közepe, a *Symposion*-mozgalom és -műhely létrejöttének időszaka, majd a kiteljesedést hozó 70-es évek – épp a folyóirat említett első korosztályának irodalmi „hangfaláttörése” révén

* Szirák Péter: Regionalitás a huszadik századi magyar irodalomban. *Literatura*, 1999. 4., 409–411. l.

– a Szirák Péter által említett „periféria”, a jugoszláviai magyar irodalmi tér ilyen lényeges történeti fázisa volt.

S ha Toldi Éva a Forrás egyik idejei, Tolnai Ottót és Domonkos Istvánt köszöntő számában arról vall, hogy nemzedéke a *Symposion*-nemzedék költészetén nőtt fel, s hogy általuk a „szabad vers a Vajdaságban a hetvenes évek végére a költészet anyanyelve lett”, e nemzedék jelen és távol levő tagjait s folyóiratuk gyakran cserélődő főszerkesztőit köszöntve hadd mondjam el, hogy nekünk, valamivel idősebbeknek is ők voltak első felnőtt kori olvasmányaink, tőlük kaptuk eszmélkedésünk első impulzusait, s esztétikai igényességet is tőlük tanultunk.

2000. szeptember 28.

KORTÁRSÁK/ÉLŐ HAGYOMÁNYOK¹

FEKETE J. JÓZSEF

Hölgyeim és Uraim, kedves ünnepeltek,
tisztelt vendégek, nagyra becsült házigazdák!

Ünnepélyes alkalom, amikor jó szívvel köszönhetünk barátokat, még ünnepélyesebb, amikor tiszteleghetünk munkájuk előtt. Ilyen pillanat a mai, amikor kortársakat, s egyben élő hagyományokat is köszönhetünk volt vagy leendő, és sajnos, egyikőjük számára megérhetetlen, hatvanadik születésnapjuk alkalmából. Betűrendi sorrendben *Bosnyák István, Domonkos István, Fehér Kálmán, Gerold László, Mirnics Zsuzsa, Tolnai Ottó, Tóth Ferenc* és *Virág Gábor* eddigi munkája előtt tisztelgünk.

Bármennyire őszinte, mégis erőltetetten, ráadásul közhelyszerűen hangzik a *tisztelgés* szó a nevezettek esetében, hiszen, kettőjük kivételével, itt vannak közöttünk, ki gyakrabban, ki ritkábban, de találkozunk velük, kisebb-nagyobb rendszerességgel belebotlunk írásaikba. Igen, így, *belebotlunk*, mert *megkerülhetetlen* szerzők *megkerülhetetlen* szövegeiről van szó. Itt vannak közöttünk, tehát *kortársaink*. Megkerülhetetlenek, vagyis *élő hagyományok*. Nem feledkezhetünk meg arról ugyanis, hogy a ma hatvanévesek, és velük a néhány év szóródás mellett hasonló korúak, lényegében a Symposium-nemzedék törzsgárdája a nyolcvanéves vajdasági magyar irodalom története felének eszmei, szellemi és stíláriis alakítói és meghatározói. Az irodalom- és művelődéstörténet, a szóbeli anyanyelvi kultúra hozzánk közelebb eső periódusának minősítő tanú-

* Elhangzott a kishegyési Csépe-napokon 2000. szeptember 30-án

sítványai ezek a nevek. Egy nemzedék jelképévé magasztosult nevek, életművek sora, amelyről aligha lehet így, *együtt, érdemben*, a félreértelmezés lehetőségét is elkerülve, méltatva szólni, hiszen a ma ünnepeltek bármelyikének méltatása is meghaladná egy tudományos konferencia lehetőségét is, nemhogy így együtt.

Kortársak, mondtam, ebből feltételezhető, hogy közelebbi bemutatásukra nincs feltétlenül szükség. Élő hagyományok – mondtam szintén, s ez az állítás megkíván valamennyi bizonyítást. Ebből eredően igazán kétközben vagyok, hogyan is köszöntsem Bosnyák Istvánt, Domonkos Istvánt, Fehér Kálmánt, Gerold Lászlót, Mirnics Zsuzsát, Tolnai Ottót, Tóth Ferencet és Virág Gábort.

Amellett talán, hogy a Csépe Imre Emléknep idei rendezvénye részben előttük tiszteleg, néhány tény, néhány, az ünnepeltek életművéhez kapcsolódó adatot mégsem hagyhatunk említés nélkül.

*Bosnyák István*² az *Új Symposion* első szerkesztőjeként a harcos publicisztika és a kockázatvállaló írástudói etika térségeiről indult, majd kötetek sorával igazolta szenvedélyes antisztálinista alapállását; egyéb műveit is a politikai és a morális állásfoglalás szilárdsága határozza meg. Legalaposabb és legrészletesebb dokumentarista-elméletírója a *Symposion*-nemzedéknek és a mozgalmi, elkötelezett irodalomnak. Bosnyák egyebek közötti érdeme Sinkó Ervin és B. Szabó György irodalmi hagyatékának feldolgozása és megjelentetése, valamint a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság létrehozása, vezetése és Kiskönyvtárának gondozása. A vajdasági magyarság jelen helyzetének geneziséét, kóris-méjének leírását, sokoldalú árnyalt szemléltetését és az ábrázolt állapot európai összefüggéseit legalaposabban és legtöbb műfajon keresztül *Bosnyák István* fogalmazta meg a Kiskönyvtár különböző sorozatain belül. Munkája irány- és példaadó egyben, ám mindeddig egyedülálló.

Bosnyák István harcos etikája rímél a sinkói életmű erkölcsi alapkérdéseivel, a személyes cselekvés és az immobilitás, a „sorban levés” és a kívülállás dilemmájának problematizálásával. A kor és az egyén erkölcsi mércéje között feszülő problémahálózat koordináta-rendszere nála túl-nő a kisebbségi sorsban tevékeny utat választó értelmiségi predestinációs és létproblémái határán; az emberi tartás jelképszerű egyetemes-séget nyer, ami a huszadik század problémaütközési csomópontjaiban

fogalmazódik meg – általános érvénye hangsúlyozott értelmezést kíván a ma fájó időszerűségeinek közepette.

Bosnyák maga is örök disszidens, akinek káprázatos szisztematikusság és dokumentarista adottsága mindannyiunkat közelebb visz saját irodalmi és politikai múltunk, és ha úgy tetszik, jelenünk megismeréséhez. Tanári munkája is ilyen motiváltságú.

Méltatott kortársaival szemben viszonylag keveset írt *Domonkos István*³, pedig munkája rengeteget ígért úgy a líra, mint a próza és a publicisztika terén. A hetvenes évek legelején született *Kormányeltörésben* című poémája, a *Kuplé* című verse, *A kitömött madár* (1969) című regénye és a *Tessék engem megdicsérni* (1976) gyermekversei irodalmunk fontos mérföldkövei.

Meggyőződése, hogy „a költő antitézise a halálnak; élete a vers”, és ennek alapján végtelen bizalommal fordult a költészethez, bízott erejében, felszabadító hatásában. A költészet lehetőségeiben rejlő titkok és csodák felfedezésének ideje azonban nem hosszú szakasza költői pályájának. Talán túl gyorsan is jut el a vers istenítésétől a versből való kiábrándulásra keresztül a költészet megtagadásáig. A nemrég szonett-költő egyszerre a gesztusköltészetben és a depoetizált narratív versben talál otthonra. Költészetének – és egyben a jugoszláviai magyar költészetnek – antologikus darabjában, a *Kormányeltörésben* című poémájában azonban mindent összefoglalt, amit költő az ő nyelvén valóságunkról közölhetett.

Elbeszélő művészetének tartalmi elemei, az alkalmatlan cselekedet, az indokolatlan erőszak, a groteszk szenvedés, a céltalan élet, a nyomorult sors, a magány, a kilátástalanság és a kiszolgáltatottság természetes párhuzamai a költészeti kiábrándultság tükörképének, az imént említett poémának vagy az emlékezetes *Kuplénak*.

Különös, de nem példa nélküli, hogy az a költői életmű válik egy irodalom etalonjává, valutafémévé, amely csupán egy tucat esztendő (1963–1974) töltött tevékenyen ebben az irodalomban.

A poétikai hagyományok elvetéséből sarjad *Fehér Kálmán*⁴ jelennel perlekedő költészete is, ami a hatvanas és hetvenes években megjelent köteteit követően elnémult, majd 1981-beni újbóli megszólalását követően csak a század utolsó esztendejében hangzott fel megújultan. Fehér

Kálmán nem volt soha szabványos költői egyéniség, soha nem mozgósította a poétai hagyományt. Korosztályának tagjaival egyetemben mindig a jelennel perlekedett: hol a nyílt lázadás, hol a ténymegállapítás és a kérdés hangján szólalt meg. *Panaszait* nem öltöztette *cifra ruhába*, és nem folyamodott az *elhallgatások praktikájához* sem. A szó poétikájára épülő kibontó vers soha nem kerítette vonzáskörébe, tagadta, hogy a költemény a „szép szavak” művészete lenne. Közelebb állt a mondat poétikájára épülő bezáró vershez, amelynek központi meghatározója a tartalom, esetében az *itt és most kell élnünk* tényének időszerű politikai és erkölcsi kérdései, de nem az ettől az irányzattól megszokott szófukarsággal és a szintaxis szigorával. Tömör közléseiben a szavak túlmutatnak magukon, jelentéstartalmuk a versmondatban kilombosodik, de jelentős értelmezési nekifeszülést kívánnak meg az olvasótól.

A verset – beidegződéseink alapján – legerősebben a lírával azonosítjuk, vagy elvárjuk a versmondatok epikai töltetét. Fehér Kálmán verseiben ott találjuk az epikát a jelen léthelyzetét a történelem idézésén át faggató költeményeiben, a lírát a sajátos tájverseiben és családi, illetve személyes kapcsolatait idéző költeményeiben. De ez nem az a líra, nem az az epikai töltésű versbeszéd, amihez szemünk és fülünk szokott. Valami más. A kiábrándultság egyéni hangú megnyilatkozása. „Bánatos zokszók az ilyen verssorok inkább – írja legutóbbi verseiről Bori Imre – mint fájdalmas panaszok.”

Gerold László⁵ a drámairodalom honi mérték- és mérceszabója, színház- és drámatörténeti tanulmányai úttörők és példaadók, de őrhelyet alakított ki a Híd kritikai rovata élén is, ahonnan vigyázó szeméit irodalmunk egészére veti – és tanára a tanárok meg a tanítók nemzedékeinek.

Kötetei az első, szociográfiai munka, a *Rólunk is vallanak* mellett szinte kizárólag színház-történettel és az élő, mai színjátszás sarkalatos kérdéseivel foglalkoznak, és irodalomtörténeti érdeklődését is dokumentálják.

Gerold Lászlónak az irodalomtudomány terén folytatott munkáját kutatási területe a XIX. század magyar irodalmához, érdeklődési köre a színház elméleti és történeti kérdéseire kapcsolja, ám a huszadik század magyar irodalmával sem periferiális jelleggel foglalkozik. Műne-
meinek teljes skáláját átfogva szemléli a huszadik század magyar irodal-

mát, miközben sajátos szempontok alapján értelmezi újra az egyes műalkotásokat, vagy helyezi új megvilágításba a szerzők egy-egy pályaszakaszát. József Attila életműve például – és nem véletlenül – abból a szempontból érdeklí, hogy mennyiben támaszkodott rá a huszadik század magyar irodalmában pontos hivatkozási pontokat kereső első Symposion-nemzedék. Ennek felderítésében az irodalomtörténet és a filológia módszereit kiegészíti a (kortársként megélt) személyes tapasztalataival, valamint az összevető szövegvizsgálattal, ami által nemcsak a József Attila-hivatkozások vehetők számba, hanem kimutathatóvá válik a költő életművének a Symposion-nemzedék tagjaira tett, munkáikban jelentkező hatása is. Az irodalomról való gondolkodásának fókuszában Kosztolányi áll, aki biztos fogódzót jelent a huszadik század irodalmának vizsgálatakor. Annak különösen, aki az irodalomról szóló beszédében a tudományos módszerek mellett az interpretáció szubjektivitásáról se feledkezik meg, és a megértést helyezi a megmagyarázás szándéka elé.

*Mirnicz Zsuzsa*⁶ az irodalomnak egészen más tájairól érkezett, azonnal regénnyel kezdte, azzal is folytatta, s meg is maradt az elbeszélő próza vonzaskörében. Talán azért, mert a Magyar Szó, az Ifjúság, a Képes Ifjúság, majd a Dolgozók újságírójaként a közvetlen tapasztalatai mellé a közvetett, a közvetített valóságkép elemei is felsorakoztak, és ezáltal számára az élet „regényszerűsége” vált felismerhetővé. Mindenesetre gyors egymás után jelent meg két regénye, az *Égig érő fák* (1971), majd az *Ellopott csillagok* (1973).

Az újságírásban eltöltött évek rávetülnek esetében az életműre is. Hiszen munkatársa volt ifjúsági lapunknak, majd főszerkesztője a Jó Pajtásnak, s ezzel párhuzamban előbb a kamaszkor problémavilágával foglalkozó ifjúsági regények kerültek ki műhelyéből, 1973-ban az *Órásköz 12.*, 1988-ban a *Kapaszkodó*, majd pedig a legkisebbekről szóló és a legkisebbeknek szánt történeteit foglalta egybe az 1998-ban megjelent *Mesevirágban*.

*Tolnai Ottó*⁷ a poézis fenegyerekeként indult az 1963-as *Homorú versekkel*, de regénye, kisprózái, drámái és nem utolsósorban képzőművészeti témájú esszéi is merőben *elkülönböződtek* a poétikai és esztétikai hagyományoktól. Költészetében az antipoétikus magatartás mellett gyakran a szerepjátszás kerül előtérbe, telve iróniával és öniróniával,

játékkal, a meglévő világ birtokba vételének igényével. Tárgyakat, eseményeket, élményeket dúsít fel magában asszociációival, és ezekből építi versét meg kisprózáinak javát. Saját költőiségével szembeni magatartását is szemlélteti a válogatott verseit tartalmazó *Vidéki Orfeusz* (1983) kötetének címadása. Prózáírásának két szélsőségét dokumentálja az 1969-es *Rovarház* és az 1987-es *Prózák könyve*, legfigyelemreméltóbb képzőművészeti esszégyűjteménye pedig *A meztelen bohóc* (1992).

Ha már ezen a hatodik X-et bekerekítő, emlékező köszöntőben említés esett Kosztolányi Dezsőről, Tolnai Ottó művészetének kapcsán nem szabad elhallgatni a szabadkai íróelődök, Kosztolányi és Csáth monumentális jelenlétét, amire mindeddig a legmarkánsabb példa Tolnai *Árvacsáth* (1992) című kötete.

Tolnai művészetében talán az a legmegdöbbentőbb, hogy költőként nem talál ki semmit. Prózája nem fikció, lírája nem fantázias meditáció, hanem a valóság legkézzelfoghatóbb darabjai által indukált reflexiók és asszociációk belső forrása. A leírás által veszi birtokába a világot. Lát-szólag birtokolja is a teljességét, de lényegében, ha csak kedvenc színének, a kéknek a variációs, asszociatív vonzatainak végiggondolására szorítkozna, akkor is kevés lenne rá egy emberöltő. Kissé sarkítva, és ha a szónak nem lenne annyira markáns jelentésvonzata, azt is mondhatnánk, dokumentarista író, akinél a fikciót a líraiság helyettesíti. Tolnai viszonya a világ felé nem irodalmi, hanem a szélsőségesességig személyes. Magánvilága a tárgyak bűvöletében alakul, s művészetében nem törekszik valamiféle tanulásra a csomópont/metszéspontszerűen megjelenő, jelképpé emelt jelentőségű tárgyaival, „csupán” a művészi kifejezésre – az egyetlen lehetséges célra. Verseit és prózáját – miként egy interjúban⁸ közölte – egyfajta nem lejegyzett gondolkodás melléktermékeinek tekinti.

Tolnai Ottó sokkal többet vél tudni a világról, annak általa sokszor átfésült szeletéről, mint amennyit ez a világ tudhat önmagáról. Nem csak véli, tudja is, érzi is. Tovább gondolja, tovább éli a történeteket valós lezáródásuknál, kontúrtalanítja a valóságot; a befejezetlenség az ideálja – a végtelen, beszegésre váró függöny. Tolnai írásra ítélt ember, bírái a látás és a látomás. Számára minden téma: a tárgyak, az utcák, a különböző események helyszínei, egy árnyék vagy egy ecsetvonás, saját fiziológiájának bonyolultsága és a világegyetem egyszerűsége. Minden csak szöveg, amit a költő maga köré építhet. És ez a világ semmisségéből

teremtett építmény katedrálissá magasodott. A világban, amelyben a költőnek ritkán jut babér, ő aranyérmes poétaként lett hatvanéves.

Tóth Ferenc⁹ életét közlekedési baleset felezte meg, röviddel azt követően, hogy megjelent negyedik verseskötete, címében a Fehér Ferenc-i *Holtomiglan – holtodiglant* idéző, talán ugyancsak jelzést és jóslatot hordozó: *Csontomiglan – csontodiglan*.¹⁰ Költőként indult, mégis inkább néprajzkutatóként¹¹ vagy drámaíróként¹² ismerik. Verseskötetei¹³ mára mintha feledésbe merültek volna. Sejthette ezt a szerző, hiszen a kallódás és a közöny létélménye hallatszik ki a költeményekből, igaz, Tóth Ferenc élményversei egyenesen szembeszegültek a szabad versre esküvő kordivattal; a klasszikus metrum és a népies-nemzeti versforma kedvelőjeként a verset a festőiségben kiteljesülő, míves alkotásnak tartotta, amelyben általa a hagyományos formakincs szólalt meg. Volt, aki ezt önfeledt dallikázásnak vélte, ugyanis az intim költő szólalt meg ezekben a – nem divatos – versekben. A mélységesen *átéltő* költő, aki még Hiroshima pusztulásáért is felelősnek tartotta magát. Végül, miként nemzedéke minden alkotójának, neki is szembesülnie kellett a személy és a világ harmóniája megvalósíthatatlanságával, és ekkor intimitását a folklórba, a mítoszokba fordulás útján oldotta fel a továbbra is feszes formájú költeményeiben. Költészetének csúcseit éppen a halála évében megjelent kötetének antologikus darabjai alkotják.

Tóth Ferenc egyfelől azonosította magában az ember egyéni létét és költői mivoltát, másfelől pedig szinte kihívásszerűen vonzotta a halált, sőt, azt is megkockáztathatnám, hogy egyfajta önromboló ösztön is meg-megújult bensőjében. Leglíraibb verseinek egyikében¹⁴ mintha ennek a működésével szemben kérne oltalmat:

(tél)

*Elmegyek hozzá, szigorú apámhoz,
messzi arcának havazó egéig! –
Hadd nővök fel már; fiatal vetését
ővja haláltól!
(Apám)*

*Virág Gábor*¹⁵ író, nyelvész, magyar nyelv és irodalom szakos tanár, s a nemzedékéből Bosnyák István és Gerold László egyetemi tanárok mellett egyetemi előadó. Az ötvenes években jelentkezett verseivel a vajdasági lapokban, mégis a nyelvészeti, iskolatörténeti és kultúrtörténeti kutatómunkájával vált ismertté és elismertté. Csantavéren született, 1965-től, röviddel az újvidéki bölcsészkaron való diplomálását követően él Kishegyesen, és attól fogva egészen nyugdíjaztatásáig a tanügyben dolgozott, és gyűjtötte, írta értékes munkáit. 1994 októbere óta a szabadkai óvónőképző főiskolán tiszteletdíjas tanárként ad elő, 1996 őszétől a belgrádi filológiai karon is előadó. Tudományos munkával 1963, egyetemista kora óta foglalkozik, kutatási területe a névtudomány, a hely- és iskolatörténet és a néprajz is. Doktori disszertációját a budapesti ELTE-n védte meg *Csantavér keresztnevei* címen 1973-ban. Több névtudományi tanácskozás előadója. Tanulmányai számos publikációban jelentek meg. Hazai és magyarországi folyóiratok külmunkatársa, több könyv recenzense, számos kiadvány társszerzője. Önálló köteteiben Csantavér keresztneveivel, családneveivel, Topolya történeti családneveivel, a topolyai iskolák és középiskolák történetével, a kishegyesi római katolikus felekezeti iskola múltjával, Topolya mezőváros históriájával, Kishegyes történetének 225 évével foglalkozott. A gyűjteményes kötetek eddig legfrissebbike a magyar és szerb tudósok vonatkozó tanulmányait egybegyűjtő, *Negyvennyolc, Délvidék* című kiadvány. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharcnak a mai Vajdasághoz kötődő történéseinek tudományos feltárásának jeles szerzőgárdája között avatott kutatóként szerepel Virág Gábor.

Egy meghatározó nemzedék, a hatvanévesek eddigi munkája előtti, csapongó, emlékező tisztelgés végén engedjék meg, hogy a nemzedék jeles képviselőjének, Bosnyák Istvánnak a soraival zárjam köszöntöm:

„Persze nem lehet szemet hunyni a talán már túl sokat is emlegetett, paradoxálisan hátrányos fény fölött sem, hogy a hatvanas évek második felétől a mi újabb és újabb irodalmi korosztályaink »vitorláját« nem feszíti – »ellenszél« . . . Nyilván ezért is maradtak meg egymásba nőző korosztályoknak, s nem válhattak *nemzedékké*. Hisz a nemzedékké konstituálódás egyik alapfeltétele alighanem épp az, hogy irodalomszemléletben és esztétikában, világlátásban és irodalompolitikában, ízlésben és életérzésben legyen valami lázítóan ellenszenves »fak«, amit

nemzedéki közösséggé szerveződve meg lehet, meg *muszáj* ostromolni... Irodalmi csaták nélkül nincs táborra szerveződő irodalmi hadsereg sem.

S mennyi nyúgtól, fölösleges erőpazarlástól mentheti meg az új irodalmi korosztályokat a »csatanélküliség« állapotát!

S mennyi feszítőenergiától, belső töltéstől foszthatja meg ugyanezeket a korosztályokat a »szélnélküliség«, az irodalmi »szélcsend« szituációját!

Jó lehet ma fiatal írónak lenni.

Rossz lehet ma fiatal írónak lenni.”

Mit tehetnék ehhez hozzá?

Talán azt, hogy jó a most hatvanévesek nyomdokain haladni! Köszönöm nektek, és köszönöm önöknek, hogy meghallgattak!

JEGYZETEK

- ¹ Bosnyák István *Mű és magatartás* című kötetének alcíméből kölcsönözve
- ² Főbb művei közül kiemeljük: *Laskói esték* (1962); *Theatrum mundi a la Joszif Visszarionovics Sztálin* (1970); *Vázlatok egy portréhoz* (1975); *Ember a forradalomban, ember a soron kívül* (1977); *Szóakció I.* (1980); *Szóakció II.* (1982); *Mű és magatartás* (1987); „Lehetetlen” kapcsolatok „lehetetlen” időkben (1992); *Kis éji Ady-breviárium Anno Domini 1989* (1993); *Pörök, táborok, emberek I.* (1994); *Pörök, táborok, emberek II.* (1997); *Sinkóék* (1995); *Becskereki Szabó György* (1996); *Kis magyar balkáni krónika 1972–1997 I–II.* (1998). (A bibliográfiák minden szerző esetében tájékoztató jellegűek.)
- ³ *Rátka* (1963); *Valóban mi lesz velünk* (Tolnai Ottóval) (1968); *Kitömött madár* (1969); *Via Italia* (1970); *Athúzott versek* (1971), *Tessék engem megdicsérni* (1976); *Redőny* (1976); *Önarckép novellával* (1986).
- ⁴ *Akvárium* (1964); *Száz panasz* (1966); *Összjáték* (1970); *Fürjvadászat* (1971); *Szemkút* (2000).
- ⁵ *Rólunk is vallanak* (1970); *Színház és kritika* (1970); *Színházi életünk I.* (1976); *Színház a nézőtérrel* (1983); *Színházesszék* (1985); *Száz év színház* (1990); *Meglelt örökség* (1994); *Legendák és konfliktusok* (1997); *Drámakalauz* (1998).
- ⁶ *Égig érő fák* (1971); *Ellopott csillagok* (1973); *Órásköz 12.* (Ifjúsági regény), *Kapaszkodó* (1988), *Mesevirág* (1998).
- ⁷ *Homorú versek* (1963); *Sirálymellcsont* (1967); *Valóban mi lesz velünk* (Domonkos Istvánnal) (1968); *Agyonvert csipke* (1969); *Rovarház* (1969); *Ördögfej* (1970); *Legyek karfiol* (1973); *Vesek* (1975); *Világpor* (1980), *Elefántpuszi* (1982); *Vidéki Orfeusz* (1983); *Virág utca 3.* (1983); *Gyökérrágó* (1986); *Rokokokokó* (1986); *Prózák könyve* (1987); *Cápácskám, apu!* (1989); *Árvacsáth* (1992); *Wilhelm-dalok avagy a vidéki*

orfeusz (1992); *Versek könyve* (1992); *A meztelen bohóc* (1992); *Kékítógolyó* (1994); *Végel(ő)adás* (1996); *Rothadt márvány* (1997).

⁸ Hornyik Miklós: *Szabálytalan napló*. 121. o.

⁹ (Topolya, 1940. júl. 25.–1980. okt. 9.)

¹⁰ Ezt a kötetét 1980-ban posztumusz Híd-díjjal tüntették ki.

¹¹ Az ELTE Bölcsészettudományi Karának néprajz szakán szerzett magiszteri fokozatot.

¹² *Jób* című, bibliai témájú drámája Gobby Fehér Gyulával, Majtényi Mihállyal és Varga Zoltánnal közös kötetben jelent meg 1971-ben Újvidéken.

¹³ *Ősziől tavaszig* (1961), *Vörös madár* (1966), *Halál a síkban* (1970), *Csontomiglan – csontodiglan* (1980).

¹⁴ Apám. A Vörös madár című kötetben.

¹⁵ *Csantavér keresztnévei (1873–1970)*. MSZA 18., Bp., 1978; *Csantavér családnevei*. MSZA 70., Bp., 1985; *Topolya történeti családnevei*. MND. 112., Bp., 1992; *A topolyai középiskolák története*. Topolya, 1988; *Topolya mezőváros históriája*. Forum, Újvidék, 1992; *A topolyai iskolák története*. Forum, Újvidék, 1993; *Kishegyes 225 éves*. Klny. Üzenet, 1994; *Egy bácskai magyar népiskola krónikája (A kishegyesi római katolikus felekezeti iskola története (1770–1920))*. JMMT, Újvidék, 1999

HERCZEG FERENC ÉS A TÖRTÉNELMI REGÉNY

UTASI CSABA

„Az én szülőházam egy szép gótikus templom tövében állott. Azóta sem találtam harangokat, amelyek oly édesen énekeltek volna, mint a verseciek, de hegyet sem láttam, amely oly mély oroszlándüböggéssel visszhangoztatta volna az égzengést” – írja egy helyt gyerekkorára emlékezve Herczeg Ferenc, s ezt a képet másutt így egészíti ki: „A hold korongja fölbukkant a templom tornyai között, a csúcsíves bolthajtások, az áttört szeszélyes kőcirádák bűvös fényben fürödtek. Ha a templomot holdvilágban láttam, titokzatos, regényes vágy fogott el. Képzeletemben, második Quasimodóként bekalandoztam azt a csodálatos kőerdőt, oda-fönn, hol gót szörnyek tanyáznak, és karcsú kővirágok nyílnak a holdfényben.” Nem túlzok talán, ha úgy vélem, hogy Herczeg Ferencet részben épp a vele egykorú templom és harangjai indították el a pályán, életének egy olyan időszakában, amikor még maga sem sejtette, hogy író lesz, s viszonylag rövid idő alatt páratlan sikereket ér el.

Fölösleges lenne elősorolni irodalmi és közéleti szereplésének minden állomását. Néhány fontosabbra azonban mégis kitérnék. Miután egy halálos kimenetelű párbaj miatt 1889-ben négyhavi fogságra ítélik, a váci börtönben megírja *Fenn és lenn* című első regényét, amely nagy feltűnést kelt. Rákosi Jenő állandó tárcaíróként szerződött a *Budapesti Hírlaphoz*, s Jókai, Mikszáth mellett csakhamar a legnépszerűbb magyar elbeszélővé válik. 1891-ben a Petőfi Társaság tagjai közé választják, majd Jókai halála után a társaság elnöke, egészen 1920-ig. 1895-ben

* Elhangzott a verseci Herczeg Ferenc Emléknapon, 2000. szeptember 16-án

elindítja az *Új Idők* című hetilapot, amelyet ötven esztendőn át szerkeszt az ún. művelt úri középosztály osztatlan megelegedésére. 1896-ban szülővárosa országgyűlési képviselőnek választja, s ettől fogva évtizedeken át részt vesz a parlament munkájában. 1899-ben levelező, majd később rendes tagja a Magyar Tudományos Akadémiának. 1911-től 1918-ig Tisza István nemzeti politikájának híveként a *Magyar Figyelőt* szerkeszti, melynek célkitűzéseit ő maga így nevezi meg: a lapnak „az volt a körülmények által diktált programja, hogy támadó hadjáratot indítson a világpolgári gondolkodás, a történelmi materializmus, az amorális irodalom, a művészeti dekadencia és főleg az ellen a nyegle szellem ellen, amely túltáplált grófokat és zsidó milliomos csemetéket arra izgatott, hogy kacérkodjanak az általános felfordulás gondolatával”.¹ Ezt a mélyen konzervatív, a megújuló magyar irodalom ellen is hadjáratot hirdető eszmei magatartást Herczeg Ferenc a forradalmak után is megtartotta. A húszas években változatlanul úgy véli, hogy Tisza Istvánnak, az „óriás, szívós erő”-vel megáldott „legigazibb magyar”-nak „minden gondolata és érzése a fajmagyarságé volt”, szemben Károlyi Mihállyal, aki „degenerált hazardőr”, „démoni dilettáns”, s mint ilyen „egyszerűen kivégezte Magyarországot”.² Ez a magatartás csaknem predestinálta Herczeg Ferencet arra, hogy a harmincas évek elején a Magyar Revíziós Liga elnökévé legyen, egyszersmind pedig lehetővé tette, hogy írásának ünneplése csaknem kultikus méreteket öltjön. 1925-ben *Az élet kapuja* című történelmi regénye alapján Nobel-díjra javasolják, néhány esztendővel később pedig, *poeta laureatus*sá avatva őt, nagyjutalomban részesíti az Akadémia. Olvasóinak ezrei és a konzervatív irodalmárok ekkor már írófejedelmként emlegetik, ismételten nyomatékosítva, hogy írásművészete a „nemzeti eszme szolgálatában áll”, hiszen világnézetének „legfőbb pillére a nemzeti gondolat”.³

Herczeg Ferenc azonban korántsem ellenállás nélkül valósította meg káprázatos karrierjét. Hosszú élete során mindig akadt egy-egy olyan író, aki a maga módján mind magatartását, mind alkotásait helyre próbálta tenni. Századunk első éveiben az induló Ady leplezetlen szimpátiával figyelni az akkor már dicsőségben úszó Herczeget, „okos sváb”-nak, „ravasz ember”-nek, „elegáns és gögös ember”-nek, sőt „igaz íróember”-nek nevezi őt, utóbb azonban, az *Új versek* megjelenésének évében, szemlélete gyökeresen megváltozik. Most már nem csupán arra hívja föl a figyelmet, hogy Herczeg Ferencnek sohasem tették föl a *quo vadis?*

kérdését, hanem a Gyurkovics-regények anakronizmusára célozva ki mondja: „Tanult fejjel és modern érzékenységgel tessék például egy pillanatra befogadni ezt a csodálatos, millió célú és hangulatú kort, amelyben él a mai emberiség. Ezek után pedig tessék fölvilágosításért fordulni a Gyurkovics leányokhoz.”⁴ A legnagyobb csapást azonban Ady mégis Petőfi védelmében méri Herczeg Ferencre. Nem csodálja, szögezi le, hogy Jókai is csak akkor szeretett bele Petőfibe, amikor már nem volt az útjában, majd így folytatja: „Még kevésbé csodálom, hogy a Herczeg Ferenc-féle srófós eszű, kis képzeletű svábok csak szavalni tudnak róla, de rosszul. Hogy érthetnék a mai Hiadorok, hogy valakinek egyszerre nyolcvanezer súlyos és semmi, nagy és kicsi érzésből harsogjon ki a lelke.”⁵

A húszas években Szabó Dezső lép Ady nyomdokaiba. Fajvédő szélmalomharca pozíciójából pamfletek egész sorában ront neki Herczeg Ferencnek – szellemes, gyilkos iróniával. Megítélése szerint Herczeg Ferenc csak „tíz percentben író, kilencven percentben nagyon ügyes, nagyon intelligens, nagyon praktikus megcsináló”, aki kiváló szakácsként mindig tudta, hogy „mi kell a magyar *úri osztály* egészségének”. Nem véletlen hát, hogy „éppolyan gyári ügyességgel állította elő a felületes és hazug nacionalizmusú irodalomipart, mint Molnár a nemzetközit”. Amikor pedig Herczeg Ferenc a *Pesti Hírlap* hasábjain cikket tesz közzé Adyról, több ponton kínosan félremagyarázva a költő intencióit, Szabó Dezső hullagyalázást kiált. Fölháborodása oly erős, hogy bő tíz évvel később is visszatér a témához, megállapítva: „Ady Endrét, hosszú évekkel halála után egy Herczeg Ferenc nevű betűdrogista minősített rágalmakkal halottgyalázta, mikor a költő életében pisszenni sem mert ellene. Pedig itt igazán a gyalázkodót arra se arányosította a természet, hogy végignézze Ady saruinak beschmollpasztázását.”⁶

Az irodalmi mindennapok harcaitól, a gúnyolódás eszközeitől távol álló Babits Mihály más úton indul a Herczeg-jelenség megítélésében. Amikor a fentebb említett akadémiai nagyjutalmat Herczeg Ferencnek ítélik oda, mélyen megdöbben a döntés indoklása, amely jókora túlzással az olvasók százezreinek véleményére hivatkozik. „Micsoda korbacással vágna itt végig Gyulai Pál a saját Akadémiáján, ha föltámadna!” – kiált föl, nem tudva belenyugodni, hogy irodalmi kérdésekben már az Akadémia is az olvasók ezreinek ízléséhez igazodik. Babits azonban, amint háborgása csillapul, továbblép, és szemügyre veszi a Herczeg-mű-

vek meghatározó jegyeit is. Rámutat, hogy a „magyar *laureatus* nemegyszer műfajaiban, témáiban és stílusának felületen könnyűségében is kissé olcsó módon alkalmazkodott a tömegízléshez”, s ez föltehetően nem is történhetett másként, hiszen „lektúrszolgáltató, könnyűregényíró tehetőség”-gel állunk szemben.⁷

Herczeg Ferenc pályáját tehát egymást kizáró értékítéletek kísérték, a nagy dilemma azonban, hogy zseniális írófejedelemeiről vagy kis képzeletű betűdrogistáról van-e szó, végül is nem tisztázódhatott megnyugtató módon. Nem, mert a második világháború után az írók könyörtelenül háttérbe szorították, elvették tőle a lapját, kizárták az írószövetségből, s ami ennél is zavaróbb, az új hatalom évtizedeken át tiltotta műveinek közzétételét.⁸ A szocialista diktatúra a régi rendszer igazságtalanságait más jellegű, de nem kisebb igazságtalanságokkal tetézte, minnek következtében Herczeg Ferenc opusa a senki földjére jutott. Annál inkább, mert a hosszabb-rövidebb irodalomtörténeti áttekintések nem pótolhatták a részkérdések megvilágítását is vállaló kritikai szembenézést, amely egy-egy könyvének újrakiadását követhette volna. Manapság is érdemes hát elővenni műveit, hiszen a mai olvasatok, legalább részben, hozzájárulhatnak a fehér foltok eltüntetéséhez.

Választásom ezúttal két gyakran emlegetett, a kérdésfeltevés tekintetében egymással rokon történelmi regényére, a *Pogányokra* és *Az élet kapujára* esett. Mindkettőben a keletről érkezett magyarság nyugattal való találkozását, konfrontálódását állítja középpontba, minthogy azonban a két mű egymástól igencsak elütő történelmi helyzetben keletkezett, írói üzenetük is számottevő eltéréseket mutat.

Nem tudni pontosan, hogy Herczeg Ferenc a század elején miért is fordult a történelem felé. Föltehetőleg közrejátszott ebben a milleniumi ünnepek tovagyrúzó hangulata, illetve részben az is, hogy a kilencvenes évek végén Péterfy Jenő nagy nyomatókkal hangsúlyozta: kár volna, ha elbeszélő tehetségét Herczeg Ferenc kizárólag a mágnás- és dzsentrivilág körére szorítaná, hisz ekképpen pszichológiája lassanként egyoldalúvá válna, akár az „olyan festő tehetsége”, aki örökké csak „középkori alabárdost vet vásznára”.⁹ Akárhogy volt is, az 1902-ben megjelent és „Versec város hölgyeinek” ajánlott *Pogányokban* Herczeg Ferenc egészen a XI. századig, a Vata-féle pogány lázadás időpontjáig lép vissza témáért. Főszereplőül Alpárt, annak a Thonuzoba vezérnek fiát választja, akit István király feleséggestül, lovastul élve eltemettett,

magát Alpárt pedig papok kezére adta. A regény expozíciójában már Márton kanonokként pillantjuk meg, amint „alvó éjjel”, Hamletre asszociáltató módon, nyugtalanul le-föl járkál Csanád úr földvárának fokán. Gellért püspök akaratából érkezett a Maros mentére, hogy népét, a határőr besenyőket keresztény hitre térítse, de mióta újra hallja a pusztai szél zizegését, „bezárultak fölötte a mennyország kapui”.

Hősének kezdeti nyugtalanságától indulva Herczeg Ferenc jó érzékel teremt meg azoknak a helyzeteknek sorát, amelyek végül a kanonok Alpárra való visszaváltozását eredményezik. Egy-egy epizód, igaz, a színpadias, külsőleges hatásokra törekvő látványosság jegyeit mutatja (mint pl. Seruzádnak, a besenyő asszonynak és táborának, a kanonokra bízott három feladat teljesítésének vagy a harci jeleneteknek leírása), ez azonban még nem bontja meg a regény szerkezetét, hiszen Herczeg Ferenc előadásmódja kellőképp ellensúlyozza az üresjáratokat. Ezt az előadásmódot, más-más művek kapcsán, hasonlóképpen ítéli meg a kritika és irodalomtörténet-írás. Péterfy Jenő kiemeli, hogy Herczeg „írói természetében fekszik a kifejezés diszkréciója, világfias előkelő egyszerűsége”¹⁰, Ignótus stílusának „elegáns könnyedség”-ről, „hűs, éles és napvilágos előadásmódjára”-ról beszél¹¹, Kosztolányi „hűs és biztos írásművészeté”-t¹², Szerb Antal pedig fegyelmezettségét, szűkszavúságát, szándékos szenttelenségét dicséri.¹³ Mindezekben a kritikai észrevételekben, melyek csaknem közhelyei a Herczeg-irodalomnak, a *Pogányokat* illetően is sok az igazság. A regény a visszafogott, ám mégis könnyed nyelvi építkezés ismérveiről tanúskodik, olyannyira, hogy szóhasználatát, mondatszerkesztését száz év után sem találjuk mesterkéltnek vagy avultnak.

A stílusbeli szenttelenséghez azonban, sajnos, nem társul eszmei szenttelenség is. Herczeg Ferenc közvetlenül a pogány lázadásnak Alpár számára is tragikus leverése előtt és után olyan nemzetkarakterológiai képet rajzol meg, amely egyértelműen a Beöthy Zsolt-féle „volgai lovas” felé mutat vissza. Elsősorban nem azért természetesen, mert a szerzői kitérők, kommentárok egyikében-másikában a „volgaiság”-ról is szót ejt, hanem mert az ősi, pogány magyarság nacionalizmust gerjesztő mítoszát élteti tovább. Megtudjuk, hogy Alpárnak „csak le kellett vernie a lelkére rakott lakatot, hogy tüstént kiszabaduljanak belőle mindazok a szilaj és költői hajlamok, amelyek állandó tavaszi mámorban tartották a délibábos puszták fiait”; hogy pogány eleinknél „művésztette nemes-

dett a tömeges emberölés mestersége”; hogy a magyar, „ez az uralkodásra termett fajta testileg is, lelkileg is úgy különbözik minden más emberfiától, mint a magában járó nemes ragadozó a legelő csordától”. S ennek a költői álmokat ringató, a tömeges emberölést is művészetté nemesítő fajtának egyedei boldogan éltek, mert hittek az életben, és „sohasem kérdezték, mi lesz aztán”. Utóbb azonban, a kereszténység fölvétele után, a „fekete papok valami rettenetes mesterségre tanították meg a nemzetet: megtanították gondolkozni”, és a néhai boldogság odalett.

A „volgaiság” és a kereszténység szembeállítása terén Herczeg Ferenc mégsem megy el a végsőig. Célja ugyanis nem az, hogy kérdéssé tegye a kereszténység megtartó erejét, hanem hogy intenzív nosztalgiát ébresszen az olvasóban egy olyan mitikus, sohasem volt felsőbbrendű magyar valóság iránt, amelyet a kereszténység megtépázott ugyan, de amely az ösztönökben és zsigerekben változatlanul tovább él. Ha valamit, hát ezt a sugallatot semmiképpen sem fogadhatjuk el, hiszen napnál világosabb, hogy századunkban, melyet elhagyni készülünk, épp a nemzeti szupremáciát hirdető mítoszok taszították – és taszítják ma is – förtelenbe az emberek millióit.

A *Pogányok* vége felé, a lázadás letörése után, Herczeg Ferenc jóslatszerűen közli, hogy sohasem „lesz többet szabad a magyar, mert sorsát nem a tulajdon akaratával fogja intézni, hanem oltárok előtt térdepelve és a népek tanácsában fufangoskodva fogja kikönyörögni”. *Az élet kapuja* már egy ilyen szituációt örökít meg. Bakócz Tamás, a jobbagysorból fölemelkedett, dúsgazdag bíboros és konstantinápolyi pátriárka 1512 elején parádés kísérettel, arannyal, ezüsttel megrakodva Rómába vonul, hogy addigi méltóságai mellé a pápai tiarát is megszeresse. Végül azonban X. Leó ellenében elbukik, s 1513 őszén hazaindul, pápai bullával, amely törökellenes kereszties hadjárat megszervezésével bízza meg.

Bakócz Tamás történelemből ismert ellentmondásos alakja, a reneszánsz fénykorában élő Róma és a belviszályoktól legyengült korabeli Magyarország elegendő anyagot kínál egy lehetséges nagyregény megalkotásához, Herczeg Ferenc azonban más úton indul. Már a regény alig másfél oldalas, Róma utcáit leíró nyitó fejezetében sejteti, több mint ötven jelzőt sorakoztatva föl, hogy a külsőleges látványosságról itt sem fog lemondani. S a későbbiek során, amint a lineárisan kapcsolódó,

novellányi terjedelmű fejezeteken végighaladunk, kiderül, hogy csakugyan így van. Bakóczék bevonulását, a római előkelőségek körében megtartott vacsorákat, a klasszikus római irodalmat és műveltséget ünneplő szertartásos összejöveteleket nagy kedvvel és rutinnal eleveníti meg, a főszereplőket azonban háttérbe szorítja. Bakócz ellenlábásának, a barbárokat gyűlölő, betegeskedő II. Gyula pápának jellemét szűkszavú információkkal körvonalazza, anélkül hogy utóbb „működtetné” is alakját. Ugyanezt teszi az „erős, irgalmatlanul józan, ravasz” Bakóczzal is, aki a céljait tisztázó epizódok után visszavonul lakhelyére, egy olasz kardinálistól bérelt palotába, hogy a szimónia bűnét is vállalva nap-hosszat a pápaság megszerzésének módozatain töprengjen. A regény epikai szövete tehát elvékonyodik, helyenként az egykori krónikák krónikájának benyomását keltve, így nem véletlen, hogy az események előterébe csakhamar egy balul végződő szerelmi história kerül. A leegyszerűsödés azonban nem az írói fantázia fáradékonyaságából következik, mint vélhetnénk, hanem magából a regény koncepciójából, Herczeg Ferenc ugyanis 1919-ben, a regény írásakor a lehető legrövidebb úton azoknak az okoknak, körülményeknek megnevezéséig kívánt eljutni, amelyek megítélése szerint nemcsak Bakócz Tamás bukását, hanem az első világháborút követő nagy magyar összeomlást is magyarázzák.

Ahhoz azonban, hogy a mű általános érvényűnek vélt üzenetét megfogalmazza, előbb retusálnia kellett a történelmi Bakócz Tamás arcélét. Minthogy közelről ismeri az egyház akkor második emberének fölemelkedését, nem hallgatja el, hogy „egy életem át a féktelen önzésével maga is segítette a nemzetet az örvény felé vonszolni”, de ezt nyomban megtoldja azzal, hogy most viszont „élete árán is megmentette volna a bukástól”. Herczeg Ferenc tehát eszményítőn azt sugallja, hogy Bakócz Tamás megtisztultan, önös érdekeiről lemondva, kizárólag nemzetmentő célzattal érkezett Rómába. Ez a sugallat egyfelől kellő mentő körülmény a bíboros megvesztegetési kísérleteire, másfelől pedig a római utat az ország sorsát döntően meghatározó eseménnyé emeli. A tét óriási. Ha Bakóczot, az immár altruista hazafit pápává választják, kezébe kerülnek az „élet kapujá”-nak kulcsai, ha viszont alulmarad a konklávéban, óhatatlanul a magyarság temetése következik. Ennek a távlatnak a megnyitása után Herczeg Ferenc most már a bukott Bakócz szájába adhatja a végső tanulságot: „– Az ember mindent okosan kiszámít, előrelátással elvégez, de a siker nem ezen fordul, hanem a titokzatos

véletlenek láncolatán. Nevezhetnénk jó szerencsének vagy sorsnak, de legegyszerűbb lesz, ha gondviselésnek nevezed . . . Nos, Isten ezúttal nem volt velünk, és így minden ellenünk volt. (. . .) Szerencsés ember én csak addig voltam, amíg fiatalos önzéssel magam is pusztítottam az ország erejét. Amióta óvni és erősíteni akarom, azóta üldöz a balsors. Néha megrettenek, ha erre gondolok. Egy ismeretlen hatalom irtalmatlan következetességgel készíti elő Magyarország romlását.”

Bakócznak ez a vallomása pontosan arrafelé mutat, akár a *Pogányok* nemzeti mítosza. Nem kétséges ugyan, hogy a történelmi változásokat a „véletlen”, a „sors”, a „végzet” is befolyásolja, ismételten nem várt irányt szabva az eseményeknek, ha azonban abszolutizáljuk a létünkre árnyékot vető irracionális szerepét, akkor valójában egy az egyben felmentjük a felelősség terhe alól azokat, kik sorsunkat intézik.¹⁴

Mindez pedig azt példázza, nem csupán az érintett két regény tekintetében, hogy ha tehetségét egy író – akár a siker reményében, akár meggyőződésből – retrográd hatalmi eszmék piacára viszi, műveit eleve elzárja attól, amit maradandóságnak szoktunk nevezni.

JEGYZETEK

- ¹ Idézi Bodnár György *A hűvös modor: Herczeg Ferenc (1863–1954)* című tanulmányában. In: *A „mese” lélekvándorlása*. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1988, 98.
- ² Gróf Tisza István, *Tisza István az ember és Gróf Károlyi Mihály* című dolgozataiban. In: *Arcképek*. Bp., Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt., 1934
- ³ Kornis Gyula: *Herczeg Ferenc*. In: *Herczeg Ferenc félszázados tagságának alkalmával írták a Petőfi Társaság tagjai*. Bp., Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt., 1941, 89.
- ⁴ *Egy kis irodalom*. In: *Ady Endre publicisztikai írásai II*. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977, 425–426.
- ⁵ *Petőfi nem alkuszik*. In: *Ady Endre publicisztikai írásai III*. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977, 279.
- ⁶ Az idézetek a *Levél Tormay Szépszilnek, az Ady-kérdés?, A kettészakadt magyar irodalom és az Ede megevé ebédem* című pamfletből valók. In: *A magyar Káosz*. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1990
- ⁷ *Poeta laureatus Magyarországon. A Borostyán árnyékában és A Borostyán árnyékában. Folytatás* című írásaiban. In: *Könyvről könyvre*. Bp., Magyar Helikon, 1973
- ⁸ A Forum Könyvkiadó már 1970-ben fel próbálja oldani a magyarországi zárlatot, s a bécsi Rudolf Nowak GmbH-val, a siker reményében elég rosszul választva, kiadja a Gyurkovics-regényeket. Magyarországon azonban a zárlat tovább tart, s majd csak a nyolcvanas években publikálják Herczeg történelmi regényeit és emlékiratait. A több évtizedes csend megtörésében nagy szerepe volt Németh G. Béla *A lektűr magyar mestere* című tanulmányának (*Századutóról – századelőről*. Bp., Magvető Könyvkiadó,

1985), amelyben a történeti irodalomszociológia és a művelődéstörténet szempontjait is alkalmazva átfogó képet nyújt Herczeg Ferenc alkotói korszakairól, életművéről. Végül arra hívja föl a figyelmet, hogy időszerű volna Herczeg Ferenctől egy-két kötetet közrebocsátani, hiszen az „egyetemi hallgató végül is egy egész korszakon át folyton szembetalálja magát olvasottságával, irodalomközéleti ténykedésével, ideálállító szerepével. S forrás nélkül, művek nélkül, amúgy becsületszóra mégsem hihet akár legtudósabb tanárának sem. A művek argumentumait nélkülöző irodalomtanítástól jó volna végleg elbúcsúzni.”

⁹ *Szabolcs házassága*. In: Péterfy Jenő válogatott művei. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983, 723.

¹⁰ I. m. 720.

¹¹ Idézi Bodnár György *A „mese” lélekvándorlásában*. I. m. 98.

¹² *Herczeg Ferenc*. In: *Egy ég alatt*. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977, 64.

¹³ *Magyar irodalomtörténet*. Bp., Magvető Könyvkiadó, 1958, 464.

¹⁴ Rónay György már 1947-ben joggal állapítja meg, hogy a regény „egy bomló társadalom hanyatló rétegének magatartását vetíti vissza, nemzeti arányúakká növesztve, történelemszemléletté általánosítva és hősiességgé magasztosítva, a múltba” (*A regény és az élet*. Második kiadás. Bp., Magvető Kiadó, 1985, 247.). Nem véletlen, hogy évtizedekkel később hasonló következtetésre jut Németh G. Béla is, rámutatva, hogy a regény egy olyan ideológia illusztrációja, amelynek „legfőbb célja a háború folyamán minden vonatkozásban csődöt mondott társadalmi szerkezet fönmaradási jogának és szükségének igazolása azzal, hogy a csőd ódiúmat a birtokosságról és a hozzá hasonult úri középosztályról a történelem fátumára és Nyugat-Európa önzésére hárítja át” (i. m. 194.).

A REGIONALIZMUS KIHÍVÁSA (I.)^{*}

G Á L L E R N Ó

A napjainkban mind erőteljesebben fellépő regionalista mozgalmak, a szaporodó regionalizációs fejlemények új jelentésekkel gazdagítják az erdélyiség örökségét. Ez a hagyomány tehát ebben a vonatkozásban is időszerűsített értelmezésre tarthat számot.

Hol és milyen mértékben érintkezett/érintkeznek az „erdélyi gondolat” a különböző nagyságrendű tájegységi törekvésekkel? Mi a jövője az Erdély-tudatnak a „régiónk Európájában”? Ezek a kérdések nem légből kapottak. Nem valaminő öncélú szellemi játékosság szüleményei. Ellenkezőleg: objektív adottságokból, a valóságot tolmácsoló állásfoglalásokból, eszmecserekből következnek. Feszégetésüket sokfelé (nálunk is) fenntartások, gyanakvások kísérik. Számos tilalomfa veszi őket körül. A tabu-témák vesztegzára azonban már nem totális. Európai folyamatok, tájainkon bátornak számító értelmiségi kezdeményezések szorgalmazzák a globalizáció, a regionalizmus, a föderáció, a különféle autonómiák kapcsolatainak – itt és most érvényesíthető – megvilágítását. Az említett fogalmakkal s az általuk közvetített aspirációkkal egyre gyakrabban találkozunk a közírásban, a politikai diskurzusban. Ez a „konjunkktúra” számos fogalomzavarral, sztereotip fordulattal jár együtt. Éppen ezért az elméleti tisztázás, a pontosítás és új fogalmak bevezetése megkerülhetetlen feladatnak mutatkozik mindazok számára, akik az erdélyiség tradícióját – napjaink meghatározó társadalompolitikai és szellemi áramlatainak hatására – ébreszteni próbálják.

*

** Megjelent a kecskeméti Forrás 2000. szeptemberi számában*

A sürgető feladat teljesítését eszmetágító elemzések és viták segítik elő. Van mire hivatkozni, van kikre támaszkodni. Különösen örvendetes jelenség, hogy szűkebb pátriánkban színre lépett az a román értelmiségi csoport, amelynek tagjai – magyar szakemberekkel karöltve – erőfeszítéseiket éppen az említett problémakör tálalására összpontosítják. Elsősorban a marosvásárhelyi Pro Európa Liga kiadásában megjelenő *Altera* című folyóiratra gondolok. A színvonalas szemle több számát is (1998. 7., 8.; 1999. 9., 10., 11. sz.) a regionalizmus és a föderáció bemutatásának szentelte. Az újjászületett *Magyar Kisebbség* oldalain évek óta rendszeresen találkozhatunk a tájegységi s a kisebbségi mozgalmak összefüggéseinek a boncolgatásával. A *Korunk* immár hagyományossá vált súlypontos számokkal veszi ki részét a téma tudatosításából. A 2000. 1-es száma például az autonómia formáival foglalkozik. A *Hét* szerkesztői és munkatársai figyelmének az előterében a régiók kérdése markánsan jelen van. A kutató-értelmező munkát serkenti a magyarországi, szlovákiai és vajdasági szerzőkkel, folyóiratokkal (Regio, Pro Minoritate) kiépített együttműködés. A külvilág felé való nyitottság pedig a nemzetközi szakirodalom eredményeivel való lépéstartást biztosítja.

A gyarapodó, s az egyre mélyebbre hatoló bűvárkodások, közlemények száma a kérdéseggyüttes növekvő fontosságát, fokozódó aktualitását fejezi ki. A „divat” mögött kemény tények, szignifikáns alakulások húzódnak meg.

Itt van mindjárt a globalitás és regionalitás egyidejűségének, kölcsönhatásának a komplexuma. Napjainkban egyik sem vizsgálható a másik nélkül. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy például az európai integrációt egyszerre regionális és globális folyamatok munkálják. Ebben a megközelítésben földrészünk maga is régió a glóbuszon, s ugyanakkor kisebb-nagyobb entitások összessége. Európát változatlanul körülhatárolt nemzetállamok alkotják, ám az integráció menetében a limesek jelentősége csökken. A nagyobbodó egészen belül a részszuverenitások szerepe szüntelenül zsugorodik.

*

Kétségtelen, hogy a főként kontinensünk nyugati részében kibontakozott tájegységi szervezkedések – eredményeikkel együtt – hatékonyan ösztökélik a közép-kelet-európai regionális kezdeményezéseket. A tör-

ténelmileg évszázadokra visszanyúló földrajzi, társadalmi és kulturális képződmények önérvényesítő megmozdulásaiban gyakran heveny etnopolitikai mozgósítottságok feszülnek. 1960 és 1980 között e mozgalmak (baszk, katalán, breton, korzikai, skót, walesi stb.) virulenciája nőtt. Azok, akik támogatták, illetve képviselték őket, elsősorban az el nem ismeretség állapotából akartak kitörni. Akcióik – ezzel együtt – a hatalmon lévő többség beolvasztó politikája ellen irányultak. Nemegyszer az etnokulturális célokért való erőfeszítéseket szociális sérelmek, követelések is fűtötték. E kettős indíték következtében gyakran éles konfliktusok robbantak ki.

Az érdekellentétek mélyén – mint jeleztem – legtöbbször nyelvi aspirációkra bukkanhatunk. Bennük az önazonosság kinyilvánítása és védelme jelentkezett. A regionalista küzdelmek sikereihez ama körülmény is hozzájárult, hogy rendszerint más társadalmi megmozdulásokkal (ökológiai, feminista, diákakciók stb.) való szövetségben teljesedtek ki. És végül ne tévesszük szem elől, hogy a régiókhoz kötött identitás választása, vállalása, az ilyen jellegű egyértelmű önmeghatározás az otthonra találás, az oltalmazottság élményét nyújtja az elidegenedés mai globális világában.¹

A maastrichti egyezmény (1992) új szakaszt nyitott a nyugat-európai régiók fejlődésében. Új dimenziókkal gazdagította az európai szövetekezés és a regionális (etnikai) emancipáció ügyét. Az egyezmény megfogalmazói kifejezésre juttatták azt a felismerést is, hogy a különféle (regionális) művelődések nagy értéket képviselnek nemcsak hordozóik, hanem egész Európa szempontjából. Noha a regionalizáció folyamatában még sok a bizonytalanság, noha nagyok az eltérések, az integrációt egyelőre a nemzetállamok képviselik. A Régiók Bizottságának felállítással Maastricht erőteljesen sarkallta szubszidiaritás elvének gyakorlati alkalmazását is. Hatványozottan érvényt szerzett tehát annak az igyekezetnek, hogy a döntéseket minél közelebb vigyék az emberekhez. Lépést tett abba az irányba, hogy a régióknak is beleszólása legyen az őket érintő összeurópai opciók kidolgozásába. A maastrichti egyezmény az intézményesített partneri viszonyok meghonosításával sokat tett mind kontinentális és nemzeti, mind tájegységi szinten.

A regionalizmus, illetve a regionalizáció (a kettő ugyanis nem azonos, de egymással összefüggő; míg az előbbi alulról kibontakozó kezdeményezés, az utóbbi felülről kiinduló, adminisztratív jellegű lépés) nem pusztán nyugati modellek vonzásában történik. Vannak honi előzményei is. Kritikai számbavételüket nélkülözhetetlennek kell minősítenünk. Ez a múltidézés a régi illúziókból s a régi mulasztásokból adódó tanulságok levonását és a mai próbálkozások legitimálását szolgálhatja.

Ha a régió a központi hatalmakról némiképp levált, bizonyos hatáskörrel rendelkező nyelvi, széles értelemben vett kulturális, gazdasági, természeti sajátosságokat egy adott területen rögzítő konstellációt értünk (P. Glebel), amely valaminő identitástudatot is kialakított magának, akkor erdélyi viszonylatban változatos múltbeli elgondolásokkal, kísérletekkel találkozhatunk. Jellemző továbbá, hogy – eltérő történelmi pillanatokban, szakaszokban – a kezdeményezések hol magyar, hol román oldalon (szász részről kevésbé) jelentkeztek. Közös regionális azonosságtudatot kifejező elképzelések azonban ritkán fordultak elő. Az erdélyi regionális entitás – különböző autonómiákhoz és föderációs tervekhez kötött – jövőképe többnyire válságtermék volt.

Visszapillantó leltárunk természetesen nem lehet teljes. A felidézett előzmények inkább csak példaértékűek. Az 1848-as unió és az 1867-es kiegyezés alapján Magyarországgal újraegyesített Erdélyben továbbélt, és – különböző decentralizációs javaslatok közvetítésével – politikai motivációként is hatott a történelmi tartomány öngazgatásának a tradíciója. A különállás követelménye azonban ebben az időben elsősorban a román nemzeti mozgalom számára vált irányadóvá. Az akkoriban kialakuló – modern értelemben vett – román politikai pártok megnyilatkozásaiban (például a Pronunciamentul de la Blaj elnevezésű dokumentumban, 1868) tiltakozik Erdélynek Magyarországgal való egyesítése ellen. A román elit számos tagja változatlanul a „bécsi utat” vélte járhatónak, s a császári udvar támogatásával remélte céljait elérni. Az egységes nemzeti párt 1881-ben megtartott szebeni kongresszusán elfogadott program – többek között – Erdély autonómiájának visszaszerzését szorgalmazta. Főként ettől várta a románságot sújtó „sérelemi többletek” (Jászi Oszkár) kiküszöbölését. A Habsburg-házhoz fűződő – illuzórikusnak bizonyult – várakozások sajátos megnyilvánulása volt a Ferenc Ferdinánd köréhez közelálló Aurel C. Popovicinak a *Die*

Vereinigten Staaten von Grossössterreich című könyvében (1906) kifejtett terve, amely Ausztria föderalizálását javasolta.

Az első világháború vége, az Osztrák–Magyar Monarchia szétesésének traumatizáló folyamata az erdélyi magyarság haladó értelmiségi csoportjait is fogékonyabbá tette minden olyan felfogás iránt, amely – az autonómia valaminő formája révén – nemcsak magyar szempontból ígért kedvezőbb alternatívát, hanem a nemzetiségekkel való kiegyezés/megbékélés távlatát is kibontotta. Ilyen koncepciót kívánt Jászi Oszkárnak egy „Keleti Svájcot”, Erdély kantonális átszervezését előirányzó tervezete is.²

A szép plánumból – mint tudjuk – nem lett semmi. Maniúék már az aradi tárgyalásokon a magyar delegáció értésére adták, hogy számukra csak egyetlen megoldás létezik: a román királysággal való egyesülés. Igaz, a gyulafehérvári egyesülési határozatok kimondják, hogy mind-egyik „népnek joga van a maga neveléséhez és kormányzásához, saját anyanyelvére, saját közigazgatással, saját kebeléből választott egyének által”. Igaz az is, hogy a párizsi szerződések 14. szakaszának rendelkezése szerint: „Románia hozzájárul ahhoz, hogy az erdélyi székely és szász közületeknek a román állam ellenőrzése mellett, vallási és tanügyi kérdésekben helyi önkormányzatot engedélyezzen.” Mindez azonban írott malaszt maradt. (A székely kulturális önkormányzat a 30-as évek elején is még távoli kisebbségpolitikai célnak számított.)

Trianon után közvetlenül dilettáns tervek születtek (Székely Köztársaság, Kalotaszegi Respublika, Bánsági Köztársaság), amelyeknek szerzői kapaszkodókat szerettek volna találni a megbolydult világban. Egészen más súlycsoportba tartoznak a Kiáltó Szó társszerzőinek, Paál Árpádnak és Zágoni Istvánnak a pragmatikus javaslatai. Kós Károly „nemzeti autonómiát” igénylő koncepcióját a gyakorlatiasság jegyében alkalmazva, Paál és Zágoni a magyar kultúra és nemzeti szervezkedés szabadságát – a területi öngazgatás s a nemzeti kataszter révén – szerette volna biztosítani.

Ezekben az években még a román nemzeti párt korifeusai is meg akartak valamit őrizni a régi Erdélyből. Eleinte védekezni próbáltak a Brătianu-féle liberális párt balkáni stílusú gyarmatosításával szemben. Iuliu Maniu és Alexandru Vaida Voievod kiadta a jelszót: „Erdély az erdélyieknek.” Ellenállásuk azonban tiszavirág-életűnek bizonyult. A szebeni Kormányzó Tanács megszűnésével a regáti hatalomközponto-

sítás már nem ismert semmilyen önkorlátozást. Ráadásul ez a tendencia az 1923-as alkotmányban maradéktalan szentesítésre talál. Ilyen körülmények között Jászi Oszkár újabb erőfeszítései, hogy az utódállamokkal valamilyen dunai kulturális együttműködést hozzon létre, kudarcra voltak ítélve. Ugyanígy fiasco várt Gyárfás Elemérnek Maniuhoz intézett memorandumába (1919) foglalt „kibontakozási tervéhez”. Gyárfás az „erdélyi három nemzet unióját” kezdeményezte.³ Mostoha sorsa volt Müller Hermann szász jogász és publicista Erdély autonómiáját szorgalmazó elaborátumának is.⁴ Végül papíron maradt Romul Boilă román alkotmányjogász tanulmánya is (1931)⁵, amely a román államgépezet széles körű decentralizációjában jelöli meg a válságból kivezető utat.

*

Az erdélyiség politikai kudarcait némiképp kompenzálta – főként magyar vonatkozásban – az a sikertörténet, amelyet az irodalom területén mutathat fel. Az irodalmi-művészeti teljesítmények (minden vitatható vetületükkel együtt) az itteni regionalizmus termékenyítő jellegét bizonyították. Persze, a transzszilván irodalmi virágzás nem volt azonosítható a három erdélyi nép és művelődés – kölcsönhatásokat közvetítő – szövetkezésével. Az ilyen értelemben vett erdélyi regionális irodalom nem született meg. A helikoni irodalom viszont, amely őrizte, továbbélte a történelmi tartomány sajátos tradícióit, s ugyanakkor beilleszkedett az európai regionális irodalmak korabeli fellendülésébe, színrelépésének első pillanatától kezdve szembefordult a faji, a helyi „rögvalóságokból” eredeztetett mítoszokkal. Nem az elszigetelődés, a bezárkózás, hanem a nyitottság, az európai értékek iránti nagyfokú fogékonyság jellemezte. Ezt az orientációt méltatta és támogatta Babits Mihály is, aki *Európaiság és regionalizmus*⁶ című írásában a hagyományos európai kultúrértékek követésében jelölte meg a kisebbségi irodalmak útját. Babits azt várta, azt sürgette a kis irodalmaktól, hogy olyasmit fejessen ki, amire a nagyobbak alkalmatlanok vagy képtelenek. Ez a teljesítmény legitimálná létüket. Jövőjüket is szavatolná.

A regionalizmus jegyében startoló és kifejlődő erdélyi magyar irodalom történéseit, a transzszilvanizmus régi/új bírálóit behatóan foglalkoztatja az egyetemes magyar művelődés, az összmagyar irodalom és a kisebbségi kultúrák-irodalmak viszonya. E kapcsolat minősítésének nemzetontológiai, a kisebbségi létet lényegileg érintő jelentése van.

Jellemző ebből a szempontból, hogy a toleranciát és bizonyos szabad-
elvűséget átörökítő hagyományra építő, ám egy történelmi katakliz-
ma következtében „önállósodó” erdélyi irodalmat rögtön az elején
szakadárság miatt ítélték el. Ravasz László 1928-ban az „irodalmi skiz-
ma” bűnében marasztalta el a transzszilvanista írókat. Az Erdélyből
áttelepült református püspök vádja heves polémiát váltott ki. Ennek
során a helikonista írók krémje egyöntetűen hitet tett amellett, hogy az
erdélyi irodalom a magyar nemzeti literatúra szerves, elidegeníthetetlen
részét alkotja. Krédójukban ama meggyőződésüknek is hangot adtak,
hogy a kisebbségi élet nyomása alatt létrehozott értékek az összmagyar-
ság életét és mentalitását gyarapíthatják.

Ennek a „visszacsatolásnak” van azonban egy másik „olvasata”, egy
másik vetülete is. Láng Gusztáv – aki sok szkepszissel viszonyul a
transzszilvanizmushoz és értékrendjéhez – arra figyelmeztet, hogy „az
erdélyi magyar író minél kevésbé képes azonosulni azzal az államrend-
del, amelyben polgárként él, annál inkább kötődik – nemcsak nyelvében,
írói-költői technikájában, hanem egész világképében – a nemzeti ha-
gyományokhoz, mert a nemzetiségi elnyomás, a kisebbségre nehezedő
diszkrimináció ellen csak így tud tiltakozni. (. . .) minél nagyobb disz-
kriminatív nyomás nehezedik egy kisebbségre, annál erőteljesebben érzi
a többségi nemzethez képest más voltát, annál tudatosabban keresi
ennek a másfajta identitásnak a kinyilvánítási lehetőségét. Azaz *nem-
zettudata* az »anyanemzettel« kapcsolja össze elsősorban.”⁷

A *Kivándorló irodalom* szerzőjének a radikalizmusában sok igazság
rejlik. Kérdés viszont, mennyire elviselhető tartósan a tételéből követ-
kező szkizofrenikus létállapot és tudat? Hová vezethetnek ezek egy
lappangó vagy nyílt etnikumközi konfliktusokkal megterhelt közegben?

Régióink népesedési és geopolitikai valóságához közelebb állónak
érzem Pomogáts Bélának az erdélyi magyar kultúra hármas kötődésről
szóló nézetét. Pomogáts, aki könyvet írt a transzszilvanizmusról, és több
írásában foglalkozott a nemzeti és a regionális irodalmak viszonyával,
úgy látja, hogy minden kisebbséget többféle kötődés határoz meg. Alap-
vető természetesen az anyanemzethez való viszony, hisz ahhoz tartozik,
de nem kevésbé fontosak a léte kereteit jelentő országhoz, annak
többségi nemzetéhez, s az ott élő más népekhez való kapcsolatai. Végül
– hívja fel a figyelmet Pomogáts – nem szabad megfeledkeznünk *e
népcsoportnak önmagához, történelméhez, kialakult hagyományaihoz,*

*egyszóval saját identitásához való ragaszkodásáról. Az önazonosság megőrzéséhez, s a jövő fejlődéséhez mindhárom vonatkozási rendszerre szükség van. „Jó példáját adja – írja Pomogáts – e hármas rendszerben érvényesülő meghatározottságnak az erdélyi (romániai) magyar kultúra, amely természetesen nem tudja kivonni magát a romániai társadalomban érvényesülő folyamatok hatása alól, híven őrzi a magyar nemzeti kultúra egységének tudatát, ugyanakkor erős elkötelezettséggel és tudatossággal kötődik az erdélyi magyarság hagyományaihoz és szellemi értékeihez.”*⁸

Szervesen kiegészíti ezt a koncepciót Pomogátsnak a „magyar irodalom policentrikus modelljét” kifejítő elmélete. Szerzőnk úgy látja, hogy ez a szellemi képződmény eltér az ismert többközpontú kultúráktól (francia, kanadai-francia, angol, kanadai-angol stb.). A magyar irodalom központúsága abból származik, hogy az utódállamokban jelentős magyar kisebbségek élnek, szerte a világban pedig számottevő emigrációs csoportok alakultak ki. Ezek – önmagukat is oltalmazva – megteremtették a maguk literatúráját.

Ilyenformán a különböző művelődési-irodalmi regionalizmusok a maguk változatosságában egyszerre fejezik ki a kisebb-nagyobb magyar diaszpórákat s az egységes nemzeti művelődés életterejét.

*

Kuncz Aladár, aki – túlzás nélkül – meg is személyesítette a magyar kultúra egységét, s az erdélyi regionális irodalom európai elkötelezettségét, *Erdélyben egy virtuális Közép-Európát látott*. Szemléletére utalva, az erdélyiség mai, regionalista fogantatású ébresztése a közép-európai problematika körüli eszmecsereék felelevenítését is kívánja.

A nyolcvanas évek közepén, amikor Milan Kundera megjelentette nagy visszhangot kiváltó esszéjét⁹, a régiót sújtó szerencsétlenség lényegét abban jelölte meg, hogy országai eltűntek Nyugat térképeiről. A jeles cseh író Európa e részének a szovjet birodalomba való beolvasztása, *identitásának elrablása* ellen tilakozott. Protestáló hangjába a szemrehányás, a felelősségre vonás akcentusai keveredtek, hiszen úgy látta, hogy a tragédiát kiváltó ok nem csupán Oroszországban keresendő. Kundera Európát is elmarasztalta, mert a valamikor szervesen kultúrkörébe tartozó népeket és államaikat sorsukra hagyta.

Milan Kundera írása nem hajdanvolt – nyugati fogantatású – művelődések nekrológja kívánt lenni. Ő nem valaminő megrendítő rekviemet

akart nyilvánosságra hozni, hanem – szándékai szerint – szellemi-erkölcsi emancipációra, a régióazonosság visszahódítására buzdított. Mondhatni, szellemi szabadságharca ösztönzött, s ez az inkább rejtett, mint explicit módon megfogalmazott felhívás főként térségünk másként gondolkodó értelmiségiei között talált kedvező fogadtatásra. Persze, a polémia sem maradt, nem is maradhatott el. A Kunderával vitába szállók azonban nem csupán a nézeteit többé-kevésbé határozottan elutasítók köréből kerültek ki. Szenvedélyes pró és kontra érveket váltottak ki azok a kérdések, amelyek a régió határait, jellegére és jövőjére vonatkoztak.

Mit jelentett, mit jelenthetett akkor a közép-európai gondolat? Hívei nosztalgákat követtek, avagy utópiákat kergettek? Történelmileg kialakult társadalomgazdasági és politikai struktúrákat fejez ki ez a fogalom, vagy pusztán irodalmi-művészi, építészeti stílust, ízlést-e, egy végérvényesen letűnt kor bizonyos rétegeinek életérzését idézi-e fel?

Noha e kérdések napjainkig sem találtak egyértelmű válaszokra, maga, az őket kiváltó helyzet már nem létezik. A szovjet birodalom összeomlott, a közép-keleti országok elindultak a demokratikus átalakulás, a jogállam építése útján. Az európai integráció részeivé szeretnének válni. A tragédia, sőt, a tragédiák mégsem tűntek el. Sok – a Kundera-féle esszé táplálta – várakozás ugyanis illúziónak bizonyult, s a kiábrándulás, a csalódás ezen a téren is lehangolóan, demoralizálóan érvényesül.

Temessük-e el végérvényesen Közép-Európa eszméjét? Soroljuk-e be a többi levitézlett utópia közé, vagy – az eddigi kudarcok ellenére – mint jövősi alternatívához, továbbra is ragaszkodjunk hozzá? Talán bizonyos vonatkozásban revízióra, korszerűsítésre szorul?

A régi – többnyire válasz nélkül maradt – kérdésekhez tehát újabbak kerültek, s a most bekövetkezett tragédiák szintén megoldást követelnek. A jövő felé mutató katarziszokat igényelnek.

*

Bármennyire is sürgetőek ezek a feladatok, a kiütkeresésben vissza kell térnünk Kundera és társai koncepciójához. Vissza kell kanyarodnunk az egyébként tovább gyűrűző vitákhoz.

A The New York Review of Books szerzőjének víziójában földrésünk nyugati és keleti része között található ama középső térség, amely

kulturálisan a Nyugathoz tartozott, ám politikai szempontból a Kelet bekebelezte. E felosztást megalapozó ismérvek között a közművelődést megkülönböztetett fontosságú hely illette meg. Közép-Európa – Kundera szerint – mindenekelőtt a kultúra s a sors közösségében rejlik, s amikor a szovjet totalitarizmus elleni magyar, lengyel és csehszlovák felkeléseket méltatta, a bennük munkáló közösségi, kulturális emlékezés hatékonyságát emelte ki. Közép-Európát a hozzá képest teljesen más, tőle idegen orosz civilizációtól óriási távolság választja el. Míg az előbbit a legkisebb területen elérhető legnagyobb változatosság jellemzi, az utóbbi a legkiterjedtebb helyen megvalósítható legkisebb eltérésre, valójában a minél következetesebb uniformizálásra törekszik. Közép-Európát állandóan változó határok között, közös sorsban osztozó nemzetek lakják, amelyek ugyanakkor a túlélésért küzdenek, s eközben egymással is szüntelenül konfliktusokba keverednek. Hányatott, nemegyszer tragikus történelmi múltjuk, az elmaradottság okozta hátrányok ellenére, ezek a népek – főként a múlt századfordulón – virágzó kultúrákat hoztak létre, s ezeket – minden súrlódás, minden ütközés ellenére – számos azonos emlék, probléma és hagyomány táplálta. A gótika és a barokk limesei egybeesnek a Közép-Európa határaival, ám kereteik között a legmodernebb eszmei-művészi újítások is honosokká váltak. A Nyugat – állapította meg Kundera – leírta e köztes országokat, ám a Keletnek átengedett zóna sorsában – cseppben a tenger – egész Európa sorsa sejlik fel.

E fejtegetések mai felidézése érthetővé teszi számunkra, miért bizonyult – mint már jeleztük – a térség értelmisége befogadásukra oly fogékonynak. Milan Kundera, Václav Havel, Adam Michnik, Konrád György és mások Közép-Európája jellegzetesen értelmiségi aspirációkat tolmácsolt. A gondolat s a kritika szabadságának, az egyéni-közösségi autonómiáknak a vágya, a nemzeti hagyományokhoz és az önazonosságához való ragaszkodás, a hatalom állította tabuk, a különböző cenzúrák eltávolításának a motivációja feszült bennük. Ezért ítélnéljük találonak Konrád György felfogását, aki Közép-Európa újrafelfedezését kiváltképp értelmiségi gondolatként és akcióként értékelte. Ebben az uralkodó ideológiával szembeszegülő kulturális vállalkozásban olyan kihívásra ismert, amely – szűk érdekeken, napi politikai ambíciókon felülemelkedve – hivatalos tételeket, szentesített sémákat tett kérdéssé. Képviselőit döntően erkölcsi motivációk, például az igazságban

való élés vágya (Havel) hajtotta. Sajátos felelősségtudat ösztökelte őket. Tetteikben és érveikben a civil társadalom önszervező szárnypróbálgatásai nyertek eszmei kifejezést. Kezdeményezéseik az emberjogi szervezkedésekhez kapcsolódtak, de csak ritkán szövetkeztek azokkal, akik a rendszert belülről igyekeztek megreformálni.

*

Létezik-e Közép-Európa? – tette fel a kérdést Timothy Garton Ash.¹⁰ Kérdése némi bizonytalanságról árulkodik, de aggályait mások is osztották. A vita résztvevőinek egy része – Közép-Európáról szólva – a valóságként való tételezés s a képzelet világába történő kivetítés között ingadozott. Maga a kérdező Ash is kénytelen volt beismerni, hogy a feltámasztandó régió egyelőre csak eszmeként létezik. Mások mindekelőtt mint az önmagára találás, illetve a jövő felé mutató tájékozódás motívumát mutatták be. Természetesen, ebben a vonatkozásban is találkozhattunk a szintézist keresőkkel, akik szerint Közép-Európában egyidejűleg kell valóságot és ideológiai építkezést látnunk.

Nem kisebb bizonytalanságba ütköztünk ama kísérletek esetében, amelyek a – létező vagy imaginárius – tömb helyét és környezetét szerették volna körvonalazni. Szinte egyöntetű az a megállapítás, hogy Közép-Európa *átmeneti és viszonylagos jellegű*. Határait mindig is nehezen lehetett rögzíteni; gyakran változtak. Ezeket a határokat történelmi drámák, nagyhatalmi vetélkedések, erősödő vagy gyengülő kulturális befolyások és önmeghatározó velleitások rajzolták meg, illetve ugyanezek a tendenciák játszottak szerepet abban, hogy a századok során nemegyszer módosultak. (Talán most nyílt alkalom arra, hogy a térség helyét és sorsát ne kizárólag külső erőközpontok, hanem belső tényezők, aspirációk is meghatározzák. Nem csupán a belső és külső határok cserélődtek az idő sodrában, hanem – legalábbis úgy tűnik – az egész régió Nyugat és Kelet között mozog. Ady Endre, aki Párizs szerelmese és hazája sajátos jellegének, értékeinek védelmezője volt, Magyarországot „kompországoknak” minősítette, amely két part, Kelet és Nyugat között ingázik, de inkább Kelet felé tart. Nos, a költői hasonlattal élve, Közép-Európát „komprégióként” is jellemezhetnénk, mert – a két pólus szívó-taszító hatására – hol az egyikhez közeledett, hol a másiktól távolodott.)

A régió határainak és belső összetevőinek egyértelműbb megállapítását az a körülmény is bonyolítja, hogy – amint arra számos szerző rámutat – Közép-Európában a többszörös és egymással bonyolult kapcsolatban, kölcsönhatásban lévő sokszínűség elemei uralkodnak. Etnikumok, nemzetek, vallások, nyelvek és művelődések érintkeznek/ütköznek itt egymással, s a központtól távolító, valamint a központhoz közelítő erők változó súlya és szerepe szintén az illékony heterogenitás fokozásához járult hozzá.

A „halmozott és egybefonódott pluralitások” (Hanák Péter) okozta nehézségek, a régiót jellemző elemzésekben oly sűrűn tetten érhető elfogultságok azonban nem jelentik azt, hogy a vitát kiváltó/tápláló munkákban és magában az eszmecserében ne lett volna, de lenne jelen a tárgyilagos vizsgálódás. Közép-Európa eszméje nem pusztán a nosztalgia és a vágyak forrásvidékéről merít. Nem egyedül költői-írói víziók, nem csak elit főknob tervei táplálják. A tudományos kutatás éppúgy bábáskodott a világra jötténél, mint az a merészen anticipáló politikai gondolkodás, amely a történelem- és kultúrfilozófiával, valamint a jövőkutatással rokon.

Ami a tudományos vizsgálódást illeti, a történelemtudomány különböző ágait kétségtelenül privilegizált hely illeti meg, ám a geopolitika és a gazdaságtan eredményeiről sem szabad lemondani. De azt is mindig szem előtt kell tartanunk, hogy nincs olyan vegytiszta szakmai búvárkodás, amely bizonyos politikai preferenciáktól teljesen mentes lenne. Kétségtelen, az utóbbiak hatása nyomon követhető a tekintetben is, hogy egyik vagy másik szerző kétrégiós, illetve három régiós koncepció mellett teszi le a garast. Míg az utóbbi képviselői – különböző indítékokból – nem akarnak a Kelettől teljesen elszakadni, az előbbi megszólaltatói a kizárólagos nyugati orientációt szorgalmazzák. Az egyik vagy másik felfogás melletti opciót – a felsorolt készletek mellett – még olyan helyzetek is befolyásolják, mint például a Romániához tartozó Erdélyé, amely múltja, számos hagyománya révén a Nyugathoz kötődik.

Az életből tragikus módon távozott magyar történész, Szűcs Jenő nemzetközileg is elismert munkájának¹¹ már a címe is jelzi, hogy a három régiós felfogást képviseli. A tanulmány eredetileg – a szamizdatként megjelentetett – Bibó-émlékkönyv részére készült, a legális kiadás évszáma (1983) pedig azt bizonyítja, hogy Európa régióinak, illetve Magyarországnak, a magyarság európai helyzetének a problémája Milan

Kundera esszéjének nyilvánosságra kerülése előtt is mélyen foglalkoztatta a magyar értelmiségi elitet. A kérdéskör feszegetésének egyébként nagy magyar hagyománya van, a Szűcs-féle vizsgálódás közvetlenül Bibó István gondolatvilágából inspirálódik. Ezt a körülményt a francia kiadás¹² előszavának a szerzője, Fernand Braudel is kiemeli. Braudel rámutat arra, hogy Szűcs kutatásai és eredményei ama bibói felismerésre támaszkodnak, amely szerint a történelem eseményei, fejleményei mögött hosszú századok folyamán kialakult *szervezetek* húzódnak meg, s ezek a jelent is több vonatkozásban meghatározzák. A történelemben – Szűcs szerint – nemcsak szervezetek, hanem *modellek* is találhatóak. E képződmények belső összetétele változhat ugyan, érvényük viszont megmarad, s a struktúrákon át érezteti hatását.

E szemlélet optikájában vizsgálva Európa történelmileg kialakult szervezeteit, régióink számára Szűcs Jenő megfelelőbbnek találja a Közép-Kelet-Európa elnevezést. Nagy erudícióval vázolja fel mind a nyugati társadalomfejlődést (pl. a társadalom s az állam szétválástása), e fejlődést kifejező intézményeket, fogalmakat (társadalmi szerződés, természetjog, népszuverenitás, a hatalmak elválástása), mind a keleti alakulást. Az utóbbira – többek között – a jobbágyág prolóngálódása, valamint az lenne jellemző, hogy keretei között a társadalom „államosítása” ment végbe. A kelet-európai jellegű szervezetben – Bibó nyomán – a társadalmi viszonyok hosszú távú mozdulatlansága, újabb és újabb holtpontok, zsákutcák alakulása figyelhető meg. Közép-Kelet-Európa a kétféle szervezet között helyezkedik el, mégpedig úgy, hogy „a nyugatias modellekhez és normákhoz igazodott ugyan, de a kelet-európai közegben eleve a szervezet szinte minden ponton kitapintható módosulásával.”¹³ Figyelmet érdemel, mert a történelem reáliáihoz való igazodás tolmácsolja, hogy Szűcs hangsúlyozza: a két szélső modell közé eső régió nem egységes képződmény, hanem többféle variánst hozott létre.¹⁴

JEGYZETEK

¹ Joó Rudolf: *Etnikumok és regionalizmus Nyugat-Európában*. Bp., 1988, 129–140.

² Zsolt K. Lengyel: *Auf der Suche nach dem Kompromiss*. München, 1993, 385.

³ Gyárfás Elemér: *Az erdélyi három nemzet uniójának alapelvei*. Magyar Kisebbség, 1998. 1.

⁴ Dr. Müller Hermann: *Erdély lehetséges jövője*. Magyar Kisebbség, 1998. 1.

⁵ Dr. Romul Boilă: *Tanulmány a területileg kiegészült román állam újjászervezéséről*. Magyar Kisebbség, 1998. 1.

-
- ⁶ Babits Mihály: *Európaiság és regionalizmus*. Erdélyi Helikon, 1930
- ⁷ Láng Gusztáv: *Egy önmeghatározás tanulságai*. In: Kivándorló irodalom. Kolozsvár, 1998, 37.
- ⁸ Pomogáts Béla: *Kisebbségek Európája*. In: Noé bárkája. Bp., 1991, 70–71; Régiók Európája. Uo., 79.
- ⁹ Milan Kundera: *The tragedy of Central Europe*. The New York Review of Books, 1984. apr. 26.
- ¹⁰ Timothy Garton Ash: *Létezik-e Közép-Európa? Századvég*, é. n., Bp. (külön szám), 87–104.
- ¹¹ Szűcs Jenő: *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. Bp., 1983.
- ¹² Szűcs Jenő: *Le trois Europes*. Paris, 1983
- ¹³ Szűcs Jenő: i. m. 67.
- ¹⁴ Uő uo. 94.

(Befejező része a következő számunkban)

KRITIKAI SZEMLE

KÖNYVEK

VISSZATEKINTÉS A GAZDAG MÚLTRA

Dévavári Zoltán: *Régi házak, régi történetek*. Életjel Könyvek, Szabadka, 2000

Íme egy könyv, amelyről sehogyan sem tudok elfogulatlanul beszélni. Mert az emlékek özönével áraszt el. Kiszínezi azt, ami még elevenen bennem él, s felfrissíti a már elmosódót. Amikor a szóban forgó művelődéstörténeti jegyzetek több mint egy évtizeddel ezelőtt a *7 Nap*ban egyenként megjelentek, csak némileg érdeklődve figyeltem fel rájuk, hogy lám csak, hány ismert személyiség, sőt nevezetesség is volt, akinek egész élete, vagy annak kisebb-nagyobb hányada szülővárosomhoz, Szabadkához kötődött. Ám most, hogy kezembe került Dévavári Zoltán *Régi házak, régi történetek*

egyszerre mutatja be, rádöbbenem: milyen jelentős galériája ez a sokféle érdekes egyéniségnek. Hiszen helyet kapott benne Farkas Béla festőművész, Blaha Lujza, a „nemzet csalogánya”, Dettre János publicista, Zomborevics Vince könyvgyűjtő, Oláh Sándor festőművész, Antonije Hadžić író, fordító, kulturális szervező, Csáth Géza író, Róza néni, azaz Rabata Rozália, Csáth Géza regőcei tragédiájának hiteles szemtanúja, Kabos Gyula színművész, Vojnich Oszkár világutató, Aksentije Marodić, az első szabadkai festő, Iványi István Szabadka monográfusa, Arnold György zeneszerző, Gaál Ferenc zeneszerző, zongoraművész és karmester, Lányi Ernő zeneszerző és karmester, a Lányi család, Jovan Paču és György Á. Mór zeneszerzők, Reinitz Béla zeneszerző, zenekritikus és művészetpolitikus, Karel Napravnik zeneszerző, karmester és zenepedagógus, Pero Tumbas Hajo tamburaművész és komponista.

Nos, beismert elfogultságom fő oka az, hogy valamennyiükről valamicskét tudok, néhányat közülük pedig már a gyermekkorban ért benyomások rögzítettek tartósan bennem. Sőt a bemutatott „főszereplők” mellett hány szövegközi „mellékszereplő” is időtállóan emlékezetembe vésődött. Mindezt csak szubjektív lehettem. Legelőbb is azért, mert a szerző gyermekkori barátom, iskolatársam volt. És ez a műve is az írott szó iránti állandó szeretetét idézi fel bennem, hiszen már süldő gyermekként az ajándékul kapott és összerakható gumibetűk segítségével újságot akart csinálni, hogy gimnazistaként megvalósuljon álma, s a *Munkánk* diáklap kiadója legyen. Majd termékeny újságíróként,

költőként, íróként, irodalomtörténészként folytassa sikeres pályafutását. De hogy a tárgyilagos, éspedig a jegyzet, portré, riport, oknyomozás, sőt a tanulmány eszközeit is magába foglaló írásokat saját „alanyisággommal” toldjam meg, elárulhatom, hogy például Lányi Ernőt már zenekedvelő, hegedülgető apám közel hozta hozzám, hiszen ismerőse volt, a temetésén is részt vett, engem a Bajai úti temetőbe is elvezetett, hogy megmutassa síremlékét. Lányi-nótákra is tanított, főleg a legkedvesebbre, a *Régi nóta, híres nóta* címűre. Karel Napravnik meg a gimnázium alsó osztályaiban tanárként és a diákkórus vezetőjeként pajeszomat húzogatta, de másokét is, ha hamis hangokat hallott. Valamivel később pedig, szintén csak hegedűtanárom jóvoltából, arra vállalkozott, hogy átnézze zsenge kompozícióimat, és egy ideig az összhangzattan fortélyaira taníttasson. Iványi István Szabadka történetét megörökítő könyve még mindig szülővárosom múltjának fő feltárója. Jovan Paču is régi „ismerősöm”, hiszen romantikus, gyors futamokkal nehezített zongoradarabjait nővérem gyakorolta rendületlenül. A Lifka moziban pedig gyakran vidultam Kabos Gyula komikus filmjelenetein. És jártam Oláh Sándor műtermében is, mint ahogy élvezettel nézegettem első és egyetlen önálló kiállításának festményeit.

Még több emlék fűződik a kötet már említett „mellékszereplőihez”. Sáfvány Imréhez és Vinkler Imréhez, egykori iskolatársaimhoz, barátaimhoz, akiket alkotás, illetve rajzolás és festés közben is megleshettem, mindig óvatosan elodázva a választ kérdésükre: „Ki tetszik jobban?” Hangya Andrást meg úgy ismertem meg, hogy közvetlenül a háború után, ideiglenes beosztása szerint, Szabadka „jeleseit” rajzolgatta, hogy aztán arcképtük a város főterén díszeljen. Nem is tudom, hogyan, talán afféle kitűnő diákként, én is elébe kerültem, s háromszor is lerajzolt, fejcsóválva mondogatva, hogy az első két arckép nem sikerült. Még ma is bánom, hogy nem kértem el a „rossz” rajzokat, melyeket végül elöttem tettem szét. Baranyi Károlyt, mikor Újvidékre költözött, műtermében többször is felkerestem, figyelmesen hallgatta külföldi élményeit, és félve őzöm nekem ajándékozott faördögét. Szekeres Lászlóval pedig, kit Szabadkára látogatva többször is meglátogattam, míg az Attila sírjának történetét írta folytatásban a *Magyar Szónak*, s elcélódva azt latolgattuk, hogy expedíciót kellene szervezni a híres hun vezér végső nyughelyének felkutatására. S hogyan emlékeznék Sulhóf Józsefre is, kinek felügyelete alatt bontogattam színházi és zenekritikusi szárnymat.

A Dévavári-kötet sorai közül elovillan Munk Artúr alakja is, akivel köszönőviszonyban voltam, hiszen nagyokat „kezcisokolomoztam” neki. Újvidékre vetődött fiától meg számos anekdotát hallottam róla. Azt például, hogy amikor mint orvost egy öregúr vizeleti zavarai miatt kereste fel, megkérdezte tőle, hogy hány esztendő. Hallva, hogy meghaladta a nyolcvanadikat, tréfásan megjegyezte: „Hát bácsikám, maga már eleget vizelt hosszú életében!” Kenyeres Kovács Mártával, a *Régi nóta, híres nóta* forrásértékű zenei monográfia szerzőjével is jó viszonyban voltam. Am nem csupán a muzsikával foglalkozott, hanem német költőket is átültetett magyarra, így Goethe verseit is, köztük a népszerű *A vándor esti éneke* címűt is, amelyet Kosztolányi lefordíthatatlannak tartott, hogy aztán maga is lefordítsa, mint ahogy ezt megtették többen mások is. A világiáró Székely Tibor pedig, kinek több olvasmányos, izgalmas és igen kelendő művét is lefordítottam, szívesen mutogatta egzotikus gyűjteményét, s minden találkozásunkkor újat és érdekeset mesélt az általa meglátogatott primitív törzsekről, népekről. Garay Bélával, mint rendezővel és színháztörténeti kutatóval is gyakran találkoztam, mindig élvezettel hallgatva a „festett világról” szóló, s többnyire szabadkai vonatkozású történeteit. És mennyi érzést váltottak

ki bennem a kötetben fényképekkel bemutatott házak is, melyek mellett egykor gyakran elhaladtam.

De hogy ne folytassam, mert már a szokásos méltatási kerékvágásból kizökkenve többet mondtam saját gondolattársításaimról, mint magáról a frissen megjelent könyvről. Ennek éppen az utóbbi az előidézője, mert hát megmozgatta képzeletemet. S bizonyára felvillanyozza a többi tősgyökeres szabadkait, de másokat is, akik egyet-mást olvastak, hallottak a kötetbe foglaltakból. Vagy ha nem, akkor a stílusosan, gördülékenyen, alapos felkészültséggel megírt ismeretgazdagító könyv felkelti érdeklődésüket egy gazdag kulturális hagyomány, Szabadka mozgalmas múltja iránt, melynek egy sajátos rétegét a szerző a reá jellemző hangyaszorgalommal, alapossgággal, még a lexikális adatokat is ellenőrizve és pontosítva vetett papírra.

VUKOVICS Géza

AZ ELMÚLT ÉVEK HORDALÉKA

Tóth Lívია: *Köszönöm, jól!* álNapló, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2000

A *Napló*ban és a *Képes Ifjúság*ban jelentek meg, többnyire vezércikk formájában azok az írások, amelyeknek kiragadott részleteiből állt össze Tóth Lívია (ál)naplója. Ezért az alcím: a megjelölt műfaji kategóriával való feltételes azonosságot sugalló meghatározás. Pedig valamely írás műfaját nem szükségszerűen az elsődleges megjelenés helye, hanem formai-tartalmi jellege, kifejezéstára határozza meg. S legfeljebb elméleti szinten léteznek egyöntetű, átmenetiséget kizáró, merev műfaji kategóriák. Mindezért szükségtelennek, mi több, eredetieskedésnek (a hagyománytól való különbözni akarás szükségtelen hangsúlyozásának) minősül e könyv kapcsán az „álnapló” kitétel. Annál is inkább, hiszen a benne napvilágot látott naplójegyzetek nem utalnak vissza lejegyzésüknek-keletkezésüknek körülményeire (tehát arra a tényre, hogy nem egy kockás füzet fölötti esténkénti számvetés eredményei), a sajtóban, vezércikk formájában való megjelenés sem zárja ki (a műfajiság tag határain belül) a naplójelleget, emellett kronológiai sorrendben táruznak élénk a magánemberi szféra történései, amelyek ugyanakkor nem függetleníthetők a tágabb társadalmi környezetben zajló eseményektől. „Az összeválogatott részletek rólam, néhány éve mről szólnak, engem mutatnak – kicsit pórén és személyesen. Szándékosan így, hiszen igyekeztem úgy összeállítani, hogy kimaradjon minden, ami személytelen és vegytiszta politika. Ami azonban mégsem hiányozhat teljesen, de ez már az elmúlt évek hordaléka” – olvashatjuk ezt a megjegyzést is a könyvhöz fűzött szerzői jegyzetben, ami csak megerősít bennünket olvasói meggyőződésünkben, miszerint a *Köszönöm, jól!*-t olyan hagyományos értelemben vett naplóként kell kezelnünk, amelyben a személyes látószög, a belső lelki tér és a magánélet történései egyediségét-eredetiségét, összefüggései a társadalmi-politikai szintér jelenségeivel közérdekűségét és periferikus érdekeltségen túli többletjelentését biztosítják. Tóth Lívია naplóját olvasva egy sajátos folyamat tanúi lehetünk: a magántér nyilvánossá („történelmivé”) válását követhetjük általa. S e sajátos, csak térségünkre jellemző (azt is mondhatnánk, balkáni) át lényegülés paradox értékten-denciára leginkább a naplóban olvasható (az eredeti szövegben tipográfiaailag is elkülö-

nülő) helyi szlogen világít rá: itt ugyanis „könnyebb bejutni a történelembe, mint a Városi Közlekedési Vállalat autóbuszába”.

Tóth Lívia naplójának hitelét egyáltalán nem keletkezésének körülményei, hanem élményanyagának forrása, kiterjedése és megformáltsága biztosítja: sajátos módon épp „kisléptékűsége”, hétköznapisága, az a módszer, ahogy a személyesben, a mindennapiban mutatja fel a mindenkire vonatkozót, az általánost és egyetemet, s amiként tükröz- és karkép lehet minden olvasó számára. Nagy erénye, hogy mentes a különböző írói pózoktól, a különállásnak és különlegesnek a hangsúlyozásától (a „többet látó” felülnézettől), az általános zűrzavar, a magánéleti-társadalmi káosz és identitásvesztés (társágunkat tekintve akár katasztrófát is mondhatnánk) idején is magvas irodalmi gondolatokat gyártó, irodalmi idézetekkel, tudományos nézetekkel és elemzésekkel manipuláló naplóíró szemléletű. Napló, amely vállalja hétköznapi önmagát és nem akar több lenni annál, ami. Szándékosság – a tudós fölényes elemzőkészsége és az olvasóra apelláló író tudatossága – nélkül dokumentálja öt év társadalmi-politikai eseményeit a magánszférára kivetítődve, ami viszont már egyáltalán nem magánérdekű jelenség. Az első bejegyzés dátuma 1993. október 6-a (a vég kezdete), az utolsó jegyzet 1999. június 30-án íródott: a végkifejlet időszaka. A közben eltelt öt év – mind közösségi, mind magánemberi szempontból – leromlástarténet. A háború különböző nevei, az agresszív különböző formái, gazdasági romlás, társadalmi káosz, nemzeti gyűlölet, korrupciók és manipulációk sora, diktatúra és bombázások – csupa szélsőségesen negatív fogalom, jelenség és történés sűrítődik e fél évtized folyamatába társadalmi szinten, míg az identitásvesztés tényével, negatív diszkriminációval, a kisebbségbe és perifériára szorultság léthelyzetével, elszegényedéssel, félelemmel, csalódásokkal, a veszteség- és vereségerzést felismerésével, a közvetlen életveszély kiváltotta sokkal számol el a naplóíró lelkiismeret a magánemberi szférában. Olyan eseményekről és jelenségekről ad számot Tóth Lívia is személyes naplójában, amelyeket mindannyian ismerünk, amelyekben „nyakig benne voltunk”, negatív számvetésünk és emlékezetünk szerves részeivé váltak: ki ne emlékezne az 1993-as fejadagokra, a leírhatatlan névértékű bankjegyekre ugyanebből az időszakból, úttorlaszokra, sztrájkokra, a tömegével érkező katonai behívókra olyan háborúkba, amelyekben ez az ország állítólag nem vett részt, választási csalásokra és mítoszokra 1996-ból, ki felejtene el a bujkálás és menekülés éveit, ki ne vetne számot a külföldre távozottak létszámával és városok elpusztításával, s csak kevesen vannak olyanok, akik nem tudják mi a nélkülözés, a sorbaállítás, a helyért gyürkőzés különböző tömegközlekedési járművekben, s nyilván kevesen vannak azok is, akik nem tapasztalták meg, mi a bombák és rakéták közeli becsapódása okozta iszonyat, rettenet. A napló egyedi többlet kétszínűségében rejlik, abban a sajátosságában, miszerint nemcsak egy fél évtized kor- és körtörténete, nemcsak egy társadalmi rend lezüllesztésének és egy másutt lehetséges civil életmód pusztulásának kronológiája, hanem azon túl az önelvesztésnek, az Én bukásának története is: a lázadó magatartás mint értéktöbblet visszájára fordulásának jegyzőkönyve. A meghasonlás, a hitvesztés, a reménytelenség és az előnytelen (etikai szempontból ugyanakkor nem téves) választás felismerésének mozzanatait rögzítik ezek a bekezdésnyi naplójegyzetek: rendszerint egy-egy jelenséget, motívumokat emelnek középpontba, s e köré épülnek a szerző asszociációi, gondolatai. Az identitásvesztés társadalmilag előidézett folyamatának naplószerű ábrázolása ez esetben nemcsak irodalmi-esztétikai tett, de erkölcsi tanulságot is közvetít felénk: az elveinkért való kiállás – többnyire vesztes, de

lélektanilag és emberileg meggyőző – alternatíváját kínálja fel a hallgatás, a behódolás (etikailag kétes) látszatválasztása helyett. A napló – ha semmi más nem volna is – de dokumentumként szolgál arról, hogy „nem sétáltunk el” észrevétlen a sorsfordító negatív tendenciák mellett. S ha semmi mást nem érhet el írója vele, de legalább a rossztól való eltávolodás, a határvonás, a megkülönböztetés kísérletét magáénak mondhatja. Lelkiismereti szempontból – a felidézett öt év történései után – csak így hiteles a hogylét felőli érdeklődésre adott pozitív válasz: Köszönöm, jól!

BENCE Erika

ÚJRAÍRT VIZEKEN

Umberto Eco: *A Tegnep Szigete*. Európa Könyvkiadó, Bp., 1999

Mintha Umberto Eco legújabb regénye a végső, a tökéletes regény keresése volna – a tökéletes regényé, amelyben *minden* benne van. *Kalandoz* regény ez a tengerről, az utazásról, a csillagokról, a párizsi szalonokról, *izgalmas* regény a hatalomról, a háborúról, a szenvedélyről, a szerelemről, a szépségről, *elgondolkodtató* regény a tudásról, a megismerésről, a gondolkodásról, az időről, a kövekről, *káprázatos* regény a létezés örömről, a csodáról, a titokról, a mágiáról, *lebilincselő* regény a világ labirintusáról, a meghalás művészetéről, és magáról a regényről (*regényes* regény a regényírásról). A sok kurzivált szó azt (is) szeretné jelezni, hogy a régi, a megszokott, az unalomig ismert lesz itt majd az, ami próbára teszi az olvasót – új párbajra hívja ki. Sokféleképpen értelmezhető regény, de ez a sokféleség a kibogozhatatlan világ kihívására válaszol: egy centrumát veszített világmindenség bizonytalanságára *A Tegnep Szigete* a megírt világ többértelműségével válaszol. Ha ugyanis az frott és nem frott világ mögött „nincs többé Auktor”, akkor minden másképp is lehet, a pálya nyitott, (majdnem) végtelen a lehetőségek, a lehetséges olvasatok száma. Az olvasónak, miként a déli félteke égboltját szemlélő főhősnek, határtalan horizontra nyílik rá a szeme, korábban nem látott csillagokra, melyeket ő maga rendezhet (szabadon) csillagképpé.

A hajótörést szenvedő Roberto de la Griva a *Daphnén* a hajón, melyre szokványosnak aligha nevezhető, „rettentő menekvése” veti őt – képzeletben újraéli egész addigi életét. Közben játékosan megkettőzi önmagát: életének valós történetét egy fiktív szállal egészíti ki, hogy a kitalált történet segítségével kutassa a valódi életét, valódi életének értelmét, jelentését. Az örök jelen fogságában – mi másra lenne jó a hajótörött magánya – Roberto regényt kezd írni, hogy kibogozza „a kusza szálakat”, az egymást keresztező elbeszélések fonadékát: a szilárd pontot, a *punto fijót* keresi, ahonnan nézve az apró részletek, a töredékek egyetlen egészzé, egy végleges összképpé rajzolódnak ki. A (regénybeli) angolok és franciák keresik ugyanazt a fix pontot lázasan az 1600-as évek közepén, mivel a tengereken való pontos eligazodáshoz elengedhetetlenül szükséges az „új titok”, a *punto fijo* ismerete, melynek birtokában új szigetek, mesés kincsekkel gazdag paradicsomok hódíthatók meg. Ezek az új szigetek azonban az irodalom, a regény új szigeteit is jelentik, Roberto hajója ugyanis textuális vizeken, megírt tengereken hajózik.

A Tegnep Szigetének lényegi jellemzője a távlatok sokfélesége. A regény nem egyetlen történetet mesél el, hanem több, egymást átjáró és átjárva értelmező kalandot, mintha nem is egy regényt olvasnánk, hanem körkörösén egymásba épülő regények kontinuumát.

A kiindulópont természetesen egy talált kézirat, Roberto „nedves és málladozó, de azért még olvasható” feljegyzései, melyekből az elbeszélő rekonstruálja a történeteket. Ami azt sugallja, hogy írni ma már nem lehet, úgy semmiképpen nem, mint tegnap, mint azelőtt. A tegnap végérvényesen elmúlt, lekéstünk róla rendesen; legfeljebb hiányos, töredékes képét próbálhatjuk meg összeállítani mások emlékeiből. Roberto hajója a Tegnap Szigetének közelében van lehorgonyozva ugyan, de Roberto nem tud úszni, és semmilyen eszköze sincs ahhoz, hogy valamiféle tutajt építsen magának – így a Sziget (a múlt) számára elérhetetlen.

Lekéstük a múltat. Ezért érzi magát Roberto a (látszólag) lakatlan hajón úgy, mint aki késve érkezett egy vendégségbe, akkor, amikor már az összes vendég távozott, csak még az asztalokat nem szedték le. Roberto a hajón nem talál egy árva lelket sem, pedig az élelmiszer- és ivóvízkészlet bőségesen fel van töltve. Kísértethajó volna talán a *Daphne*? Az irodalom vizein, ha nem is kísérteties, de mindenképpen veszélyes jármű: örökké visszatérő jelképként a *hajó* szinte kiszámíthatatlanul sokféleképp olvasható. Eszünkbe juthat Odüsszeusz hajója, vagy Horatiusé, Berzsenyié, sőt Herman Melville-é is (a *Pequod*, amely Moby Dicket, a fehér bálnát, az örök és elérhetetlen emberi vágyakat hajszolja). Számatalan hajó juthat az olvasó eszébe, melyekkel a megírt vizeken kalandozva találkozott – a leginkább talán mégis egy bárkára, Noé bárkájára kell gondolnunk, mely az átmentést, a megőrzést, a hagyomány folytonosságát biztosítja. A *Daphne* is kapocs az elérhetetlen múlt és a megkésített jelen között. A (megírt) múlt nyomaszt, zsarol, bilincsbé szorít bennünket, ezért írni már nem lehet (*őszintén és hitelesen*), csak újraírni. A palimpszeszt készítésének köszönhető, hogy még egyszer beszélni lehet hajókról és szigetekről, tengeri utazásról, elérhetetlen vágyakról, szerelemről – de csak úgy, hogy közben mindig hozzátesszük: „ahogy a régiek mondanák”. Így válhatnak a régi szigetek újjá, miközben az ismétlés arra is esélyt ad, hogy a korábban rejtve maradt lehetőségeket ezúttal sikerül feltárnunk. Az újraírás ezért nemcsak a múlt megértését szolgálja, hanem egyben nyitást is jelent a jövő irányába.

A *Tegnap Szigete* elfogadja a múlt kihívását, az elsüllyedt (frott és nem frott) világot szellemesen, finom ironiával, felszabadultan átértelmezi, „új titkokkal” ruházza fel. Roberto, amikor képzeletben újraírja életét, saját fejlődésregényét, önmagát az imaginárius Másik tükrében szemlélve felfüggeszti fikció és realitás elkülönбöződését, a valóság szöveggé válik a számára, a szöveg valósággá. Ezért dönthet úgy egy (katartikus) pillanatban, hogy belép saját elbeszélésébe: a hajót felgújítvva – vagyis jelképesen felszámolva maga mögött a „valóságot” – az égő fedélzetről a fikció tengerébe, saját regényének szövegszerű hullámai közé veti magát. A habok közt úszva még látja, hogy a Lángszíni Galamb, az elrejtett értelem kabbalista szimbóluma („napra célzó dárdaaként”) felröppen a Szigetről („a fedelés fáí” közül). Fejlődésregényének végén Roberto tudja már, hogy a világ (akárcsak az „én”) teljességgel soha nem megismerhető, a részek sosem állnak össze egy töretlen képpé. Mindenki megrajzolhatja a maga csillagképeit az égbolton, de a világ (és a regény) valódi szerkezete el van rejtve a kutató szemek elől. Kockázatos befejezés . . . De nem is (itt) ér véget *A Tegnap Szigete*.

Roberto tehát, a világot felégetve, belép a regényébe – csakhogy fikció és realitás egyesítéséhez a Meghalás Művészetén keresztül vezet az út. Robertónak (a regényírónak), hogy megmenthesse a regényt, fel kell áldoznia az életét. *Boldogan* teszi-e, kér-

dezhetnénk. Talán igen: „hisz mi másra jó a fikció, ha nem arra, hogy belehaljon az ember” . . .

És ha már úgyis „modoros stílusgyakorlatok gyűjteménye” az egész: az olvasó is *boldogan semmisül meg*, amikor a regény olvasásába merül, és vele együtt felfüggesztődik az őt körülvevő világ is (legalább az olvasás idejére). Ez lehet az, amit Umberto Eco nyomán az irodalom vigasztaló funkciójának nevezhetünk.

DANYI Zoltán

SZÍNHÁZ

BÁNK BÁN – MÁSKÉNT

Tanultuk, taníttjuk: Katona József *Bánk bánja* a magán- és közélet drámája. Itt Melindám, ott a hazám – mondja Bánk, aki az említett kettősségnek leginkább szenvedő képviselője a drámában, de említhetnénk Gertrudist, az idegen származású magyar királynőt, Endrét, a királyt, s talán a dráma szereplői közül másokat is, jóllehet esetükben ez a kettősség nem ennyire szembetűnő, vagy a magán-, vagy a közéleti szál lényegesen erősebb, s ezért a drámai feszültséget indukáló belső konfliktus nem egyértelmű, nem rendelkezik sem rájuk, sem a dráma menetére nézve meghatározó szereppel.

Az idén nyáron a jó nevű, igényes Zsámbéki Szombatok rendezvénysorozatban helyet kapott *Bánk bán*-előadás, melyet a nyári produkciókra jellemzően válogatott színészcsapat vitt színre (rendező a sepsiszentgyörgyi Bocsárdi László), fókuszában is megkerülhetetlenül a jelzett kettősség áll, azzal a sajátos mozzanattal kiegészítve, hogy ezúttal mind a magán-, mind pedig a közéleti jelleg lényegesen más, különbözik attól, amit a mű eddigi előadástörténete során megszoktunk. Az előbbi attól lesz megkülönböztetetten más, hogy a dráma szereplői másmilyen arcukat mutatják mint általában, az utóbbit pedig a kezdő- és zárókép alkotta keret teszi másmilyenné.

A Bocsárdi rendezte *Bánk bán*-előadás tehát úgy kínálja egy új olvasat lehetőségét, hogy közben tiszteletben tartja, sőt nyomatékosítja a mű meghatározó szerkezeti, dramaturgiai koncepcióját, de jelentős hangsúlymódosításokat eszközöl.

Lássuk előbb közelebbről a közéleti momentumok sajátos rendezői olvasatát.

Az előadást keretbe foglaló nyitó- és zárójelenet emblematikus jege a maszk. Előbb a palotabéli multság szereplőinek arcát fedi álarc, végezetül pedig álarcos kommandósok lépnek színre és ölnek halomra mindenkit. Az az öröm, ez a halál álarca. Egy – mindegyik – álarcos világ két változatát mutatja fel az előadás, melyet a rendező nemcsak tipikusan közép-kelet-európainak, hanem magyar sorstragédiának is tart, abban az értelemben, hogy ha hagyjuk értékeinket veszendőbe menni, akkor emberi, nemzeti létünk kerül(het) veszélybe. Ezt a véleményét azzal támasztja alá, hogy a palotában mulatozók között feltűnő idegen származású királynő gúnyt úz a nemzeti formákból. Látván a mulatozást idegenül szemlélő magyarokat, mintha kedvükbe kívánna járni, Gertrudis vezényletével magyarra vált a nóta s a tánc, de amikor a magyar királynőnek alkalmá nyílik véleményt nyilvánítani a szórakozás nemzeti formáiról, akkor kigúnyolja ezeket. Ez a tette visszafelé minősíti a királynőt, s egyúttal jelzi: a magyarság saját hazájában hontalan. Mindebből azonban nem kell, nem lehet holmi nemzetet elsírató felfogásra következtetni, hiszen az

előadás zárójelenetében az álarcot viselő kommandósok éppenséggel a magyar király, II. Endre katonái. Nemcsak az idegenek, mi magunk is ellenségei vagyunk, lehetünk népünknek.

Talán ez lehet az a sorstragédia, amit műsorfüzetbeli előzetesében említ a rendező. Endre (Seress Zoltán) itt a hatalom, az új rend acélos képviselőjeként lép színpadra, mint Fortinbras a *Hamlet*-ben, s gyilkoltat mindenkit halomra. Amikor felkapja a halott Gertrudist és vonszolja, csapkod vele jobbra-balra, az nem a nejét elvesztett férfi kétségbeesése, hanem az erejét produkáló hatalmasság produkciója. A kitűnő román színész, Maia Morgenstern Gertrudisa attól más, hogy kevésbé az uralkodás, inkább az érzékek rabja; nem királynő, csak nő, de az nagyon és megszállottan. Inkább ember, mint képlet, ezért más, mint általában a Katona-mű Gertrudisai. Ottó, ugyancsak a román Butuc Zoltán megformálásában, Melinda elcsábítója sem nyeszlett élvhajhász, s nem is ragacos nímánd, hanem a nőért küzdő férfi. Nem csoda, hogy Melinda (Fullajtár Andrea) sem csak elutasító vele szemben, hanem egy pillanatra megszedül tőle ostroma alatt. S különben Melinda nem együgyű, akit a falusi magányból hoznak fel szórakozni és szórakoztatni a palotába, hanem a királynővel is határozottan szembeszálló nőtigris. Izidóra is más, mint megszoktuk. Szorcsik Kriszta tolmácsolásában nemcsak Ottó szerelmes árnyéka, hanem a szerelem jogát követelő nő, aki akkor ébred rá tragédiájára, amikor a királynőt Bánk meggyilkolja, ekkor döbben rá magámaradottságára, s ad ennek kifejezést egy hosszú, fájdalmasan nyüzszítő áriában. S ha már a királynőgyilkosságot említettem, nem hagyható szó nélkül, hogy ez sem az eddig ismert módon zajlik le. Nem a sértett Gertrudis ragad tört, miután Bánk gyalazza hazáját, hanem Bánk a kezdeményező, miután a nő férfiként alázza meg őt. És más, mint ahogy megszoktuk Tiborc is és Biberach is. Az értelmiségi más-más változatát állítják eléink. Tiborc a kaposvári Kovács Zsolt tolmácsolásában nem nincstelen paraszt, hanem éhenkórász, hajléktalan értelmiségi, Biberach pedig a kolozsvári Bogdán Zsolt alakításában önző, cinikus fráter, aki clown-álarc mögé rejtőzik.

Szereplőről szereplőre haladva lehet, kell kimutatni, jelezni a zsámbéki *Bánk bán*-előadás rendhagyó jellegét. Ugyanakkor nem mindig világos, hogy a szereplők vonásainak változásával mit kapunk, részesei lesznek, lehetnek-e egy új, másféle rendezői koncepciónak, s miben, hogy segítik ezt. Az, ami a királyfiak nevelőjének, Myska bánnak megformálásában (Soltis Lajos alakítja tökéletes kidolgozással) világos, hogyan poltronizálódik a másoknak kiszolgáltatott, a másokat kiszolgáló ember, ez a szerepértelmezés a többi szereplő esetében nem ilyen egyértelmű. Mindegyik felsorolt szereplő esetében csak részben indokolt, csak részben következetes és érthető a másság. Nem valószínű, hogy a színészi leleményességtől függ, ki milyen mértékben tudja átformálni, megújítani a ráosztott szerepet, hanem attól, hogy melyik szerep hogyan illeszthető be a rendezői koncepcióba, amelynek erénye, hogy az egyik leghagyományosabban értelmezett és eladott drámánkat megpróbálta másként, sajátosan olvasni, értelmezni. Nem világos azonban, hogy a magyarok szültradicionális értelmezése mi célt szolgál. Arról nem is szólva, hogy teljesen megbénítja a színészeket, akik ósdián deklamálnak, s szinte semmilyen esélyük nincs egyéni jegyek felmutatására, amire Kovács Frigyes Simon banként kurta szerepében is dicséretesen kísérletet tett.

Külön kérdés a címszereplő helyzete, a címszerep értelmezése. Bánk gesztusai a bántó teatralitás, a lázadó szertelenség és a visszafogott intimitás között egyensúlyoznak. Sze-

rencsére Kulka János van olyan nagyszerű színész, aki bármit kell tennie, hitelesen teszi. Ettől azonban igazán meghatározó, ne mondjam, központi helye még nem lesz, nem lehet az előadásban. Hol nagyon és csakis magánember, hol nagyon és csakis hatalmas nagyúr. A két szélsőség között nincs igazi, koncepcionális átjárás. Vagy van, de a zsámbéki romtemplom előtti tágas mezőn ez elveszett, vagy számomra nem volt világos.

Ettől, s minden egyéb technikai zavartól eltekintve Bocszárdi László rendezése drámatörténeti jelentőségű vállalkozás, jótékony hatása lesz, kell hogy legyen a *Bánk bán* minden újabb színrevitelére. Ha nem is beszélhetünk teljes sikerről, de az nyilvánvaló, kiderült, nemzeti tragédiánk igenis alkalmas arra, hogy a közönség mai politikai színházként fogadja.

GEROLD László

A FORUM KÖNYVKIADÓ ÚJ KIADVÁNYAI

- Szenteleky Kornél: *Új lehetőségek – új kötelességek* (tanulmányok, kritikák, drámák)
- Németh István: *Ima Tündérlakért* (elbeszélések)
- Lovas Ildikó: *Meztelenül a történetben* (regény)
- Dragan Velikić: *Az északi fal* (regény)
- Bányai János: *Mit viszünk magunkkal?* (tanulmányok, kritikák)
- Végel László: *Peremvidéki élet* (esszék)
- Bori Imre: *Identitáskeresésben* (tanulmányok)
- Utasi Csaba: *Csak emberek* (versek, verscommentárok)
- Gulyás József: *Mi lesz holnap?* (versek)
- Jung Károly: *Régiek kalendáriuma*
- Németh Ferenc: *Streitmann Antal* (képzőművészeti monográfia)
- Szungyi László: *Barátság és boldogság* (papi napló)
- Tóth Livia: *Köszönöm, jól!* (napló)
- Bodor Anikó: *Vajdasági magyar népdalok II.*
- Burány Béla: *Ünnepek, szokások, babonák I.*
- Király Ernő: *Gyöngykaláris* (népzenei gyűjtés)
- Csáky S. Piroska: *A Forum Könyvkiadó bibliográfiája 1984–1999*
„*Boldog gyermekkort idézek*” (írói vallomások)
- Tari István: *Darazsakkal barátkozom!* (gyermekversek)
- Léphaft Pál–Keszég Károly: *Végvári panoptikum* (karikatúrák, szatírák)
- Szóke Anna: *Elszaladt a kemence* (óvónők és szülők kézikönyve)

Molnár Rózsa két verse 840

Milica Mičić Dimovska: A Zöld nimfa (novella) 842

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

Harkai Vass Éva: A Symposium első nemzedékének köszöntése
(tanulmány) 849

Fekete J. József: Kortársak/élő hagyományok (tanulmány) 854

Utasi Csaba: Herczeg Ferenc és a történelmi regény (tanulmány)
864

Gáll Ernő: A regionalizmus kihívása I. (tanulmány) 873

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

Vukovics Géza: Visszatekintés a gazdag múltra (Dévavári Zoltán:
Régi házak, régi történetek) 887

Bence Erika: Az elmúlt évek hordaléka (Tóth Livia: Köszönöm,
jól!) 889

Danyi Zoltán: Újraírt vizeken (Umberto Eco: A Tegnap Szigete) 891

S z í n h á z

Gerold László: Bánk bán – másként 893

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2000. október. Kiadja a Forum Könyvkiadó Kft. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/57–216. – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a 45700–603–8–10750-es zsírszámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belföldön egy évre 480 dinár. Egyes szám ára 40, kettős szám ára 80 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 115 DEM. – Készült a Forum Holding Nyomdájában Újvidéken. – YU ISSN 0350–9079